

Фазил
Искандер
Сандро
от
Чегем

Народна култура

ФАЗИЛ ИСКАНДЕР САНДРО ОТ ЧЕГЕМ

Превод: Пелин Велков

chitanka.info

ЧИЧО САНДРО, КНЯГИНЯТА И БОГАТИЯТ АРМЕНЕЦ

Чичо Сандро е близо на осемдесет години, така че даже и според абхазките понятия смело можем да го наречем стар човек. А ако се вземе пред вид, че много пъти са се опитвали да го убият на младини, пък и не само на младини, може да се каже, че на него просто му е вървяло.

Първия път той получил куршум от някакъв млад негодник, както винаги го наричаше самият той. Получил куршума, когато

затягал подпругата на коня си, преди да напусне княжеския дом.

Работата е там, че тогава бил любовник на княгинята и стърчал денем и нощем при нея. Благодарение на забележителните си рицарски достойнства по това време той бил пръв и даже единствен неин любовник.

Младият негодник също бил влюбен в княгинята и също стърчал денонощно при нея, изглежда, с правата на съсед или на далечен роднина по мъжова линия. Но по думите на чичо Сандро той нямал толкова забележителни рицарски достойнства, както самият чичо Сандро. Пък може и да е имал, но не намирал сгода да ги покаже с дела, защото княгинята била безумно влюбена в чичо Сандро.

Все пак онзи се надявал на нещо и затова не се отделял нито крачка от дома на княгинята или дори от самата княгиня, когато тя позволявала това. Може би тя не го пъдила, защото поджегвал чичо Сандро към все нови и нови любовни подвизи. А може да го е държала при себе си, в случай че чичо Сандро внезапно излезе от строя. Кой я знае.

Тази княгиня била по произход сванка^[1]. Възможно е тъкмо това да обяснява някои нейни любовни странности. Към достойнствата на прекрасната ѝ външност (чичо Сандро разправяше, че била бяла като мляко) необходимо е според мен да добавим, че отлично яздела кон, стреляла нелошо, а при нужда можела и биволица да издои.

Казвам това, понеже доенето на биволица е трудно, за такова нещо човек трябва да има здрави пръсти. Така че въпросът за някаква изнеженост, инфантилност или физическо израждане отпада от само себе си, въпреки че тя била чистокръвна потомка на свански князе.

Чичо Сандро разправяше, че в интимни минути понякога тази амазонка обичала да поощипе своя любимец, но той търпял и нито веднъж не извикал, защото бил истински рицар.

Подозирам, че мъж ѝ, мирен абхазки княз, е трябвало да понася и по-груби форми от проявите на деспотичния ѝ темперамент и той за всеки случай е гледал да стои по-настрана.

По едно време младият негодник се мъчил да си осигури подкрепата му, така че най-вероятно е да е бил негов роднина, а не съсед. Но малко полза имало от това, макар че и мъжът доста често стърчал в къщи. Но, разбира се, не толкова често както чичо Сандро,

защото бил страстен ловец на турове, а това занимание изисква енергия и многоседмични походи.

Може би е считал за потребно през време на продължителните му ловни отлъчвания в къщи да се навърта някой пъргав, храбър млад човек, който би могъл да забавлява княгинята, да посреща гости, а ако се наложи, и да защити честта на дома. Такъв именно млад човек бил по онова време чичо Сандро. Така че мъжът на княгинята, според думите на чичо Сандро, го обичал не по-малко от самата княгиня. Ето защо по повод интригите на младия негодник той му казал веднъж и завинаги:

— Не ме намесвайте във вашите работи.

Възможно е след такива думи този безимен млад негодник да се е почувствувал дотолкова самотен и сиротен, че не намерил друг изход, освен да стреля в чичо Сандро.

Във всеки случай такива били обстоятелствата до същия този ден, когато чичо Сандро бодро притягал подпругата на коня си, а неутешимият съперник унило стоял наскред двора и в главата му дозрявало лекомисленото дори за онези времена решение да стреля в чичо Сандро.

И тъкмо бил притегнал предната подпруга на коня си, другият го повикал. Чичо Сандро се обърнал и онзи стрелял.

— ... твoйтa мaмa! — викнал му чичо Сандро в ядa си. — Лъжеш се, че с един куршум ще ме повалиш! Стреляй още!

Но дотичали вече хората на княгинята, а и тя самата изскочила на терасата.

Подхванали чичо Сандро, а той продължавал още известно време да псува с куршум в корема, сетне вече паднал.

Отначало го настанили в дома на княгинята, но после това станало неприлично и след няколко дни роднините му го отнесли на носилка в къщи. Княгинята отишла подире му и прекарвала до леглото му по цели дни и нощи, което не било малка чест, тъй като баща му, макар и доста заможен, бил обикновен селянин.

Чичо Сандро станал много зле, защото турският пищов на онзи млад негодник бил зареден едва ли не с парчета от раздробено котле. За спасяване на живота му докарали от града прочут по онова време доктор, който му направил операция и го лекувал близо два месеца. За

всеки ден лекуване вземал по един овен, та сетне бащата казвал за чичо Сандро, че този пръч му излязъл шестдесет овни.

Не се знае още колко щяло да трае лечението, ако веднъж бащата на чичо Сандро не се върнал от къра по никое време. Строшила се била мотиката му и той дошъл за друга. Като влязъл в двора, видял, че докторът преспокойно си спи под сянката на ореха, вместо да лекува сина му или поне да му приготвява лекарства. „Така е, овните му пасат и трупат лой за него, а през това време той спи“ — помислил си старецът и влязъл в къщи.

Надникнал в стаята на чичо Сандро и още повече се зачудил, защото чичо Сандро спял, и при това не сам. Дори за милосърдна сестра от княжески произход това било прекалено. Старецът се разсърдил най-много за това, защото не знаел през кой от тези шестдесет дни тя се намърдала в леглото при него, първа се досетила, че той е оздравял или поне, че му е нужно да смени процедурата. Да бе узнал това по-рано, поне десетина овни по-малко щеше да даде на този безделник. Така или иначе, той разбутал княгинята.

— Ставай, княгиньо, князът те чака вън! — рекъл той.

— Като че съм задрямала, докато пъдех мухите от него — въздъхнала тя, като се протягала и надигала.

— Да, да, изпод одеялото — тръснал старецът и излязъл от стаята.

Тук чичо Сандро, който се преструвал на заспал и бил готов още да се преструва, не издържал. Прихнал да се смее. Княгинята също се разсмяла, защото, като истинска патрицианка, макар и от високопланински произход, тя не била твърде смутена.

Същия ден докторът с полагаемите му се овни бил отправен за града, а княгинята гостувала още няколко дни в къщата на чичо Сандро и на заминаване княжески дарила сестрите му с коприни и мъниста. Така че всички, разбира се, останали доволни, всички освен младия негодник. След своя злополучен изстрел той окончателно осиротял, защото княгинята била в дома на чичо Сандро, а той при всичкото си нахалство по никой начин не можел да се покаже там. Нещо повече. Принуден бил съвсем да напусне нашите места. Разбира се, той се криел не толкова от възмездието на закона, колкото от куршума на един от роднините на чичо Сандро. Така че, ако в дома на княгинята той все пак можел да се надява на някакъв случай, за да

докаже своите още по-забележителни рицарски способности, ако, разбира се, е имал такива, то сега му се наложило да страда отдалече. Освен този случай в живота на чичо Сандро имало и много други, когато са могли да го убият или поне да го ранят. Могли са да го убият през време на гражданската война с меншевиките, ако бил взел участие в нея. Нещо повече, могли са да го убият дори той и да не е вземал участие в нея.

Тъкмо тук му е мястото да разкажа едно негово приключение, характерно, според мен, за смутното време на меншевиките.

Веднъж чичо Сандро се връщал в къщи от някакъв гуляй. Неусетно нощта го сварила на път. Времето било опасно, наоколо сновели меншевишки отряди и той решил да помоли за пренощуване под някой от най-близките покриви. Спомнил си, че наблизо живеел един богат арменец. Чичо Сандро бил познат малко с него. На времето си този арменец избягал от клането в Турция. Тук почнал да отглежда високосортни тютюни и ги продавал на трапезундските и батумските търговци, които му плащали, по думите на чичо Сандро, с чисто злато.

И ето приближил той до портата на къщата и викнал със своя силен глас:

— Ей, стопанино!

Никой не му отговорил. Той само забелязал, че светлината в кухнята угаснала, а прозорците затворили отвътре с дървените капаци. Още веднъж викнал, но никой не му отговорил. Тогава той се навел, отворил си портата и влязъл в двора.

— Не се приближавай, ще стрелям! — чул той не много сигурния глас на домакина.

„Лоши времена — помислил чичо Сандро, — щом и този тютюнар е грабнал оръжието.“

— Откога си взел да стреляш по гостите си? — викнал чичо Сандро, като се вардел от кучето, което излязло насреща му.

Той чувал как от кухнята долитали женски гласове и гласът на самия стопанин. Види се, там заседавал военен съвет.

— А не си ли меншевик? — попитал най-последно стопанинът, а гласът му сякаш молел чичо Сандро да не е меншевик или поне да се нарече някак иначе.

— Не — гордо казал чичо Сандро, — аз съм си аз, Сандро от Чегем.

— А защо не ти познах гласа? — попитал стопанинът.

— От уплаха — обяснил чичо Сандро.

Вратата на кухнята се откряна внимателно и оттам излязъл старец с пушка. Той се приближил до чичо Сандро и като се уверил напълно, че е той, отпъдил кучето. Чичо Сандро се спешил, стопанинът вързал коня му за една ябълка и двамата влезли в кухнята. Чичо Сандро веднага забелязал, че домакинът и семейството му са зарадвани, макар че истинската причина за тази радост разбрал доста по-късно. Ала тогава я взел за чиста монета, тъй да се каже, за скромна дан на благодарност заради неговите рицарски подвизи и това му било приятно. Между впрочем семейството на домакина се състояло от жена му, тъща му и две малолетни деца — момче и момиче.

В чест на чичо Сандро домакинът пратил момчето си да заколи един овен, донесъл вино и макар от приличие гостът да се опитал да го възпре от кръвопролитие, всичко било направено, както се полага. Чичо Сандро бил радостен, че спрял своя избор на тая къща и че не му изменил неговият едва зараждащ се тогава усет за възможностите на гостоприемството у малко познати хора. Впоследствие чрез непрестанни упражнения той развил този усет до степен на абсолютен слух, което отчасти му позволявало да стане и прочут из нашите краища тамада, тъй да се каже, най-веселото и в същото време най-скръбното светило на небосклона на сватбените и панихидни пирове.

Като опитал виното, чичо Сандро се убедил, че богатият арменец вече се е научил да прави хубаво вино, макар и да не се бил научил още да защитава както трябва своя дом. „Нищо — помислил си чичо Сандро, — по нашите краища човек на всичко се научава.“ Така седели те, дорде минало полунощ, край горящото огнище, богатата трапеза и домакинът през цялото време насочвал разговора към подвизите на чичо Сандро, и чичо Сандро, без да се противи, с удоволствие вървял в тази посока, така че техният разговор на трапезата бил оживен и поучителен. Между другото чичо Сандро му разказал един знаменит случай от своя живот, когато със силата на гласа си контузил някакъв конник, като че със самата звукова вълна го одухал от коня.

— По това време — добавяше той, като ми разказваше приключението с богатия арменец, — по това време имах такъв глас, че ако викнех неочаквано в тъмното, конникът понякога падаше от коня, макар понякога и да не падаше.

— От какво е зависело това? — опитах се да уточня.

— От кръвта — уверено поясни той, — лошата кръв от страх се съсирва като мляко и човек пада мъртъв, макар и да не умира.

Но да минем по-нататък. Разговорът и виното мирно се леели, дървата в огнището пращели и чичо Сандро бил напълно доволен. Наистина сторило му се малко чудничко, дете домакинът не отпраща децата и тъщата да си лягат, защото стопанката му отлично могла и сама да се справи с прислужването на трапезата. Но после решил, че за децата ще бъде от полза да слушат разказите за неговите подвизи, пък и не всеки ден се отбива при тях такъв гост като чичо Сандро от Чегем.

Но тук отново залаяло кучето и домакинът погледнал чичо Сандро, а чичо Сандро домакина.

— Ей, стопанино! — донесло се откъм двора.

Чичо Сандро се послушал и по местенето и лая на кучето определил, че то лае поне по пет-шест души.

— Меншевики — пошепнал домакинът и с надежда погледнал, чичо Сандро.

На чичо Сандро това не му харесало, но вече го било срам да отстъпва.

— Ще опитам с гласа си — казал той, — ако не помогне, ще се браним.

— Ей, стопанино! — отново се чул през кучешкото лаене нечий глас. — Излез, че да не стане по-лошо!

— Махнете се от вратата — заповядал чичо Сандро, — ей сега ще почнат да стрелят в нея. Отначало меншевиките стрелят във вратата — пояснил той известни особености от тактиката на меншевиките.

Едва изрекъл той това и — пат, пат, пат! — ударили куршуми по вратата и пръснали трески в кухнята.

Сега и трите жени заплакали, а тъщата на богатия арменец дори занареждала съвсем като нашите жени на погребение.

— А бе защо вратата ти не е от кестен? — учудил се чичо Сандро, като видял, че вратата никак не я бива.

— О, аллах! — възкликнал домакинът. — Аз от тютюн разбирам, а тези работи не ги знам.

Той съвсем се объркал. Държал своята стара кремъклийка, според думите на чичо Сандро, като овчарска гега. „Поне една хубава

пушка да беше донесъл от Турция“ — помислил чичо Сандро с раздразнение. Той разбрал, че от страна на този тютюнар не може да очаква никаква помощ.

— За къде води тази врата? — попитал чичо Сандро, като кимнал към другата врата на кухнята.

— За килера — рекъл домакинът.

— Сега ще викам — съобщил чичо Сандро, — нека жените и децата влязат в килера, иначе с плача си ще ми развалят вика.

Домакинът пуснал в килера семейството си и вече се канел и той да влезе там, та никой да не пречи на чичо Сандро, но чичо Сандро го спрял. Заповядал му да стои до един от затворените прозорци, а той пристъпил до другия, като държал заредена пушката си.

— Отвори, стопанино, че по-лошо ще стане! — завикали меншевиките и отново започнали да стрелят във вратата и вратата пак почнала да пръска трески.

Една треска ударила чичо Сандро по бузата и се впила в нея като кърлеж. Чичо Сандро я изтръгнал и се разсърдил на богатия арменец.

— Поне дъбова да я беше направил — казал той, — щом като в Турция не сте и чували за врати от кестен.

— Не ги зная тия работи и не искам да ги зная — занареждал богатият арменец, — аз искам да продавам тютюн на трапезундските и батумските търговци, повече не искам.

Но тук чичо Сандро поел дълбоко въздух и заревал със своя невероятен глас.

— Ей, вие! — викнал той. — Имам пълен патрондаш и ще защитавам къщата, пазете се!

С тези думи той лекичко открянал капака на прозореца и надникнал в двора. Луната греела, но отначало чичо Сандро нищо не забелязал. После се взрял в черната сянка на ореха и разбрал, че те се крият там. Учудил се, дете веднага не са влезли в къщата на богатия арменец, понеже от него не можело да се страхуват, но сетне се досетил, че те са забелязали чуждия кон, привързан за ябълката, и са решили да почакаат.

Ясно, те се съвещавали, обсъждайки неговото страшно предупреждение. „Може пък да се махнат — помислил той. — Само дано не задигнат коня ми“ — изведнъж му дошло на ум и той замрял до прозореца, вирайки се в онези, които стоели в сянката на ореха.

— Какво, изпопадаха ли от конете си? — запитал старият тютюнар. Той нямал никакво доверие на меншевиките и затова не се решавал да откряне капака и да надникне.

— Откъде ще имат коне тези ендурски голтаци? — промърморил чичо Сандро, като продължавал своите наблюдения.

В ония времена той смятал, че всички меншевики имат ендурски произход. Естествено знаел, че при тях има и разни местни мекерета, но истинската родина на меншевизма, истинското осило, истинското идейно котило според него се намирало в Ендурск.

Тук чичо Сандро забелязал, че един от тези нехранимайковци притичал през двора и се опрял в сянката на ябълката до неговия кон. Чичо Сандро не видял какво прави той там, понеже онзи стоял зад коня. Все пак това не му харесало.

— Ей — викнал той, — това е моят кон! — С гласа си той дал да се разбере, че викацията и домакинът съвсем не са едно и също лице.

— А ти да не си Ной Жордания? — отговорил онзи, дето бил до коня, и бъркал, както сега се досетил чичо Сандро, в неговата пътна торба.

И макар торбата да била празна, на чичо Сандро това никак не харесало. Защото, щом някой бърка в твоята торба, това значи, че той не се бои от теб, а щом не се бои, значи, може да те убие.

— Аз съм Сандро от Чегем! — гордо се провикнал чичо Сандро и дотолкова му се прищяло да свали главата на този момък с изстрел от пушката си, че едва се стърпял. Знаел, че ако повали един или двама, другите ще избягат, но после ще пристигнат цял отряд и ще направят бели.

— Ние ще те убием заедно с домакина, ако не отворите — рекъл онзи, като продължавал да тършува в торбата му.

— Ако ме убиеете, за мене ще отмъсти Шчашчико! — гордо викнал чичо Сандро.

Като чули това, онези, дето стояли в сянката на ореха, си поговорили малко и повикали назад оногова, който стоял при коня. Чичо Сандро помислил, че слуховете за прочутия Шчашчико са стигнали чак до Ендурск.

— А какъв ти се пада? — чул той.

— Първи братовчед — отвърнал чичо Сандро, макар Шчашчико да му бил много далечен роднина.

Шчашчико бил прочут абхазки абрек^[2] и струвал горе-долу колкото сто меншевики, както ми разясни чичо Сандро.

— Нека отвори, злато няма да дирим! — извикал един от тях.

— И без това злато няма — трепнал старият тютюнар.

— Че какъв богат тютюнар си, щом нямаш злато? — учудил се чичо Сандро.

— Взеха го вече! — креснал нервно старият тютюнар, хвърлил своята кремъклийка и взел да се удря по главата.

— Вие сте взели вече златото! — викнал чичо Сандро сърдито.

Тук меншевиките захванали да креснат нещо всички заедно, така че не могло да се разбере какво говорели.

— Нека говори един от вас — викнал чичо Сандро, — не сме на пазара!

— Не, сме ние, друг отряд е взел златото! — провикнал се един от меншевиките с обиден глас.

— Тогава какво искате? — зачудил се чичо Сандро.

— Ще вземем малко добитък, щом си брат на Шчашчико — отговорил един от тях.

— Какво ще кажеш, да ги пускаме ли? — попитал чичо Сандро, защото не му се щяло да рискува живота си заради този тютюнар, още повече, че вратата му се прошивала от куршумите като тиква.

— Нека дойдат, нека грабят — махнал с ръка старият тютюнар, — все едно, ще се махна оттук.

И чичо Сандро отворил вратата и със заредена пушка излязъл от къщата. Меншевиките също излезли от сянката и тръгнали насреща му, като не сваляли очи от него. Те били шестима заедно с писаря на това село, който леко повдигнал рамене, когато чичо Сандро го погледнал. Дигнал рамене в смисъл, че те го принудили да се занимава с тази неприятна работа.

Като се оглеждали плахо, меншевиките влезли в кухнята. По това как тутакси се загледали в трапезата, чичо Сандро разбрал, че тези дрипльовци не всеки ден обядват и още повече започнал да ги презира, макар и да не показал това.

— А тази врата къде води? — попитал най-старият от тях. Той бил с офицерска форма, макар и без пагони.

— Там е килерът — казал домакинят.

— Там има някой — рекъл един от меншевиките и насочил пушката си към вратата.

— Там е семейството ми — казал старият арменец.

Тъща му леко завила, показвайки, че е жена.

— Нека излязат — рекъл старшият.

Домакинът закуцукал до килера и започнал да ги придумва по арменски да излязат. Ала те взели да отказват и всякак да се опират. Чичо Сандро разбирал добре арменски, затова подсказал на домакина как да ги изтири оттам.

— Кажи им, че трябва да приготвят храна на войниците и да не се страхуват — подсказал му той на турски.

Домакинът им казал за храната и те наистина изскочили и застанали до вратата. Един от войниците взел лампата и надникнал в килера, за да разбере дали няма там въоръжени мъже. Въоръжени мъже не се намерили и меншевиките малко се поуспокоили.

Тъщата на домакина турила в огъня нови цепеници и взела да мие котела, та да свари в него останалото от овена. Щом се заловила да готви, тя престанала да се страхува от войниците и почнала да ги ругае, разбира се, на арменски.

— Сядайте на трапезата — рекъл чичо Сандро, — а пушките си оставете в ъгъла.

На меншевиките много им се искало да седнат на трапезата, но да оставят пушките си, не им се искало. От домакина не се страхували, но вече разбрали, че с чичо Сандро трябва да бъдат нащрек.

— Но и ти остави своята пушка — рекъл старшият.

— Вие сте гости, вие първи трябва да сторите това — разяснил чичо Сандро най-простия етикет на невежия ръководител на войниците.

— Но и ти си гост — опитал се онзи да спори.

Обаче в такива случаи да се опори с чичо Сандро, било още тогава безполезна работа.

— Аз пръв дойдох, значи, съм гост по отношение на домакина, а вие дойдохте след мен, значи, вие сте гости по отношение на мен — довършил го окончателно той, като показал на този простак как трябва да се държи в прилична къща, преди да седне на една хубава трапеза.

Сега старшият напълно разбрал, че чичо Сандро не е прост човек и пръв оставил пушката си в ъгъла. Последвали го и останалите освен

писаря, понеже той нямал никаква пушка. Чичо Сандро турил своята пушка отделно в другия ъгъл на кухнята. Кремъклийката на домакина се търкала до прозореца. На нея никой не обърна внимание.

И ето седнали те заедно с чичо Сандро на трапезата един срещу друг, готови всеки миг да се спуснат за своите пушки, разбирайки, че главното е да не позволиш да те изпреварят. Между нас казано, в джеба си чичо Сандро имал и пистолет, но той се преструвал, че сега е без оръжие.

— Обикновено — прекъсна на това място разказа си чичо Сандро, — преди да вляза в някоя къща, дето можеше да има опасност, аз скривах някъде наблизо пушката си или запасния си пистолет. Но тук нищо не скрих, защото това беше един мирен арменец.

— Ами защо сте крили оръжието си? — попитах аз, като знаех, че той чака този въпрос.

— Че как иначе? — хитро се усмихна той. — Ако някой те е нападнал неочаквано и те е разоръжил, по-добър начин от този няма. Той заминава с твоето оръжие, той тържествува, той е изгубил контрола над себе си и тогава ти го настигащ, вземаш си от него твоето оръжие и всичко, което има той. Разбираш ли?

— Разбирам — казах аз, — ами ако и той си е скрил оръжието и после ви настигне и си вземе назад своето оръжие и вашето оръжие, и всичко, което имате?

— Това не би могло да стане — рече чичо Сандро уверено.

— Защо? — попитах аз.

— Защото това беше мой секрет — отвърна той и победоносно поглади посребрените си мустаци, — разкривам го пред теб, защото ти не само моите секрети, но дори и твоите си не можеш да използваш.

След това малко лирично отстъпление той продължи своя разказ.

С една дума, те прекарвали на трапезата остатъка от нощта — пили вино и дояждали овена. Вдигали тостове за щастливи старини на домакина, за бъдещето на неговите деца. Пили, като поглеждали към пушките, за цветуща Абхазия, Грузия, Армения и за свободна федерация на закавказките републики, разбира се, под ръководството, на Ной Жордания.

На разсъмване старшият поблагодарил на домакина за гощавката и казал, че трябва да уредят работата защото на тях им е време да тръгват. С тези думи той извадил от джеба си хартийка, дето било

записано колко дребен и едър рогат добитък има домакинът. Когато офицерът извадил хартиятката, чичо Сандро погледнал писаря така, че онзи се свил.

— Аз потвърдих, че Шчашчико е твой братовчед — рекъл му писарят полугласно на абхазки.

— Мълчи, крasto — отвърнал му чичо Сандро презрително.

— Ти не си в твоя Чегем — озъбил му се писарят, явно станал по-смел от пиенето.

— За да смачка човек една жаба, не е необходимо да ходи чак в Чегем — рекъл чичо Сандро и така изгледал писаря, че онзи веднага изтрезнял и си прехапал езика.

Ръководителят на отряда дълго се пазарил с домакина, но най-после се споразумели старецът да му даде двадесет овци и три вола.

— Не, аз няма да остана тук, ще ида в Батум — мърморел старецът с подвикване.

— Батум ще бъде същото — честно обещал онзи, дето бил с офицерската форма, но без пагони.

— Турците ни клаха, защото сме арменци, а вие защо? — подпитвал старецът.

— За нас всички нации са равни — важно му отвърнал старшият, — това е помощ за населението, а не грабеж.

После всички станали от трапезата, взели си пушките и заедно излезли на двора. Било ранно утро и в къщата на стареца все още спели.

— Ще замина, ще замина, ще замина — мърморел старият тютюнар, докато отивали към животинския двор.

Продължавайки да псува и да проклина шейтанското равенство, старият тютюнар извел от обора воловете. Това били яки и породисти волове. На чичо Сандро му домъчняло, че се налагало такива хубави волове да се дават на тези шайкаджии. Той забелязал, че в обора стои вързан още един вол. „С един вол оран не се оре“ — помислил чичо Сандро, като съчувствувал на домакина. После си спомнил, че самият той наскоро изгубил на зарове един вол и помрачнял. Дългът все още висял над неговата чест и понякога му пречел да се весели.

Ръководителят на отряда се договорил с домакина, че няма да избират овцете, а направо ще отброят първите двадесет брави, които излязат от кошарата. Плетът изпрацял, писарят се прехвърлил в

кошарата и започнал да изкарва овце. Когато изкарвали овците на двора, оказало се, че между тях има една куца, която едва-едва се влачела.

— Брак — рекъл ръководителят на отряда.

— О, аллах! — замолил се тютюнарят. — Нали се уговорихме, да не съм изпъждал аз овците.

— Но тя не ще може да стигне — замислил се ръководителят.

— Че мен какво ме интересува! — извикал домакинът. — Нека някой от твоите хора я вземе на рамене.

— Дяволите да я вземат — казали войниците, — освен това може и да е заразна.

— Какво ме интересува — повторил домакинът, като затварял кошарата и с това показвал, че пазарлъкът е свършен.

— Дайте я на мене — не издържал тук писарят и се обърнал към ръководителя, — щом на вас не ви трябва.

— От мен да мине, вземай! — рекъл онзи.

Той се радвал, че така няма да стане нужда да принуждава войниците, защото се страхувал, че те не ще му се подчинят и него ще го е срам пред чичо Сандро.

Писарят с алчна радост хванал болната овца, метнал я на раменете си и тръгнал да излиза на пътя. „Като куче, което е получило своя кокал“ — помислил чичо Сандро, като го гледал.

— Краста към крастата тегли — рекъл той, когато писарят минавал покрай него.

Писарят не отговорил нищо, но нарочно, за да ядоса чичо Сандро, прешляпал покрай него през калта, ликувайки предпазливо под тежестта на плячката си. Но щом се отдалечил малко, болната овца извила шия, изгледала кошарата и така жално заблеяла, че на чичо Сандро му прилошало. После, когато войниците подкарали подир писаря останалите овце, болната овца се успокоила. Обаче чичо Сандро знаел, че когато писарят завие към своята къща, а войниците отминат по-нататък, тя пак ще почне да блее, и на него му било жално за тази нещастна овца, за този стар тютюнджия и за самия него си.

Когато меншевиките изчезнали от погледа, чичо Сандро, без да гледа домакина, рекъл:

— Все едно, те няма да те оставят на мира, дай ми този вол...

Домакинът изгледал чичо Сандро и мълчаливо започнал да се удря по главата. На чичо Сандро му било неприятно да говори на

домакина за вола, но този проклет писар с болната овца съвсем го довършил.

— Вземай, всичко вземай, аз няма да остана нито ден тука! — закрещял най-после домакинът, като продължавал да се бъхти по главата, сякаш изпълнявал мрачния обред шахсей-вахсюей^[3].

— Не — рекъл чичо Сандро, като сдържал риданията си, — ще взема само вола, дължа го на един човек.

С тези думи той влязъл в обора и взел да отвързва вола.

— Всичко вземай! — закрещял подире му старият тютюнар. — Само въжето ми остави!

— Че защо ти е въжето? — учудил се чичо Сандро.

— Искам да се обеса! — извикал му весело старият тютюнар.

Не се харесала на чичо Сандро неговата веселост и той започнал да укорява стария тютюнар за малодушието му, като му напомнял, че има семейство и деца.

— В Батум, в Батум ще отида — ломотел старият тютюнар, без да го слуша вече.

— Чувай — казал чичо Сандро вразумително, — ако тръгнеш самичък, десет пъти ще те ограбят по пътя. Давам ти думата на Сандро от Чегем, че ще те изпратя до самия параход, обади ми само когато се нараниш да тръгваш.

С тези думи той ударил вола така, че да тръгне напред по пътя, а чичо Сандро се върнал в двора и отишъл при коня си. Бързо стегнал подпругата и вече искал да го възседне, когато си спомнил, че онзи войник бъркал в торбата му. „Може да е пхнал някоя бомба“ — помислил той, тикнал ръка в торбата и бързо я претършувал. Тя била празна. Чичо Сандро се метнал на коня и излязъл от двора. Волът бавно вървял пред него покрай имението на стария тютюнар. Догонвайки го, чичо Сандро не се стърпял и се обърнал да види домакина. Наведен над плета, старият тютюнар грижливо оправял разбутаните пръти на обора, сякаш през тази дупка било изтекло цялото му богатство.

Чичо Сандро изпълнил своето обещание. След около два месеца старият тютюнар продал всичко, което още могло да се продаде, наел колар и потеглил за града. Чичо Сандро го придружил на кон до самото пристанище. Гледайки жалката покъщнина на преселника, никой не би

повярвал, че това е някогашният богат арменец, доставчикът на високосортни тютюни на трапезундските и батумски търговци.

— Ако вратата беше от кестен, можеше все някак да се съпротивляваш — припомнил чичо Сандро на прощаване.

— Не искам и да слушам за това — махнал с ръка старият тютюнар.

Така се разделили те завинаги и чичо Сандро повече не го срещнал по нашите краища.

[1] Свани — кавказка народностна група, която живее в планините на Западна Грузия (Сванетия). — Б.пр. ↑

[2] Абрек — едновременен партизанин в Кавказ. — Б.пр. ↑

[3] Религиозна церемония у мюсюлманите шиити, съпроводена със самоизтезания и викове. — Б.пр. ↑

ЧИЧО САНДРО У ДОМА СИ

Веднъж, когато се канех да си тръгна от планинското селце Чегем, дето бях на гости при мои роднини в къщата на дядо ми, казаха ми, че иска да ме види един човек.

Излязох от къщи и забелязах старец, който се бранеше от кучетата и влизаше в двора. В едната си ръка държеше доста голям жбан^[1]. Разпъдих кучетата и се приближих до него.

Като погледнах стареца, стори ми се, че съм го виждал някъде, но не мога да си спомня къде. По-точно даже не самия старец, а това, с каква радостна злост се нахвърлиха върху него кучетата и с каква нестихваща ярост той се отбраняваше от тях, ми напомниха познато зрелище, но никак не можех да си припомня кога и къде съм го виждал.

И едва по-сетне, вече в автобуса на връщане, си спомних, че това беше пак там, до дядовата къща. Ясно, че трябваше да се отдалеча от това място, за да възстановя в паметта си полузабравената картина.

Спомних си, че през детинството ми, през време на войната, когато живеех у дядо, този човек минаваше от време на време покрай нашата къща и кучетата винаги го нападаха със същата весела злост и той със същата нестихваща ярост се бранеше от тях, при това, без да ускори или забави крачка.

Тогава у нас говореха на смях, че той ходел пеша чак до града, понеже през време на войната коли имаше рядко, пък и да се качиш в тях, не беше лесна работа.

Беше странно, по-точно някак чудно, че кучетата се нахвърляха само на него, защото той минаваше тук твърде често, така че те биха могли да свикнат с него, както свикваха с всички останали, но кой знае защо, те никак не искаха да свикнат с него. Ето защо, без да излиза човек от къщи, можеше да определи по лаенето на кучетата, че тъкмо той минава по пътя.

Разбира се, обикновено някой излизаше да прогони кучетата, но не винаги се получаваше това, пък и той, изглежда, никак не се боеше

от тях, а минаваше с торба или без торба със своята уверена походка, даже успяваше, ако се връщаше от града, да надвика кучешкия лай и да съобщи военните новини и без да спира, отминаваше напред. Ала, повтарям, всичко това си спомних вече в автобуса, когато се връщах.

... Поздравихме се със стареца. Той повдигна жбана и в същото време, докато поглеждаше към кучетата с презрителна ярост, ме помоли да предам в града това малко подаръче на неговия брат Сандро.

Извих поглед към жбана. Работата не беше от приятните. Да го мъкна с мен десетина километра до автобуса, а след това да търся в града някой си Сандро. Но и направо да му откажа, също ми беше някак неудобно, запънах се, което старецът и използва. Като разбра погледа, който хвърлих на жбана, той изпревари отказа ми и рече, че ще ме изпрати до колата.

— Добре — съгласих се аз, — но къде живее той?

— Книга написа внучката — отговори той, заби тоягата си в земята (при тава пак погледна накриво кучетата, като че искаше да им даде да разберат, че винаги ще успее да грабне тоягата, когато потрябва) и извади от джеба си лист от тетрадка.

На него с едър детски почерк беше написан адресът. Сега отново съжалих, че се съгласих, но вече беше късно. Брат му живееше в покрайнините на града. Наистина дотам редовно ходеха автобуси, но все пак какво удоволствие е да се влачиш при този Сандро. Мързелът е изобретателен и на мен ми хрумна, че може би той работи някъде в града, така че по-удобно ще бъде да занеса жбана на работата му. Попитах за това стареца.

— Сандро не е от простите, а е надзирател — рече старецът, както ми се стори, със скрита насмешка над моето невежество. На абхазки думата „надзирател“ значи още и „ръководител“.

Опитах се да разбера какво надзирава. Старецът отново ме погледна в очите със скрита насмешка и сега разбрах в какво се крие нейният смисъл: не мога да не познавам надзирателите, защото те не са чак толкоз много, и ако аз не принадлежа към тях, това не значи, че те не съществуват или че аз не съм ги чувал.

— Той ходи на сбирщата, дето се срещат по-първа ръка хора — поясни той търпеливо и в същото време ми даваше да разбера, че няма да мога да го надхитря.

След половин час си взех довиждане с роднините и потеглих на път. Между впрочем те ми напомниха, че става дума за същия онзи Сандро, който преди войната живееше недалеч от къщата на дядови. После вече, след нашите първи срещи в града, аз, както става това, си опомних много нещо, свързано с живота му на село, но тогава напомнянето за него почти нищо не ми каза.

Моят спътник излезе много услужлив и рядко мълчалив старец. По пътя направи няколко опита да вземе раницата ми, а когато пътеката минаваше през шубраките на лещака, той придържаше надвисналите клончета и ме пропускаше да мина напред.

Когато се спуснахме до реката и стояхме на брега в очакване на сала, кой знае защо, той натопи жбана във водата и го държа там, докато пристигна салът. Защо му беше притрябвало да охлажда меда, за мен това си остана загадка. Той не можеше да не знае, че медът изобщо не се разваля, а такова кратковременно охлаждане, все едно, никаква полза нямаше да принесе. Слънцето печеше доста силно и в края на краищата реших, че той беше потопил жбана в студената планинска река просто за да достави удоволствие на меда или дори на самия жбан.

— Да не загубиш жбана, че ми трябва за една работа — каза старецът, когато се качвах в автобуса.

— Няма да го загубя — отговорих, като подразбирах какво означава този уж страничен интерес към жбана.

Той стоеше до колата и търпеливо чакаше да тръгнем. Казах му да си върви в къщи, но той остана да чака, като продължаваше да се усмихва загадъчно, сякаш аз пак се опитвах да го надхитря в нещо. Струва ми се, той искаше да се увери, че жбанът с меда поне е потеглил в нужната посока.

— Предай на Сандро, че ще докарам орехи и кукуруз, щом се оправя! — викна той, когато автобусът потегли. При това закима с глава, като да разкриваше по-дълбокия смисъл на своите думи: да, да, аз ще проверя там как си се справил с моята поръчка.

На следния ден не без усилия намерих участъка на чичо Сандро, както го наричах после. Впрочем така го наричаше едва ли не целият град.

Засаден с плодни дръвчета и мандаринови храсти, участъкът беше разположен на един стръмен склон. Изкачвайки се по тясна

пътечка към къщата, помислих си, че стопанинът и тук, близо до града, си е избрал място, което в умален вид повтаря релефа на планините. Топлият есенен ден клонеше на залез. Във въздуха се носеше миризмата на презрели смокини и тънкият аромат на цитрусови растения. Приблжих до къщата.

Спретната миловидна бабка стоеше на стълбището, къткаше кокошките с гальовен глас и равномерно като сеяч пръскаше шепи кукуруз. Като ме забеляза, тя обра от полата си последната шепа зърна, изсипа ги и като тръсна престилката, приветливо ми се усмихна.

— Стопанинът в къщи ли е? — попитах аз.

— Теб търсят — обърна се тя към верандата.

Като чух гласа ѝ, изведнъж си спомних името ѝ: стрина Катя!

— Кой? — запита от верандата сдържан, но силен мъжки глас.

Верандата беше открита и се зачудих, че онзи, който говореше, не се вижда. Реших, че стопанинът лежи на кушетка.

— Първи път го виждам — рече бабичката, като мимоходом ми се усмихва, сякаш се извиняваше, че е принудена да дава обяснения пред мен.

— Нека се качи — обади се гласът някъде отдолу.

Изкачих се на верандата и видях чичо Сандро. Той седеше на нисичко столче и миеше краката си в леген.

— Заповядайте — каза той и леко се понадигна, с което показваше, че легенът му пречи да направи по-широк жест на гостоприемство и сякаш едновременно предлагаше да се убедя в неговата потенциална широта.

След това той седна по-удобно на столчето, търкайки крак о крак, огледа ме с вежливо любопитство, като показваше, че любопитството му изцяло е погълнато от моята духовна същност и никак не се простира върху жбана.

— По външността ви виждам, че сте градски — рече той, като търкаше с хрущене силните си гъвкави стъпала на краката.

Казах му името си, обясних му целта на моята визита и седнах на стола, който ми поднесе стопанката. Чичо Сандро мръдна вежди към жбана и полугласно подхвърли на жена си:

— Прибери го.

Бабичката взе жбана и като ми се усмихна в смисъл, че човек от моя ранг никак не е трябвало да се затруднява с някакъв си мед, отнесе

го в кухнята.

Като се учуди, че от онези, довоенните времена доста много съм пораснал, макар че би било много по-чудно, ако бях си останал същият, той отпрати укори срещу бързо течащия живот, успокои се и захвана да ме разпитва за роднините и изгледите за плодородието през тази година. Отговорях и го разглеждах.

Това беше рядко благообразен старец с къса сребриста коса, бели мустаци и бяла брадичка. Розовото му прозрачно лице излъчваше почти неприлично за възрастта младежко здраве. Всеки път, когато повдигаше глава, на високата му породиста шия се появяваше мазна гънка, каквато се среща у престарелите чревоугодници. Не, това беше лека, почти прозрачна гънка, бих казал, с висококалорична мазнина, каквато трупа вероятно много здравият организъм, който без особени усилия се справя със своите обикновени функции, а през останалото време този неуязвим организъм се развлича с тази мазнина, както, да речем, не много заетите жени се развличат с плетене.

С една дума, това беше красив старец с благороден, почти монетен профил, ако, разбира се, един монетен профил може да бъде благороден, с малко студени, леко изпъкнали сини очи. В неговото лице съжителствуваше богатият дух на византийските извратености с израза на риторичната свирепост у престарял лъв.

През време на нашия повърхностен разговор той продължаваше да мие краката си, като от време на време доливаше от една каничка топла вода, сякаш добавяше в легена благовонни масла.

Като изми краката си, той ги разположи, но гледаше да има симетрия, на ръба на легена и продължавайки да говори с мен, подхвърли на жена си: — Донеси.

Бабичката влезе в кухнята и донесе оттам стара, но чистичка кърпа. Той взе от ръцете ѝ кърпата и леко повдигна и двата си крака, с което показваше, че легенът може да бъде прибран, което и стори тази миловидна бабичка. Тя дигна легена и веднага плисна водата от стълбището.

Чичо Сандро опря петата на единия си крак на пода и като продължаваше да държи другия във въздуха, започна грижливо да го изтрива с кърпата. Избърса единия си крак с единия край на кърпата, после с другия край другия крак, сякаш даваше на всеки крак, а също

така и на околните хора урок по справедливост и равноправие при ползуване богатата на живота.

През цялото това време той разговаряше с мен, като понякога поглеждаше през отворената врата, сякаш очакваше някого, понякога даваше на жена си дребни домакински заръки. При това понижаваше глас и това звучеше като подадени в театъра реплики настрана, които уж зрителят не чува.

— Широките — рече той, неочаквано и бабичката му донесе чорапи, които той с удоволствие обу и внимателно изглади всички гънки по тях.

Бабичката сложи до него галоши — вече като нейна лична инициатива, но, изглежда, сбърка нещо, защото чичо Сандро веднага я поправи.

— Новите — каза той и както ми се стори, по случай моето пристигане.

Бабичката отнесе старите галоши и донесе нови, святкащи с черния си лак, с извити нагоре носове.

Чичо Сандро надяна галошите, изправи се леко и се оказа, при всичките си достойнства, още и висок, строен старец, широкогърд и теснобедрен, което малко размиваше иконописния му облик и заедно с това усилваше духа на византийските извращения, отчасти може би за сметка на галошите с извити носове.

— Ще сложиш тук — рече на жена си, като мина към масата, която беше в края на верандата.

Опитах се да откажа, но чичо Сандро не ме пусна. Бабичката покри масата с чиста покривка, след това донесе сирене, фасул, зеленчуци, хляб, кисело мляко в запотени буркани и чаени чинийки, напълнени с ароматен мед.

През време на вечерята чичо Сандро ме запитва къде работя. Казах му, че работя във вестник.

— Писар? — попита той и наостри уши.

Казах му, че понякога пиша, а най-често оправям онова, което другите пишат.

— Значи, надзираваш пищеците — досети се и се успокои той.

За известно време чичо Сандро се замисли, а после ме погледна в очите и попита колко струва сега наемането на един човек от

вестника за написване на фейлетон. Отговорих му, че за това нищо не се плаща.

— А тогава защо за едно съобщение за смъртта на някой близък вземат пари? — попита той.

Обясних му разликата и казах, че фейлетони се пишат за мошениците, паразитите и бюрократите.

— Значи, най-напред трябва да се вземе адвокат, който да докаже, че този човек е мошеник или бюрократ? — попита той.

— Каква е работата? — рекох аз.

— Имам враг в градския съвет — поясни чичо Сандро, — едно инженерче от Ендурск, макар и да крие произхода си. Трябва да получа пари за свличането, а той не дава.

— Какво е това свличане? — попитах аз.

— На моя участък има свличане, а къщата ми е застрахована. Този негодник не иска да подпише акта. Добре ще е да го посплашим с един фейлетон — каза чичо Сандро, стисна пестник и се закани на инженерчето от градския съвет.

В това време на верандата се изкачи една жена и като ни видя на трапезата, смутена спря.

— Драги чичо Сандро — каза тя, като се червеше и запъваше, — извинявайте, че ви напомням, но вие не сте забравили, нали?

— Как може! — възкликна чичо Сандро, понадигна се и с жест я покани на масата.

— Какво правите, седете си! — плесна тя ръце. — Аз се отбих само за минутка.

— Такива неща той не забравя — вметна стрина Катя и с тъга, и с насмешка.

— Я мълчи ти — рече чичо Сандро миролюбиво и добави, като погледна делово жената. — Вино откъде докарахте?

— Виното е лихнинско, пие се като лимонада — рече жената и добави: — Казват, че с тях ще бъде и един човек, просто, казват, някакво чудо невиждано... Кани се да надпие всички наши...

— Кой е той? — трепна чичо Сандро.

— Роднина на Шларбовци — поясни жената, — просто чудо невиждано, казват. Дано само не ни посрами, чичо Сандро, вие се постарайте.

— А-а, знам го, седял съм с него — спомни си чичо Сандро и презрително изпъчи долна устна. Чини ми се, в този миг той мислено прехвърли картотеката на своите гуляи, извади нужния му фиш й се увери, че съперникът не представлява никаква опасност. — Предай на вашите: онова, което той ще изпие, аз в едното си ухо го наливам — добави чичо Сандро и за нагледност се потупа по ухото.

— Зад вас ние сме като зад яка крепост, чичо Сандро — рече жената, заизмъква се към вратата и забърза. — Ще вървя, чичо Сандро, че колко работа още ме чака.

— След един час ще бъда у вас — рече той и се залови за киселото мляко.

— Зад вас ние сме като зад дебела стена — долетя гласът на жената вече от пътеката.

— Месото да не преварите, месото! — изведнъж напомни чичо Сандро с мощния си глас, когато тя вече беше се скрила в шубраците на мандарините.

— Не се безпокойте, чичо Сандро, ще внимаваме! — успя да отговори тя някъде отдолу.

— Не забравяй, че ти си стар — каза стрина Катя с безполезна тъга.

— С теб човек забравя ли — рече чичо Сандро, натопи лъжичката отначало в меда, а след това в киселото мляко и взе да яде. — Зет приемат в къщи — поясни той причината за посещението на жената, като леко, бих казал, дори красиво запращаше лъжичката в уста, — искат аз да бъда тамада. Не може да им се откаже — съседи.

— За тебе целият град е все от съседи — каза жената със същата безполезна печал, като се взираше в пътя, който минаваше под техния двор.

— И ти можеш да се гордееш с това — отбеляза чичо Сандро многозначително.

— Ти постоянно забравяш, че си стар — каза тя, като все още гледаше към пътя.

— Нима съм чак толкова стар? — попита чичо Сандро и ме погледна.

— Къде сте още вие — рекох аз.

След вечерята измихме ръцете си, при което чичо Сандро дълго и внимателно плакна с вода големите си жълтеникави зъби. После

нахлузи на крака леките азиатски ботуши, облече черкезката, като леко сгълча жената, че газирите са лошо лъснати. С чиста кърпа той ги избърса и пристегна с кавказки пояс своята наистина тънка като на оса талия.

— Да идем да ти покажа какво е направило свличането — каза чичо Сандро и ние слязохме долу.

Чичо Сандро вървеше с лека танцуваща походка и аз отново се залюбувах на този сребърноглав, неправдоподобно запазен старец.

Той посочи с ръка циментовите пилони, които подпираха къщата. На два от пилоните наистина имаше пукнатини, според мен не толкова катастрофални. Ще избързам напред и ще кажа, че неговата къща и до ден днешен си стои на мястото, макар оттогава да минаха няколко години.

— Все пак бихме могли да го посплашим с един фейлетон — рече чичо Сандро, като забеляза, че пукнатините на пилоните не ми направиха голямо впечатление.

— Трябва да се посъветвам — казах неопределено.

Взех си довиждане с бабичката, а ние с чичо Сандро тръгнахме по пътеката към изхода.

— Не препивай, не забравяй, че си стар — с безполезна настойчивост подхвърли подире му бабичката. По всичко личеше, че тя му внушава тази мисъл вече десетки години.

— Ама че жена — измърмори чичо Сандро и без да се обръща, кимна с глава към жена си в смисъл, че тя съзнателно опростява сложния кръг на неговите обществени задължения.

Докато се спускахме, чичо Сандро ме запитва дали няма сред моите познати сигурен железничар, на когото би могъл да повери плодове за изпращане в Москва. Казах му, че имам няколко познати железничари, но те по-скоро са мошеници.

— Такива не ми трябва — рече чичо Сандро, провря ръка между летвите и пусна отвътре мандалото на вратничката.

Излязохме на пътя.

Трябваше да тръгнем в различни посоки, но чичо Сандро се бавеше, като че искаше да попита за нещо много важно, но не се решаваше. Накрая попита няма ли между моите познати такива хора, които биха искали да купят пресни плодове направо от дървото. По интонацията разбрах, че не това е въпросът, който искаше да ми зададе

— по-скоро този въпрос е крачка към онова, което той сега е решил да отложи. Казах му, че имам такива познати.

— Тогава доведи ги — рече той — или пък ела ти да си набереш.

— Добре — рекох аз.

— И помисли за инженерчето — напомни ми той внимателно.

— Добре — отговорих бодро, което явно му хареса.

Той се оживи.

— По-добре ще е дори да не се печати — добави той, — а така, просто да му се покаже, та да се сплаши...

— Ще помисля — казах сериозно.

— Ние, земляците, трябва да си помагаме един на друг — забеляза чичо Сандро на прощаване, — отбивай се.

Личеше, че е доволен и е решил, че засега му е достатъчно. Той тръгна, а аз постоях още малко, като се любувах на величествената му и до известна степен оперетна фигура, сякаш иронично съзнаваща своята оперетност и в същото време с оправдателна подигравателна усмивка кимаща на тайното шутовство на самия живот.

Така почнах да посещавам чичо Сандро. Възможно е, ако не бяха неговите разкази за преживените приключения, които с удоволствие слушах, да се срещаме много по-рядко. Смятам се за добър слушател, защото умея да се изключвам, когато разказът навлиза в отегчителния стадий на своето развитие. При това от време на време уточнявам по нещо, като се улавям за опашката на последната фраза, което и досега ми помага да поддържам репутацията си.

Във всеки случай чичо Сандро винаги слушах с неотслабващо внимание и не помня никога макар и за минутка да съм се отвлякъл.

Постепенно от тези разкази започна да се очертава неговият полуфантастичен на младини живот и твърде странната, във всеки случай необикновена старост.

Оказва се, че за пръв път чичо Сандро се преместил в града още в началото на тридесетте години. По онова време той се прославил като един от най-добрите танцьори на прочутия абхазки ансамбъл за песни и танци под ръководството на Платон Панцулай. Още тогава той танцувал почти като най-добрия танцьор от ансамбъла на Пат Патарай, във всеки случай разгорещено дишал в тила му и, кой знае, може би и

чичо Сандро е щял да стигне до времето, когато би почувствувал в собствения си тил ревнивото дишане на първия солист, ако не станали някои събития през онези години.

Когато починал ръководителят на ансамбъла Платон Панцулай, чичо Сандро предвидливо закуцал, а после, след като се уволнил от ансамбъла, отново се върнал на село.

За втори път чичо Сандро напуснал селото вече след войната. По-скоро от предвидливост той завършил този път своето полвинчато бягство в околностите на града. Настанил се на такова място, където колхозите вече свършвали, а градът още не започвал.

През това време славата му на един от най-добрите разпоредители на трапезата, на весел и мъдър тамада, продължавала да расте и по време на моето запознаване с него беше достигнала значителни размери, макар тогава аз да не знаех нищо за нея. Като че дотогава живеех в друго измерение и веднъж излязъл от него, започнах да срещам чичо Сандро или да чувам името му доста често.

Към средата на петдесетте години той взел да се явява при длъжностни лица понякога с правото си на човек, който нееднократно се е срещал с тях на трапезата, а понякога просто ги посещавал с административни предложения. Така на мен ми е точно известно, че е ходил при едно висше длъжностно лице с предложение да бъдат върнати на местните реки, планини и долини техните стари абхазки имена, неправилно преименувани преди двадесетина години.

За съжаление тогава неговото предложение не било взето под внимание. И напразно, защото десет години по-късно се наложило да направят същото по спешен начин, което довело до известна обърканост и недомислия.

Когато настъпила модата да се защитава кандидатски дисертации, мнозина млади научни работници често се обръщали към чичо Сандро с молба да им разясни външните поводи за някои дореволюционни, а понякога и следреволюционни княжески междуособици. Чичо Сандро на драго сърце им разяснявал външните поводи, след което те разкривали в своите дисертации вътрешните причини и правели анализи на разложението на абхазкото дворянство. В списъка на използваната литература чичо Сандро фигурирал като престарял очевидец на разложението.

Когато на първо време почнах да го посещавам, обикновено го намирах в една обществена градина, която той пазеше. Тази градина беше разположена недалече от неговия дом и принадлежеше на тютюневата фабрика. В градината растяха ябълки, круши, сливи и райска ябълка. Когато за пръв път се появих в тази градина, почти всички плодове там бяха вече обрани, само райската ябълка светеше с фенерите на своите плодове и няколко ябълки, абхазки предзимник, ако може така да се нарече този местен сорт, все още висяха по дърветата.

В тази градина чичо Сандро пасеше своята полулегална крава, вързана на дълго въже. Обикновено той седеше на един стар потник, спретнат и с такъв горд вид, сякаш държеше на пайвант не обикновена крава, а малък зубробизон, укротен лично от него. Понякога на шията му висеше прекрасен цайсов бинокъл, личен подарък, както впоследствие се изясни, от принц Олденбургски.

Забелязах, че от мястото, на което седеше той, добре се наблюдаваше пътят и ако на него се появяваше, от гледна точка на чичо Сандро, подозрителен човек, той откарваше кравата зад един голям кичест къпинов храст, като че нарочно отгледан в градината за тази цел.

Изглежда, че кравата беше така свикнала с това, че щом чичо Сандро ставаше, а често пъти и без да става, подръпваше въжетото, тя сама закретваше зад храста и като че надничаше оттам и чакаше, докато отmine подозрителният човек. Интересно, нито веднъж не чух тази крава да замучи.

С това не искам да кажа, че чичо Сандро я беше приучил на мълчание или че тя самата разбираше незаконността на своето пребиваване в покрайнината на града. Все пак доста странно беше да види човек толкова чак безсловесно животно.

Когато за първи път го посетих в градината, случи се забавен епизод. Долу на пътя се появи милиционер, ако се съди по самуна хляб, който носеше под мишница, местен човек. Продължавайки да седи на своя потник, чичо Сандро леко се понапери.

Щом се изравни с нас, милиционерът се спря до стобора, кой знае защо, хвърли тъжен поглед на една от ябълките, после на чичо Сандро и каза:

— Пасеш ли я?

— Паса я — твърдо отговори чичо Сандро.

— Хубава ябълка ми отдели ти — въздъхна милиционерът и отново огледа ябълката, на която, както забелязах сега, всъщност почти нямаше плодове. Това беше ябълка местен сорт.

— Сам си я избра — отвърна чичо Сандро загадъчно.

— Добре ми послужи като на съсед — рече милиционерът и като наместваше хляба под мишницата си и все още продължаваше да мърмори, продължи пътя си.

— Какво значи това? — попитах аз.

— Заради кравата му отделих една ябълка — рече чичо Сандро, — пък тя тази година, както виждаш, не даде плод. Затова ми е сърдит.

— И отдавна ли я карате така? — попитах аз.

— Шеста година — рече чичо Сандро, — по-рано кози държех. През пролетта му давам да си избере дърво. Тази година не му потръгна. Дадох му като прибавка една слива-скорозрелка, но той пак е недоволен.

Запитах го защо постоянно следи пътя, щом като с милиционера е установил делови отношения.

— Ами инспекторът от райсъвета? — рече чичо Сандро.

— Отделете и на него някое дърво — предложих аз.

— Всички не можеш задоволи — отговори той, както ми се стори, малко раздражен от моя неуместен шеговит тон.

Когато идвах тук, обикновено сядах до него и разговаряхме, при което чичо Сандро ме предупреждаваше да не седя на голата земя, тъй като от това според него произлизат повечето от болестите. Човек трябва да седи, уверяваше той, на камък, на дърво, на кожа от животно или в краен случай, ако няма нищо друго, на собствената си шапка. Според неговите думи той през целия си дълъг живот нито веднъж не бил седял на земята.

— И, както виждаш запазил съм се не зле — говореше той и поглаждаше с длан лицето си.

Нямаше какво да се възрази на това.

Почти по всеки повод той си спомняше случки от своя бурен живот или ме молеше да му разказвам какво става по света. Слушаше внимателно, но не се учудваше прекалено много, сякаш всичко, което става сега, е разновидност на онова, което той отдавна знае или сам е преживял.

Подвизите в космоса като че го оставиха равнодушен. Главното, което леко ме дразнеше, беше, дето отначало за всичко разпитваше най-подробно, а после, като ме изслушваше, махваше с ръка: санким всичко това не е истина.

— Един човек от наше село — рече той веднъж след моя пореден космически разказ — заби кол в градината си, а после разправяше на всички, че това е средата на земята. Ха опитай се да провериш!

Това ме засегна и аз малко разпалено се залових да му доказвам, че тук не може да има никаква лъжа.

— Чувай сега — каза той и важно докосна сребристите си мустаци, — един овчар, като свършил март, най-дъждовният и неприятен за пастирите месец, взел, че рекъл: „Слава богу, свърши този отвратителен март, сега човек може да си поеме дъх.“ Чул това март и се ядосал на овчари. „Ха — казва, — ще му дам да разбере на този нехранимайко.“ Помолил март април: „Дай ми назаем два дена да отмъстя на този голю за обидата.“ — „Добре — казал април, — два дена ще ти дам по съседски, ама повече не искай, защото и на самия мене не ми стига времето.“ Взел март от април два дена и докарал такова време, че не можеш по нужда да се подадеш навън, камо ли стадото да изкараш. Какво да се прави? Гладните кози врецят, яретата се щурат, току-виж, изпукали без мляко. И все пак овчарят се оправил. Турил една котка в кози мях и го окачил на греда в обора, дето държал козите. Котката мяука в мяха и го люшка над главите на козите. А козите, както знаеш, са любопитни като жените. Зяпали те цели два дена и се мъчили да разберат защо този мях се люлее и мяука с котешки глас, а глада забравили. Ето така нашият овчар надхитрил март.

— Е, тука попрекалихте, чичо Сандро — смее се аз.

— Мене не можеш ме мина — усмихна се той доволен. — Сандро от Чегем все нещичко е видял на тоя свят... С какво друго ще ме смаеш?

— Разкажете още нещо — моля го аз.

— Като му дойде времето и мястото — отговаря той замислен и загледан надалече.

Под нас е живописен склон с къщи, които надничат от зелени градини и лозя. Къщите са най-различни: обикновени селски на високи пилони, а до тях набързо струпани колиби на едва стъпващи на

краката си стопани, а освен това и двуетажни безвкусни къщи на процъфтяващите жители в покрайнината.

Чичо Сандро обгръща с поглед селището и подхвърля бележки по повод издигането или западането на отделни домакинства. Тук за пръв път чух за Тенгиз, когото той наричаше гальовно Тенго.

— Далече ще отиде този момък — каза той и посочи къщата му откъм верандата, уютно озеленена със стената на лозите, а от другата страна още със строителни скелета.

— А кой е той? — попитах.

— Надзирава всички моторни коли, които минават по ендурския път — каза чичо Сандро.

— Автоинспектор ли е? — попитах.

Възможно е в моя въпрос да му се стори недостатъчно уважение към неговия любимец, защото очите му внезапно пламнаха и свирепият израз на престарял лъв върху лицето му сега ми се стори не чак толкова надут, риторичен.

— Ти можеш да го наречеш и боклукчия, но той надзирава всички пътуващи моторни коли и има държавен пистолет...

— Аз и не споря — вметнах.

— Какъв спор може да има — успокоявайки се, забеляза той, — щом са му поверили пистолет, значи, поверили са му да стреля, когато стане нужда, а на теб — тук той неочаквано посочи с пръст капачката на писалката, стърчаща от джеба на сакото ми — са поверили това пищовче, стрелящо с мастило, пък ти се боиш да сплашиш инженерчето от градския съвет.

Оттогава гледах да бъда по-внимателен, когато ставаше дума за Тенгиз, и според силите си изобразявах на лицето си възхищение от неговия любимец.

Понякога срещях чичо Сандро на брега на морето, дето той седеше на някоя пейка, тракаше зърната на броеницата си и се любуваше на прелитащите чайки. Понякога се разхождаше важно по брега и от време на време поглеждаше хоризонта изпод длан, като че беше преоблечен адмирал, който очаква таен транспорт. Или го сварвах седнал на брега с вестник в ръце — и сега той неочаквано заприличваше на дореволюционен професор, успешно враснал се в социализма и поради това добре запазен, ако, разбира се, не се обръща

внимание на екзотичното му облекло и на това, че за разлика от един професор той все пак четеше на срички.

Често прекарваше и в кафенетата, заобиколен от шумни компании, често от млади хора. Види се, той им разказваше весели неща, защото сегиз-тогиз оттам се разнасяха взривове от смях. Понякога улучвах, когато той току-що влизаше в кафенето, и тогава сядахме с него на отделна масичка.

— Срецам на пазара братята Ламба — започна веднъж той в кафенето без всякакъв увод, — отдавна исках да поговоря с тях, но все не ми се удаваше случай, „Да идем, казвам, в кафенето, искам да поговоря с вас.“ — „Да идем, казват, чичо Сандро.“ Влизаме, сядаме. Поръчвам за моя сметка кафе, коняк, боржом^[2]. Сервитьорката поднася. Мълча си. Чакам я да си отиде. Отива си тя. Гледам ги, седят срещу мене две дебелите глави и мигат. „Досещате ли се, казвам, защо ви повиках?“ — „Не“ — казват дебелите глави, като се споглеждат. „А защо, казвам, сте толкова недосетливи?“ — „Не знаем“ — казват дебелите глави и пак се споглеждат. „Може би, казвам, родителите ви да са виновни?“ — „Не, казват, ние сме си такива.“ — „Значи, родителите ви не са виновни?“ — „Не са.“ — казват. „В това число и баща ви?“ — „В това число и баща ни.“ — „Тогава слушайте ме внимателно — казвам. — Познавах добре баща ви. Преди четиридесет години го уби лакеят на княз Чачба. С княза си разчисти сметките съветската власт, а лакеят до ден днешен си ходи по нашата земи и ви се присмива на ум, а понякога и открито. За четиридесет години съветска власт и най-загубените пастири, казвам, от най-затънтените пасища отвориха очи, а някои даже и депутати станаха. И досега ли сте толкова невежи, та не знаете: синовете са длъжни да отмъстят за баща си!“ И какво, мислиш, отговориха те на моите чистосърдечни достолепни думи? — обърна се чичо Сандро към мен.

— Не знам — казвам.

— Тогава слушай, щом не знаеш — забеляза чичо Сандро, — ето що... „Чичо Сандро — казва дебелията глава на по-големия, — за такива работи ще ни арестуват.“ — „Овча главо — отговарям му, — разбира се, че ще ви арестуват, ако ви хванат. Но я си помисли какви хора са лежали в затворите по десет, по петнадесет години, а ти, значи, се отказваш да лежиш заради родния си баща? Отричаш ли се от него?“ — „Не се отричаме — отговаря ми тогава дебелията глава на по-малкия,

— но може би в тази работа баща ни да е бил виновен?“ — „Ти какъв си — казвам, — съдия ли си?“ — „Не — казва, — аз съм магазинер.“ — „Тогава — казвам — изпълни дълга си, а пък съдията, като изпълни своя дълг, ще види кой е виновен.“ — „Не — казва, — ти, чичо Сандро, не ни забърквай в такива работи.“ Тук вече не издържах. Та аз му напомням за честта му, черпя го за моя сметка с коняк, за да пробудя неговото мъжество, а излизам аз виновен! „Дано — казвам — ковчег да купя за тебе от същия този твой магазин! Махайте се оттука и докато съм жив, кракът ви да не стъпва на пазара и на други обществени места!“ Думичка не рекоха — станаха и си отидоха. Какво да приказваме — забравиха хората какво е съвест, освиниха се... Вярно е, посбърках и аз: отначало трябваше да поговоря поотделно с единия и другия, но се осланях на тяхната съвест... Та баща им беше орел — добавя чичо Сандро след известно мълчание, сякаш още веднъж мислено прегледа всички възможни причини за поведението на братя Ламба, — но откъм майката, чини ми се, кръвта им е изпортена с ендурска примес.

Той допива изстиналото си кафе на няколко големи глътки и напълно се успокоява.

— Между другото моят Тенго ми помогна за свличането — спомня си той своя чистокръвен жребец, като мислено може би се отгласква от изпортения магазинер.

— Значи, платиха ви?

— Не, прокараха бетонна канавка за сметка на градския съвет — все пак е нещо...

След тази среща не се видяхме около месец и аз научих от други хора, че чичо Сандро прекарал автомобилна катастрофа. Пътувал в един камион със свои земляци за някакво голямо погребение в село Атари. Насреща им изскочил камион, който се връщал с хора от същото погребение. Оказало се, че шофьорът на насрещния камион поради неопитност препил на панихидата. С една дума, колите се сблъскали. За щастие никой не загинал, но имало мнозина ранени. Чичо Сандро се отървал сравнително леко — навехнал си крак и изгубил един зъб.

— Без малко не пристигнахме с наши покойници на това погребение — разправяше той по време на нашата следваща среща и като повдигна с пръст устна, показва единственото явно насилствено

празно място между зъбите си в устата, която и без този зъб беше препълнена със здрави жълтеникави зъби.

Той седеше в градината на същия потник, само че сега до него стърчеше патерица, към която, както излезе, той се беше пристрастил след автомобилната катастрофа. Кравата с дългото въже също си пасеше тук; от време на време тя се откъсваше от своето питателно занимание, вдигаше глава и поглеждаше към пътя.

Тъкмо по това време се водеше кампанията за преразглеждане на пенсионната система. Дали чичо Сандро беше научил за това, или беше решил, че една автомобилна катастрофа не е нищо друго освен производствена травма, но той започна да ме моли да му помогна, за издействуване на пенсия. В известен идеален смисъл всъщност той беше получил производствена травма, но едва ли Собес^[3] би пожелало да разбере това.

Той ми показа две дълги заявления, в които изброяваше своите скромни заслуги в стопанското и културно (годините, прекарани в ансамбъла за песни и танци) строителство на Абхазия.

— Как мислиш, ще помогне ли? — попита той.

— Не зная — казах, като му върнах машинописните копия от заявленията. Изглежда, че оригиналите бяха вече изпратени...

— Пък и ти от твоя страна понатисни — помоли той, докато пъхаше книгата в джеб.

— Чичо Сандро — рекох, — но нали вие нямате трудов стаж?

— Шест години се грижа за тази градина, огън да я гори — каза той без особен ентузиазъм.

Личеше, че този въпрос беше повдиган не само от мен.

— Малко са — казах.

— Измислили някакъв си стаж — измърмори той, — човек може да помисли, че през всички тези години те са ме хранили. Щом човек не е грабил, не е убивал, значи, живял е от труд... А какво ще стане, ако направя постъпки като престарял колхозник?

Засмях се.

— Но моите братя — отвърна той на моя смях — редовно плащат на село всичките си данъци...

— Едва ли това ще помогне — казах.

— Ще видим — рече чичо Садро, — ще се посъветвам с моя Тенго. Ти чу ли какво е направил той?

— Не — казах аз, като внимавах да се владеея.

— С електрическа помпа изкарва вода на своя участък — това прави! — възкликна чичо Сандро.

— Забележителен човек — казах аз и твърдо погледнах очите му.

— В добрия смисъл — поправи ме чичо Сандро и също твърдо ме погледна в очите.

На пътя пак се появи милиционерът. Чичо Сандро малко се поизпъна в очакване на момента, в който милиционерът ще се изравни с нас. Когато се изравни, милиционерът отново се спря и бегло погледна своето дърво, но сякаш с презрителната надежда, че ще види по него неочаквано появили се плодове, макар сега и по другите дървета вече да нямаше нито един плод.

— Пасеш ли я? — премести поглед той на чичо Сандро.

— Паса я — с достойнство отвърна чичо Сандро.

— Дано имаш толкова щастие, колкото полза имам аз от твоето дърво — издума милиционерът и продължи пътя си.

— Другия път ще си избереш летни! — извика подире му чичо Сандро.

Милиционерът се спря, обърна се и печално проточи:

— Летни... Нищо, Сандро, ще дочакаш и по-лошо от това, което си изпати — добави той и отмина.

С тази загадъчна фраза милиционерът, види се, искаше да внуши, че автомобилната катастрофа е деликатно подсецане от онзи, който свише следи нашите постъпки и от време на време с леки шамарчета напомня за себе си.

— Върви си, върви си, глупако — рече скептично чичо Сандро, но не много високо.

— А защо не му харесват летните сортове? — попитах аз.

— На нашия сорт хубавото му е, че е дебелокор... през пролетта може да се продава...

Като че с тази забележка за изгодата от дебелокорите абхазки ябълки завърши този път нашата среща. През следващите години, явно изгубил надежда да ме използва по административна линия, чичо Сандро ми възлагаше, ако идвах при него през сезона, само да бера плодове.

— Можеш да ядеш до гуша — говореше той, застанал под дървото, и ми подаваше кошницата отдолу, когато аз се катерех на

долния клон.

Между впрочем той все пак получи пенсия още същата зима. Вярно, неголяма, нещо около двеста рубли стари пари, но все пак пенсия. Просто не знам какво беше използвал за това — дали автомобилната катастрофа, дали още нещо друго. А може би всички хора, стигнали до неговата възраст, независимо от трудовия стаж, изобщо имат право на пенсия.

— Не — каза той, като че възразяваше кротко някому, — все пак нашата власт не е лоша, разбира нуждите на човека.

— Все пак как я получихте? — любопитствувах аз.

Седяхме на една масичка в същото крайморско кафене. Опитвайки се да загладя моята вина за неучастие в пенсионните му работи, поръчах шише коняк, боржом и кафе — лек горивен материал за нашите беседи.

Беше един от онези чудни декемврийски дни, когато слънцето не пече, разпасало си пояса, а праща своята топлина в благородна, съдържана дозировка. Чичо Сандро, беше в отлично настроение. Като оглеждаше разсеяно, но доброжелателно масичките, той изслуша моя въпрос, поглади мустаци, отметна леко глава назад и докосна една нежна гънка на шията си.

— Знаеш ли какво е това? — запита той с развеселени очи.

— Мазнина — отвърнах просто аз.

— Мазол — отговори той с шеговитата гордост.

— От какво? — попитах, като се мъчех да доловя неговия строен, макар все още непонятен силогизъм.

— Мислиш ли, че е лесно да бъдеш вечен тамада? — отговори и още по-силно отметна глава, като показваше, че когато човек пие, налага се през цялото време да я държи в такова положение. Отново пипна гънката на шията си и дори поощрително я потупа в смисъл, че тя още ще му послужи.

Именно през време на тази среща стана дума за божествените провидения. В това време вестниците бяха препълнени с разкази за снежния човек и туй-онуй и аз му разказах.

Той ме изслуша с интерес и спокойно потвърди, че всичко това е истина, че самият той на младини видял в планината горската жена, както той я нарече по наш начин. Тя изскочила пред очите му от храсталаците с дълги до коленете, развяващи се коси и побягнала

надолу към котловината, като тичешком се удряла с ръце по главата, както правят това нашите жени при оплакванията.

— Не се ли изплашихте? — попитах аз.

— Не — рече той просто, — имах пушка. Дори се опитах да я настигна, но тя като драпна из шубраките на рододендрона, сякаш в земята потъна.

— Какво, искахте да я хванете ли? — попитах.

— И аз не зная — дигна рамене той, — не искам да измислям. Изобщо, когато една жена тича, на теб ти се ще да хукнеш подире ѝ, а тогава ние пастирствувахме в планините и аз не бях виждал жена няколко месеца. В ония времена мнозина бяха виждали горски хора, но сред тях твърде рядко се случваха жени. Но, виж, имах друг случай в планините и тогава наистина се изплаших. Но това ни погоди той — заключи чичо Сандро и кимна с глава към небето.

— Как той? — повторно попитах, защото никога до този момент не бях чувал чичо Сандро да се позовава на небето.

— Той или някой от неговите хора — уточни чичо Сандро и ме изгледа многозначително.

— Тогава разкажете ми го — помолих го.

— Да прием още по едно кафе и коняк — съгласи се чичо Сандро, като кимна на сервитьорката, — рядко разказвам този случай, но на теб ще го разправа...

Повиках сервитьорката и поръчах. Докато правех поръчката, чичо Сандро спокойно седеше насреца ми, внушително турил ръце на патерицата. Чаках да започне да разказва, но чичо Сандро мълчеше, поглеждайки към сервитьорката, която почистваше масичката, в смисъл, че разказът не е предназначен за слуха на непосветени.

И ето че той започна да говори и аз за пръв път разбрах, че при него историите от епичен характер излизат не по-лошо от битовите.

— Това стана — започна той, като сръбна кафе от чашката — една година преди Големия сняг и една година след като нашият народен герой Шчашчиго уби стражаря и хвана гората. Ловиха го петнадесет години и не можах да го уловят. Нито един пристав не можеше да мине пеша или да се придвижи на кон от Чегем чак до самия Цабал. Навсякъде го дебнеше сигурният куршум на Шчашчиго. Но какво има да говорим за него, аз не за него, царство му небесно. С лъжа го подмавиха да излезе от гората, обещаха му амнистия, а после

заедно с брат му ги убиха в затвора. Но аз не за това. Искам да ти разправа с мен какво стана. Това лято баща ми държеше добитъка в пасището Башкапсар. По онова време тук дивечът още не беше наплашен и понякога сърните се отбиваха в нашето стадо, за да поиграят с козите.

Веднъж ни се загуби кон. От ранно утро го търсихме и когато слънцето отскочи на височината на големия бук, попаднахме на дирята му. Два-три часа вървахме по дирята, докато не го съгледахме на такава една стръмнина, откъдето сам не би могъл да се спусне. Такова нещо се случва с добитъка, особено когато е гладен и намери хубава трева. А този кон току-що беше докаран от село. Патихме и теглихме, докато го измъкнахме оттам и го докарахме обратно.

Та вече приближавахме до нашия лагер, но решихме да починем на един рид край ручейче. По-добро място за почивка не може да се намери. Наведохме се над ручея и се напихме. Другарят ми, наш съселанин — няма да му кажа името, защото още е жив — реши да накисне във водата чувяките^[4] си. Бяха се спекли. Гледам: събува ги и ги пъха право там, дето пихме вода. „Какво правиш, казвам, мигар не знаеш, че това не е позволено от нашите обичаи? Щом си пил тука вода, значи, трябва да се спуснеш по-ниско, ако искаш да измиеш краката си или да накиснеш чувяките си, или кърпата си да изпереш.“ — „А-а-а, дума, нищо няма да се случи. Ние вече се напихме, а други хора насам не идват.“ — „Може и нищо да не се случи, казвам, ама защо да нарушаваме обичая? Не сме го измислили ние.“ — „Онези, които са го измислили — отговаря той като на шега, — отдавна вече не са на тоя свят, а ние никому няма да кажем...“ Не ми хареса туй нещо, ама какво да правиш? Много лекомислен човек беше той, пък и аз бях млад. Мислех, все някак ще се размине... Та натопи той чувяките си във водата и даже ги затисна с един камък, та по-добре да се напоят е вода.

Та, значи, лежим ние в медената трева. Слънцето грее, поточето клокочи, дрямка ни оборва... Такова сладко място беше — не можеш да не заспиш. Навярно изкарвах вече втория сън и преминавах към третия, когато почувствувах в съня си — случило се е нещо недобро. Още спя, а пък мисля: какво би могло да се случи? Нима рунтавата е убила някое добиче от нашето стадо? И така насън искам да разбера какво е станало, защото, мисля си, събудя ли се — късно ще бъде. Но

чувствувам — никак не мога да съобразя в съня си. Не, казвам си, трябва да се събудя и всичко да видя със свои очи, тогава може и да разбера какво е станало. Надигам глава, озъртам се.

Гледам надолу — колибите на място, дим се вие, пастирите готвят обед. Гледам надясно по склона, виждам — кравите пасат, понагоре конете и съвсем горе козите като бели камъни. Не, мисля, там нищо не се е случило, иначе стадото щеше да се изплаши. Другарят ми спокойно спи. А защо, мисля, нещо ми чопли душата? И изведнъж се вслушах и примрях — ручеят беше спрял да клокочи. Надникнах в него и почувствувах... Да не ти дава господ да почувствуваш такова нещо! С една дума, виждам — ручеят пресъхнал. Вода само тук-там по дълбеите като по пътя след дъжд. Така че и шепите си не можеш да напълниш.

Раздрусих моя другар и думам: „Погледни какво направи!“ Той така се изплаши, че никак не можеше да надене на крака чувяките си. Ръцете му се люлеят като прекършени, устните шепнат: „Аллах, пощади...“ Това лято една негова биволица по време на буря се побърка от едрата градушка, падна от една скала и умря, а на мен мечката ми уби телица-годиначка. Оттогава не се връщаме на тези пасища.

— Чичо Сандро — рекох, — ами какво, ако някъде горе се е откъртил камък или лавина е преградила ручея?

— Така си и знаех, че ще кажеш нещо такова — отвърна чичо Сандро с иронична усмивка, — значи, според теб лавината ден и нощ е чакала, докато другарят ми измие чувяките си в този ручей, а после си е рекла: „Аха, тъкмо сега е време да се откъртя и да преградя ручея?“

— Всичко може да се случи — рекох.

— Тогава отговори ми — изведнъж се оживи чичо Сандро, — защо той взе от него бивол, а от мен само телица?

— Какво общо имат тук биволът и телицата? — не разбрах аз.

— Това общо имат — отговори чичо Сандро, — че той като добър съдия ни наказва. На него, като главен виновник, взе бивола, а на мен телицата годиначка, защото не го възпрях.

— Чичо Сандро — думам, — нима не е виждал и други ваши грехове?

Чичо Сандро спокойно ме изгледа и рече:

— Той не наказва за всички грехове. Ако си грешил, рискувайки живота си, той взема това под внимание. Но ако си грешил, без да рискуваш нищо, наказанията няма да те отминат... И аз имам такъв грях.

— Разкажете за него, чичо Сандро — помолих аз и налях останалия коняк.

— Няма нищо за разказване — рече Сандро, изплакна устата си с коняк и го преглътна. — На сватбата на Татърхан със собствената си ръка заклах дванайсет вола, а сега от няколко години вече китката на дясната ръка ме боли.

Чичо Сандро размърда протегнатата китка на дясната си ръка, сякаш се вслушваше в последиците от някогашния си грях.

— И тогава, спомням си, точно така ме болеше китката... Глупав бях, съгласих се...

Той се замисли и изразът на леко изпъкналите му очи за пръв път ми се стори сантиментален.

— Да — промълви той, — дванайсет беззащитни вола...

Стори ми се, че ей сега ще се разридае. Но в това време към нас се доближи млад човек, изпълнен с ликуващо страхопочитание.

— Чичо Сандро! — провикна се той. — Аз ви търся из целия град...

— Какво говориш! — оживи се чичо Сандро. — А аз съвсем забравих. Старея, старея, драги.

— Как може, чичо Сандро, чакат ви! — отново възкликна младият човек. — Никой до нищо не иска да се докосне!

— Идвам, момчето ми, идвам! — каза чичо Сандро, стана и оправи черкезката си.

— Извинявайте, драги, но компанията чака — добави младият човек миролюбиво, но твърдо, като се обърна към мен, сякаш ми даваше да разбере, че би било безумно разточителство да се разходват скъпоценните сили на великия тамада за един човек, когато го очакват жадуващите маси.

— Значи, ти оставаш? — попита чичо Сандро, като че преди това беше уговорил да тръгна с него, но аз съм отказал.

— Да — рекох, — аз ще поостана още.

Като почукваше с патерицата си и кимаше на познати, чичо Сандро мина между масичките с походката на елегантен пророк и

изчезна на улицата.

Винаги ти става малко обидно, когато някой в твое присъствие заминава да се весели, дори когато не си имал никакво намерение да вървиш с него. Поседях още малко в размисъл над разказа на чичо Сандро, а после си тръгнах за дома в състояние на лека печал. Помня, в главата ми се беше загнездил откъс от мисъл, че не само хората са създали боговете по свое подобие, но и всеки човек поотделно си създава бог по свое подобие. Впрочем възможно е да съм помислил това не тогава, а малко по-късно или пък по-рано.

[1] Жбан — дървено гърне с капак. — Б.пр. ↑

[2] Боржом — лековита минерална вода, наречена така по името на курорта в Грузинска ССР. — Б.пр. ↑

[3] Собес — Социальное обеспечение — обществено осигуряване. — Б.пр. ↑

[4] Чувяки — меки обувки без токове, подобни на цървули, каквито се носят в Кавказ и Крим. — Б.пр. ↑

ЧИЧО САНДРО И ЧЕРНИЯТ ЛЕБЕД

Принц Олденбургски стоеше замислен край езерото на гагринския парк, както Петър край водите на Балтийско море. Стоеше, леко подпрян на бастуна грамадното си, все още жилаво въпреки възрастта си тяло.

Александър Петрович нямаше настроение. Свитата заедно с адютанта, на брой шестима души, която стоеше до него на дългата и широка като петербургски проспект паркова алея, с цялата си поза изразяваше готовност да се втурне и да изпълни всяка негова заповед, както и незабавно да се разбяга на всички страни.

Свитата мълчаливо следваше принца. Самият принц пък следеше черния австралийски лебед, който безшумно се плъзгаше по водата към него. Сякаш някоя малка пиратска фрегата безстрашно атакуваше имперския крайцер, сиреч самия принц.

Това беше стар яростен самец, който гореше от желание да се бие с младия си съперник, спрял се във водата на две крачки от принц Олденбургски. Младият лебед, извил безкостна шия, с глупаво безгрижие се пощеше под крилото с червения си великденски клюн.

Беше чуден слънчев ден в началото на октомври. Леката сянка на принца падаше върху водата. Младият лебед, който стоеше в неговата сянка, продължаваше да се поще с клюн под крилото. Александър Петрович помисли внезапно, че младият лебед тъкмо затова е безгрижен сега, защото чувства неговата бащинска сянка. Може би така и да беше.

В това време старият побойник, протегнал копиевидна глава, приближаваше към брега. „Ще го клъвне, гадина проклета“ — помисли си принцът, когато лебедът, без да намалява скорост и да променя своите войнствени намерения, навлезе в неговата сянка. С неочаквана смелост принц Олденбургски се наведе и удари с бастуна по водата пред сами носа на стария самец. Последният се спря и възмутено вирна глава. После протегна шия и вече без да се придвижва, се опита да достигне своя безгрижен съперник. Принц

Олденбургски натисна шията му с бастуна и едва отбутна упорито задържащото се тежко тяло на лебеда. След това още няколко пъти удари с бастуна по водата и старият самец, малко охладен от оловните капки, които се посипаха върху него, зави назад, за да набере скорост за нова атака.

Розовият пеликан Федка дремеше на изкуственото островче, положил на крило тежкия меч на човката си. Понякога той отваряше око и без особено любопитство следеше какво става. Така умното, уважаващо себе си куче понякога през дрямка следи боричкането на кутренцата.

Огромен бял ням лебед, привлечен от шума на водата, се приближи внимателно и проплува покрай принца. Имаше странно противоречие между белоснежното величие на неговото царствено плъзгащо се тяло и израза на алчно любопитство в глупавичкото око, увенчаващо божествената шия. Хаосът на световната глупост и жестоката глупост на всички жени гледаха от това око.

Лебедът, когото принцът защитаваше, без дори да забележи опасността, продължаваше сладострастно да се поще под крилото си.

Александър Петрович се изправи и въздъхна. Сега с особена тъга си спомни какво му липсваше през последните седмици. Спомни си меките силни пръсти на своята масажистка Елеонора Леонтиевна Картухова или Картучиха, както обикновено я наричаха гагринци, пък и самият принц, когато биваше шеговито или, обратно, сърдито настроен.

Близо преди месец той й заповяда да остане под домашен арест и под никакъв предлог да не се явява из улиците на градчето под страх от заточение в далечни краища, понеже се беше разкрило безобразното коварство на тази жена.

През тези дни принцът беше зает с грижи по приготвянето на хотела за пристигащите от Петербург фрейлини на императрица Александра Феодоровна. Тъкмо тогава неочаквано се запи, по-право с неочаквана широта се запи бившият войник от Преображенския полк, който си изкарваше хляба в градчето с отрова за мишки и пикочогонни средства. Когато един от приятелите му по чашка попитал бившия преобразенец откъде има толкова пари, войникът се изгървал, та казал, че Картучиха купила от него отрова за мишки, за да отрови пристигащите фрейлини, които между впрочем не пристигнаха.

Преображенецът в пияно състояние се изгървал, приятелят по чашка в нетрезво донесъл. И макар Александър Петрович и да не повярвал напълно, че Картучиха наистина се кани да отрови фрейлините на императрицата или поне една от тях, която той уж се канел да прелъстява, обаче самият ѝ опит да го шантажира по този начин хвърли принца в законна ярост.

В миналото Картучиха беше масажистка и любовница на принца, като съвмещаваше тези две естествено прерастващи една в друга длъжности. Но през последните години все по-често ѝ се налагаше да се ограничава само с масаж по причина на мирно угасващите страсти на стареещия принц. Той вече беше прехвърлил седемдесетте.

А Картучиха, като мислеше, че принцът е охладнял именно към нея, бясно го ревнуваше и с особено изгънчени масажи се опитваше да възстанови своята втора длъжност.

Никога по-рано принц Олденбургски не се чувствуваше след тези масажи толкова освежен и бодър, но съвсем не за любовни наслади, а за държавна дейност, което тази глупачка, без която той вече не можеше да мине, никак не можеше да разбере.

Бог да ѝ е на помощ на тази Картучиха, жената си е жена, но нима в Петербург го разбират? Царят, когото Александър Петрович въпреки всичките му слабости така нежно обича, постоянно е въвеждан в гибелни заблуждения от придворните интриганти. Колко навременни и прекрасни начинания бяха провалени поради това, че хората, които го заобикаляха, поставят своята лична корист над интересите на империята, което така ловко използват за своята агитация юдите социалисти.

Когато в началото на века той отиде при царя с проект да се създаде на Черноморското крайбрежие климатична станция, която след време да бъде превърната в кавказка Ривиера, царят с неочаквана бързина одобри неговото предложение. Едва по-късно Александър Петрович се досети, че по този начин в Петербург просто искат да се отърват от него. Александър Петрович знаеше, че в двореца просто го считат за чудак, понеже той винаги, без да държи сметка за лицата, с цялата откровеност на верноподаник излагаше своите мисли относно средствата за спасяване на царя и руската държава. Всички Олденбургски принцове са били такива и всички са били смятани за чудаци.

За създаването на кавказката Ривиера принц Олденбургски изтъкна доста сериозен аргумент, който се заключаваше в това, че руските богаташи ще ходят в Гагри, вместо да прахосват парите си в гуляи по Средиземноморското крайбрежие. Но дори самото това доста важно предложение беше само един тънък тактически ход. Истинската пламенна мечта на принца, засега грижливо скривана от всички, се състоеше в това, че тук, на Черноморското крайбрежие, вътре в руската империя, той ще създаде един малък, но уютен остров на идеалната монархия, царство на реда, справедливостта и пълното сливане на монарха с народа и даже с народите (сякаш нарочно за удобство на експеримента брегът беше богат с многообразие на чужденци).

Така израснаха на дивото крайбрежие дворци и вили, на мястото на блатото бе създаден грамаден „парк за наслади“, както го наричаха, пристанище, електростанция, болница, хотели и най-последно гордостта на принца — работническа трапезария с две отделения: за мюсюлманските и за християнските работници. В двете отделения на трапезарията кухнята беше отделена от общата зала със стъклена преградка, за да могат шмекериите на готвача постоянно да бъдат пред очите на работниците.

Това беше лично изобретение на принца, което там, в Петербург, също можеше да се стори смешно. Но бунтът на броненосеца „Потемкин“, не забравяйте, господа, е почнал от кухнята!

И все пак венец на всичко направено тук от принца е най-доброто в Европа пожарно депо, дето всеки инструмент е прономеран, а най-смелите и силни жители на градчето се снабдени с особени метални плочки със съответен номер, така че в случай на пожар да не се суетят, да не вземат каквото им попадне, а да тичат към мястото на бедствието всеки със своя инструмент.

Най-ценните сгради на градчето бяха снабдени с надупчени тръбопроводи, разположени в средата на тавана на всяко помещение. Според замисъла при случай на пожар в тези тръби трябваше да се помпа вода под голямо напрежение, за да може пламъкът да се гаси не само отвън, но и като с внезапен кавалерийски рейд в тила на врага, да се унищожава отвътре. Потомствен преображенец, участник в турската кампания, принцът беше вещь в такива неща.

Вярно, пожарите в Гагри като в турска баня избухваха крайно рядко, но нали по същия начин се вземат и санитарните мерки. Санитарията е велико нещо! Не случайно на времето си принц Олденбургски беше възглавявал комисия за борба с чумата.

Подобно на великия Петър принц Олденбургски създаде в Гагри кунсткамера с живи и мъртви чудеса, Кунсткамерата беше организирана, за да развие любознателността на местните жители. За интересни експонати принцът възнаграждаваше щедро. За избягване на бюрократичната рутина в тази работа с особена заповед Александър Петрович беше наредил хората с интересни находки да се изпращат лично при него.

В кунсткамерата се пазеха образци от местни минерали и руди, грамадна древногръцка амфора със засъхнало на дъното като питка вино, все още не съвсем ръждясали стрели и феодални мечове, женско седло на големина колкото камилски гръб, наречено седлото на „неизвестна амазонка“, и много други неща, не по-малко любопитни и поучителни.

Живата природа беше представена с препарирани местни орли, които с ненавист сезираха в своите живи събрата. Тук се мъдреха също така и едно кукурузено стъбло с четиринадесет кулена, корени от абхазки жен-шен, съвсем бял див глиган албинос, папратово дърво, голямо колкото вишна, див бивол, уловен в планините, но по-късно познат от стопанина си и обявен за подивял.

Освен всичко друго принц Олденбургски много експериментираше по украсяване и развитие на самата природа, макар че наред с успехите в тази област имаше и досадни несполуки.

Така петдесет розовобузи анголски папагалчета, купени от берлинския зоопарк, бяха пуснати на свобода. Отначало папагалчетата добре се приспособиха и даже долитаха в парка, но после доста бързо ги изкълваха объркалите се на първо време ястреби.

Въпреки уверенията на специалистите, че маймуните не ще понесат местната зима, принц Олденбургски пусна на свобода десет маймуни от двата пола. Въпросът дали е възможно да живеят африкански маймуни остана открит, защото още преди настъпването на зимата местните ловци ги изпозастреляха.

Първата убита маймуна донесе на принца самият ловец, който нищо не знаеше за експеримента и поиска възнаграждение. После се

яви цяла делегация от старейшини от околните села и доста настойчиво заяви, че по-нататък абхазците няма да търпят оскверняване на дядовските гори от човекоподобни твари. Принцът смири гордостта си и дигна ръце от маймуните в името на главното дело. Защото той се надяваше непрестанно да привлича чуждоземните с разумната целесъобразност на руското покровителство.

Цивилизацията на края вървеше с пълен ход; макар понякога да се натъкваше на неочаквани пречки. Така и този ден редица безобразни случки развалиха настроението му.

Точно в шест сутринта Александър Петрович се събуди по сигнала на тръбача и веднага напусна постелята. По замисъл сребристият звук на рога, който се разнасяше в шест часа над Гагри, трябваше да приканва жителите на градчето към съзидателен труд. Всъщност по сигнала на рога ставаха само принцът и работниците от ремонтните работилници.

Този ден принцът реши да започне обхода на своите владения от ремонтните работилници. Редиците на делово бръмчащите стругове и съсредоточените фигури на работниците, наведени над тях, винаги спомагаха за неговото радостно съзидателно настроение.

През това утро душевното състояние на принца беше недостатъчно ясно, все още му пречеше известна тръпка от вчерашното безобразие. Предишния ден той посети бараките, разположени недалече от Гагри, дето живееха пленени австрийци, работещи по прокарването на железопътната линия. Принцът намери общото състояние на бараките незадоволително. Особено го възмути положението, че при огромната вместимост на бараките те имаха само по една врата, което в случай на нощен пожар можеше да доведе до паника и човешки жертви. Принц Олденбургски заповяда на инженер Бартмер, началника на участъка, незабавно да извика всички дърводелци и до пет часа вечерта във всички бараки да се отворят врати през всеки трети прозорец. Точно в пет часа лимузината „Бенц“ на Олденбургски отново спря в дефилето Жоеквари недалеч от бараките. Към това време оставаше да се отворят и закачат три врати. На инженер Бартмер беше наложен едномесечен арест с изпълняване на служебните задължения.

Ето какво се беше случило вчера и защо в душата на принца бе останала известна тревога. За да възстанови яснотата на духа си,

Александър Петрович реши да започне деня тъкмо от ремонтните работилници.

... Златистозеленото утринно небе обещавахе добър ден. Лимузината „Бенц“, водена от кожен шофьор италианец, го откарваше заедно със сънената свита и глупавия адютант при работниците.

— Зхавейте, бхатлета! — звънливо се разнесе из помещенията на работилниците и принц Олденбургски закрачи леко, съпроводен от майсторите, между дейно бръмчащите стругове.

Понякога той се спираше до някой струг и питаше майстора кой, какво и за какво работи и всеки път получаваше разумен миротворяващ отговор. Настроението се подобряваше. А най-важното тези прекрасни, съсредоточени лица на работниците, които без сянка на угодничество или шмекеруване продължаваха да работят даже тогава, когато той се спираше до техните стругове. Като поблагодари на работниците за работата им, Александър Петрович седна заедно със свитата си в колата и продължи по-нататък да преглежда други заведения в градчето.

— Изключвай струговете — рече майсторът, след като проследи през прозореца отдалечаващата се кола. Част от струговете, ненужни за работата, веднага бяха изключени. Беше забелязано, че на принца се харесва, когато работят всички стругове.

Същото утро на закуската принцът научи за нови безобразия. Както обикновено, докато закусваше, той преглеждаше новата поща. Писмата, които се нуждаеха от незабавен отговор, се трупаха старателно на купчинка, а останалите се хвърляха на камарата за негодните или неизискващи бърз отговор.

Сега управителят доложи на принца за още две безобразия. И това му беше особено трудно, като се има пред вид характерът на безобразията и напрегнатото състояние на принца. Но, така или иначе, наложи се да доложи.

Първото безобразие се състоеше в това, че днес рано сутринта някакъв абхазец строшил главата на пазача в хотел „Алпийски“ с изтръгнатата от ръцете му пушка. Престъпникът, който не оказал съпротива, бил заловен от служителите на хотела и откаран в полицията заедно със своя кон. За оправдание той заявил, че пазачът го оскърбил чрез непристоен звук, като че нарочно издаден, когато местният жител пиел вода от извора до хотела.

Дали пазачът е издал непристоен звук, и при това нарочно, за да оскърби местния жител, беше неизвестно, защото самият пазач бе изпратен в състояние на безсъзнание в болницата, а други свидетели нямаше.

Второто безобразие се състоеше в това, че през нощта беше изчезнал един от трите черни лебеда, тъкмо любимецът на принца. Според слухове, тази нощ в парка се чували пиянски гласове на неизвестни хора, а ден преди това пазачът бил повален от тропическа треска.

— Да се разбере кой е знаел, че пазачът боледува — заповяда принцът.

Ала това не даде нищо, защото всички знаеха, че пазачът е болен.

Принцът заповяда на своя адютант да обиколи с моторна лодка морето в околностите на Гагри, за да не би лебедът просто да е отлетял от преследвачите си. Понякога лебедите и сами отлитаха в морето, но след това винаги се връщаха.

Търсенията на лебеда с моторната лодка завършиха безрезултатно. За пияните не се знаеше нищо освен това, че на брега на езерото беше намерен един каиш без всякакви отличителни знаци, от което можеше да се заключи, че пияните, всеки случай един от тях, се е съблякъл и се е опитал да хване лебеда в самото езеро.

Без да даде воля на личните си преживявания, принц Олденбургски непреклонно продължаваше своя дневен ред, като заповяда да доведат престъпника към единадесет часа в парка, дето принцът през това време ще разглежда мястото на нощното произшествие.

Изчезналият лебед обикновено защитаваше младия самец от нападенията на стария побойник. Отчасти за тези му рицарски качества принц Олденбургски го и обичаше. Изобщо той много обичаше цялото свое птиче стопанство, но особено отделяше розовия пеликан и този изчезнал лебед заради красотата и благородството им.

След масажите на Картучиха, мътните да я вземат, и преглеждането на ремонтните работилници храненето на пеликаните беше третото по сила на въздействие успокояващо средство за Александър Петрович.

Розовият пеликан продължаваше да дреме на островчето, а трите черни лебедици, заради които старият самец не даваше мира на младия, спокойно пасяха в един отдалечен край на езерото. По всичко изглеждаше, че погълнат от процеса на враждата, старият самец беше забравил нейната причина. Сега той пак се приближаваше към своя съперник.

— Няма да мръдна оттук — промърмори принцът, като пак отпъди самец и изтърсваше бастуна си.

— Водят го вече, ваше величество — както винаги не на място се обади адютантът и кимна към парковата алея, в края на която се появиха три фигури — началникът на полицията, преводачът от канцеларията на принца и престъпният абхазец.

Адютантът дори вдигна от гърдите си бинокъла и погледна към групата поради присъщата му, както смяташе принцът, неизлечима гламавщина. Бинокълът беше останал на гърдите му след безцелните търсения на изчезналия лебед.

Александър Петрович не обичаше своя адютант, понеже го смяташе за хаймана и безделник. Той отдавна би го изгонил, но подозираше, че адютантът го следи и от време на време донася за него в Петербург, затова нарочно от гордост продължаваше да го държи при себе си.

Принц Олденбургски отиде при свитата и погледна напред. Онези се приближаваха. Начело вървеше, изглежда, самият престъпник — строен млад човек с черкезка и меки азиатски ботуши. С едната си ръка той придържаше праметната през рамото вулия. Александър Петрович неволно се възхити от гъвкавата му рисова походка.

На около тридесетина крачки престъпникът се огледа и запитва преводача на абхазки:

— Кой от тях е?

— Онзи с бастуна? — тихо отговори преводачът.

— Така си и мислех — рече младият човек.

Младият човек — уви, това беше чичо Сандро — се спря на около пет-шест крачки от принца, поклони се леко и измърмори поздрав на абхазки. Никой нищо не отвърна на поздрава му и той притихна, като се стараеше да смири природната живост на очите си,

която сега не без основание можеше да бъде възприета като дързост, граничеща с нахалство.

Неловкото мълчание продължи няколко секунди, защото Александър Петрович почувствува неудобство, че се налага да съди стоешком. В това имаше някаква нередност и той мълчаливо се запъти към една пейка, която беше на десетина крачки от него под глицините.

Всички го последваха.

Най-после принцът седна, а свитата се раздели симетрично и застана от двете страни на пейката.

— Как стана работата? — попита принцът, като се сгърби, наведе напред и заоглежда изпод вежди чичо Сандро.

Този навик придаваше на позата му заплашителна стремителност и внушаваше на събеседника необходимостта да върви към истината по най-краткия път.

Чичо Сандро разбра това тутакси и като почувствува, че най-краткият път до истината ще бъде за него и най-гибелният, реши да не се поддава, а да му наложи свой път до истината. Началото на този път вече беше поставено в полицейския участък, дето той се престори, че не разбира руски език.

Преводачът преведе въпроса на принца. Чичо Сандро му кимна в знак на благодарност за превода и започна да излага своята версия за произшествието. Принц Олденбургски почувствува, че чичо Сандро се отклонява от най-краткия път до истината, прекъсна го и посочи с бастуна хурджина му.

— Какво шава в торбата му? — попита той преводача.

Чичо Сандро закима с глава и взе да развързва хурджина. За голямо удивление на околните и на самия принц той измъкна оттам малко задушения и изцапан със собствените си курешки черен лебед...

— Откъде? — трепна принцът, скочи леко на крака и взе от него любимата птица.

— Може да ви изцапа — предупреди чичо Сандро, но преводачът не посмя да преведе. — Донесох ви го подарък — добави той.

Принц Олденбургски пристъпи с лебеда на ръце до езерото и сложи птицата на водата. Няколко секунди лебедът стоя безразличен на водата, но после внезапно трепна и с крясък заплува към средата на езерото, като отваряше с гърдите си триъгълник от ситни вълнички.

— Защо веднага не каза? — попита принцът, учудено спрял поглед на чичо Сандро. Нахалното обаяние на чичо Сандро взе да действува на принца.

— Носех му туй нещо подарък, но като се случи онова, реших: нека по-напред ме накажат, а после ще го подаря — отговори чичо Сандро.

— Че какво, благородно е — кимна принцът и пак седна на пейката. Всъщност, като видя в езерото няколко черни лебеда, чичо Сандро се поомърлуши, защото реши, че принцът вече си има такива неща и неговата находка не представлява голяма ценност.

— Къде го намери? — попита принцът, като се облегна на пейката и доброжелателно огледа чичо Сандро, сякаш му разрешаваше да удължи малко пътя до истината.

Чичо Сандро веднага почувствува това и без да скъпи багрите, разказа историята с улавянето на черния лебед.

В тази ранна утрин чичо Сандро потеглил на кон от Гудаут за село Ачандара, дето възнамерявал да погостува няколко дни на своя роднина и да дочака едно панихидно пиршество, което трябвало да стане в съседната къща. По нашите краища четиридесетте се правят не много точно — ту се нагаждат според времето, ту пък имат някакви стопански пресмятания — така че чичо Сандро решил, че по-добре е да не рискува и да почака на самото място, отколкото да пропусне една добра панихида.

Та яздел той по приморския път и изведнъж видял: недалече от брега на водата стои невиджана по нашите краища черна птица с дълга шия.

За лебедите на Олденбургски до този момент нищо не бил чувал, макар за самия принц много да слушал, но не бил го виждал нито веднъж.

И така, чичо Сандро се заинтересувал от тази птица и внимателно отишъл до самия бряг. Птицата също забелязала чичо Сандро и може би даже се заинтересувала от него, защото протегнала дългата си шия и го загледала. Чичо Сандро много се удивил на тази странна среща и решил да застреля птицата и да я занесе на роднината си за закуска, стига тя да не смърди много на риба. Според неговите думи била по-едра от една голяма пуйка.

Без да слиза от коня, чичо Сандро измъкнал своя „Смит-Уесън“, прицелил се и гръмнал. Птицата стояла на водата на около тридесет метра от брега, но той не я улучил. Ала най-важното е, че птицата не отлетяла никъде, а само отплувалата около двадесет метра, и то не навътре в морето, а покрай брега. Бутнал чичо Сандро леко коня и когато се изравнил с птицата, още по-внимателно се прицелил и пак гръмнал. Отново не улучил, а най-важното птицата не отлетяла никъде, а само проплувала покрай брега приблизително на същото разстояние. Разлютил се чичо Сандро, пак се изравнил с птицата и гръмнал в нея. И пак не улучил. Може би „Смит-Уесън“ не биел на такова разстояние, а може и птицата да била омагьосана. „Да имах у мене повече патрони — повтаряше понякога чичо Сандро, — щях да я докарам чак в Гагри, защото тя през цялото време плуваше в една посока.“ Чичо Сандро имал само пет или шест заряда и като ги пушал на вятъра, изпаднал в такъв бяс, че решил с плуване да върви подир нея, щом тя не хвърква.

Без да му мисли много-много, той вкарал в морето своя шарколия. Преди това чичо Сандро никога не го бил изпитвал на море, но абхазките и мингрелските реки конят минавал добре.

Все пак морето не му харесало и той дълго се опирал. Чичо Сандро го вкарал във водата. Щом конят заплувал, тутакси станал послушен, защото нямало на какво да се опира. Проклетата птица го допускала доста близко, но щом я настигал, тя отплувала, и пак все в посока на Гагри.

Или е ранена леко, или е призрак, мислел чичо Сандро и макар целият да се измокрил, дотолкова се разпалил, че не усещал студ. И най-важното, конят, разправяше чичо Сандро, вече като дресирано куче, попаднало на дирята на дивеч, сам се стремял подире ѝ, но все пак не могъл да я настигне.

Не се знае как щяло да свърши всичко това, ако за щастие не излезли на плитко. Като почувствувал под краката си дъното, конят препуснал, пък птицата, разправяше чичо Сандро, не могла да препусне, защото, макар шията ѝ и да била дълга колкото ръката му, все пак краката ѝ били къси, особено в сравнение с тези на коня. В последния миг тя се опитала да се гмурне, но чичо Сандро успял да я пипне за черната задница и да я вдигне над водата.

Чичо Сандро страшно замръзнал и се ядосал на тази чудновата птица, особено след като я опипал и се убедил, че тялото ѝ е твърдо

като камък и никак не прилича на пуйка. Искал веднага да ѝ смачка главата, но си спомнил, че тук наблизно, в Гагри, живее принц Олденбургски, който от скука купува разни работи.

Може да я купи, помислил чичо Сандро, пъхнал птицата в хурджина, закачен на седлото, и потеглил за Гагри.

След един-два часа чичо Сандро пристигнал в Гагри. Дрехите криво-ляво изпръхнали на него, но все пак бил силно премръзнал и много искал да пийне нещо, за да сгрее кръвта си, но нямало нищо за пиене, пък и нямал с какво да плати.

В Гагри той срещнал един абхазец и го попитал дали принцът все още приема разни работи.

— Ако му харесат нещата, приема — отговорил абхазецът.

Тогава чичо Сандро помолил да го заведе при принца. Но онзи отказал, оправдавайки се, че от вчера принцът не е в добро настроение.

— Че какво е станало вчера? — попитал чичо Сандро, като взел да се ядосва.

Сега абхазецът радостно, но под голям секрет му разказал, че вратите на бараките за пленените австрийци още не били направени и поради това принцът бил много сърдит, особено на инженер Бартмер, когото смятай за мъртъв и няма да сгрешиш.

Чичо Сандро още повече помрачнял и тогава абхазецът му казал, че в Гагри живее един грък, който прекупува подаръци за принца, а след това сам или чрез свои роднини му ги поднася.

— Къща си построи от тази работа — похвалил се той със своя познат грък и предложил да го свърже с него.

Чичо Сандро отказал. Тогава абхазецът го помолил да му покаже подаръка за принца, но чичо Сандро и сега отказал.

— Дребна работа — рекъл той.

— Имай пред вид, ако е орел — рекъл абхазецът, като оглеждал хурджина и се мъчил да отгатне какво има в него, — можеш да го хвърлиш на кучетата, орли вече не взема.

— Орел, ами — казал чичо Сандро, радвайки се на своята птица, — едва не ме изкълва заедно с коня.

Тогава абхазецът си тръгнал по пътя, а чичо Сандро останал сам и пак помрачнял.

— Че кога ще направят тези проклети врати?! — викнал подире му чичо Сандро.

— Никой не знае! — радостно се обърна абхаецът. — Едно мога да ти кажа: за милион рубли не бих искал да бъда инженер Бартмер.

Абхаецът махнал с ръка и изчезнал зад ъгъла, като продължавал да се радва, че не е инженер Бартмер.

Чичо Сандро продължил по-нататък. Стигнал до хотел „Алпийски“ и видял онзи нещастен пазач. Чичо Сандро го попитал дали не може да види принц Олденбургски, за когото е донесъл нещичко интересно. Пазачът му отговорил, че не може да види принца и пак, както онзи абхаец, взел да му разказва за непоставените врати и пленените австрийци, макар за инженер Бартмер да не казал нищо.

Можем да си представим какво е било на душата на чичо Сандро, като слушал всичко това за втори път. А отгоре и пазачът се поинтересувал какъв подарък носи на принц Олденбургски.

— Камък или животно? — попитал пазачът.

— Всеки случай не е орел — отвърнал чичо Сандро, като едва се сдържал.

Виждайки, че заради тези глупави непоставени врати не ще може да се срещне с принца, отчаяният чичо Сандро попитал пазача как може да намери онзи грък, който прекупува всякакви работи за принца. На това пазачът нищо не му отговорил, а само подозрително го изгледал и сурово се затворил в себе си, с което намекнал за своята длъжност.

Чичо Сандро преглътнал тази обида, но за да не си помисли пазачът, че той се е изплашил от него, слязъл от коня и взел да пие вода от фонтанчето, което се намирало пред входа на хотела, макар да не му се пиело. Наведен, чичо Сандро направил пет-шест глътки от фонтанчето, когато изведнъж чул непристоен звук, издаден от гяурския задник на пазача.

Зашеметен от странните гагрински работи, а преди това измъчен от птицата, чичо Сандро не издържал. Той пуснал коня, скочил към пазача, грабнал му пушката и го халосал с приклада по главата. Облян в кръв, пазачът рухнал пред своя хотел. От хотела наизлезли служителите, хванали чичо Сандро и го пратили в полицейския участък.

Всичко това чичо Сандро разказа на принца, като пътем отхвърляше ненужните подробности и обратно, спираше се на

полезните подробности. Така той реши, че за „Смит-Уесън“ не си струва и да споменава, затова пък разстоянието от брега до черния лебед смело увеличи до една верста.

— Но как си го съгледал от брега? — учуди се принцът.

— Ние, чегемците, имаме остро око — скромно поясни чичо Сандро.

Принц Олденбургски погледна изразително адютанта си.

— Но той го е намерил близо до Гудаут — напомни адютантът.

— А бинокълът? — запита Александър Петрович, на което адютантът нищо не можа да отговори.

— Така, значи — обърна се принцът към чичо Сандро, — всички чегемци имат остро око?

— Да — рече чичо Сандро, без да мигне със своето остро чегемско око, — такава ни е водата.

— Интересно, каква е тази вода — рече принц Олденбургски замислен, — трябва да се изпрати човек за проба...

Чичо Сандро гледаше с ясен поглед принца, изразявайки готовност да прибави всякакви уточнения по повод на чегемските извори.

— Подарявам ти го за любознателността и остроочието — каза принц Олденбургски и кимна към бинокъла на адютанта.

Адютантът мълчаливо го свали и го подаде на чичо Сандро. Чичо Сандро благодари на принца и окачи бинокъла на врата си.

— Ех, че си късметлия — рече преводачът на абхазки.

Произшествието с пазача чичо Сандро изложи като че мимоходом, като гледаше да не развали доброто впечатление от останалия разказ. Каза, че като минавал покрай ресторанта, решил да пие вода и когато слязъл от коня и започнал да пие от фонтанчето, пазачът без всякакъв повод издал непристоен звук, което според абхазките обичаи се смята за страшно оскърбление. Ясно е, че той не издържал.

„Дивак — помисли си Александър Петрович, — но какво чувство за собствено достойнство.“

— Питай го — кимна той на своя преводач, — откъде знае, че с това пазачът е искал тъкмо него да обиди?

— Ами там нямаше никой друг — отговори чичо Сандро.

Свитата се разсмя. Принцът се намръщи: не съвсем законната симпатия към този млад човек взе да се предава и на свитата.

— Ами ако пазачът умре? — попита принцът, мъчейки се да разбере психологията на провинението на младия туземец.

— Значи, така му е било писано — отговори чичо Сандро и за пълна яснота почука с показалец по челото си.

— Тогава ще те пратим на каторга — рече принцът, който продължаваше опитите си да проясни в съзнанието му, упорито отказващо да рефлектира, цялата трагична нелепост на неговата постъпка.

— Знаем, в Сибир — поправи го чичо Сандро и добави: — Значи, така ми е съдено.

— Добре, ами ако без да иска, е направил това? — не се предаваше принцът.

— Той беше длъжен веднага, преди още да бях успял да се обидя, да каже: „Прощавайте, без да ща!“ — радостно отговори чичо Сандро, с което показа, че при липса на зъл умисъл винаги може да се намери общ език.

Принц Олденбургски се замисли. Чичо Сандро, почувствувал, че разпитът, изглежда, е свършил, обърна наопаки своя хурджин, приклепна до езерото и започна да го мие.

„Дивак, но как свободно се държи — мислеше Александър Петрович, — не са прекарвали крепостното робство, там — е цялата работа...“

— Ваше височество, какво да го правим? — запита началникът на полицията, който бе почувствувал, че да отнема повече от времето на принца, е неприлично и опасно.

— Ако пазачът дойде в съзнание, да се освободи, а ако стане друго, ще го съдим — каза принцът.

Заедно с преводчика и началника на полицията чичо Сандро пое по обратния път.

Началникът на полицията мислеше напрегнато върху думите на принца, като се мъчеше да вникне в техния скрит смисъл, да разбере няма ли капан, тайно изпитание. Той чувствуваше, че престъпникът се хареса с нещо на принца, иначе той не би му подарил бинокъла, но от друга страна, пак в негова угода, на принца, трябваше безусловно да се изпълняват законите.

От пристанището се разнесе гърмежът на шомполния топ, който възвести законното пладне. Принц Олденбургски изгледа свитата. Свитата подчертано замря, изразявайки пълно доверие към точната работа на шомполния топ. А по-рано имаше случаи, когато, щом гръмнеше топът, някой току ще погледне часовника си, сякаш с надежда, че топът изведнъж ще сгрещи. Но топът не можеше да грещи, защото беше свързан с електрическа жица с часовника на кулата.

В дванадесет часа започваше почивката на всички работнически предприятия в Гагри. Освен това беше време за хранене на пеликаните и чаплите.

Чул изстрела, розовият пеликан се хвърли във водата и сега с ракетни тласъци пресичаше езерото.

След няколко минути при езерото се появи боцманът от пристанището с мокро сакче, пълно със ставрида^[1]. Принц Олденбургски изискваше за хранене на пеликаните най-прясна риба, ето защо боцманът винаги държеше като запас едно сакче, напълнено с риба и на киснато в морето. Такава риба поне в течение на едно денонощие приличаше на прясно уловена.

Като видя боцмана, на излизане от водата пеликанът я разбълника, разпери грамадни криле, сякаш закриваше коридор на писта от възможни съперници, и затича към него. Колкото и да бързаше, пеликанът все пак се спря в края на алеята, там, където свършваше тревната покривка — знаеше, че по-нататък не е разрешено. След пеликана доуцука по-сдържано пеликанката, а после съвсем скромно, без да стигнат до границата на алеята, се спряха и чаплите.

Птиците по-добре от някои хора възприемаха реда, който с такава енергия насаждаше принц Олденбургски.

Започна храненето. Александър Петрович извади от сакчето една голяма ставрида и я хвърли на пеликана. Пеликанът раззина чудовищната си човка и с ловкостта на куче улови във въздуха плячката. Само миг се видя как рибата с хлъзгане потъва по жлеба на долната челюст. Пастта хлопна с пълноценния звук на разтварящ се чадър. Александър Петрович хвърли риба и на пеликанката. Същият благороден костен звук с метален оттенък, само че на по-малък чадър. Това се повтори много пъти и клюновете на пеликаните все така щракаха и хващаха рибата.

Понякога Александър Петрович нарочно подхвърляше обезглавени екземпляри ставрида и двата пеликана с гневно движение, без да отварят човките си, отхвърляха опита да им пробутат непълноценна храна. Всеки път обезглавената риба се откриваше безпогрешно и във въздуха, което предизвикваше горчивия възторг на Александър Петрович. О, ако управниците на Русия и нейните народи също така точно улавяха пълноценните идеи и отхвърляха порочните!

Най-после пеликаните се нахраниха. Женската отиде настрана, а мъжкият разпери мощни криле от розов мрамор, протегна напред първобитния си клон и застана в позата на непознат герб. С остатъците от техния обяд скромно се справиха чаплите.

Александър Петрович почувствува, че му се възвръща хармоничното състояние.

— Да вахвим да видим как са тухили вхатите на бахаките — обърна се той към свитата, докато бършеше ръцете си с чиста кърпа, подадена му от боцмана.

Когато сядаше в колата до кожения шофьор, помисли си: „Ако всичко се нареди добре, след обяд ще намина при Картучиха.“ Всъщност, мислеше той, това няма да бъде нарушение на собствената му заповед. Защото заповедта да остане под домашен арест, до края на който оставаха два дена, ни най-малко не изключваше всекидневните масажи. Масажите той отмени като лична немилост, макар и сам да страдаше от това.

— Пхедай, че ще отида след обяд — каза той на адютанта, като седна до шофьора и с това спря опита му да се качи в колата. Трябваше да му се покаже, че бездарното му обикаляне на залива за търсене на черния лебед не е останало ненаказано.

Адютантът предаде на лицето си израз на покаяние, макар да се радваше, че не ще се наложи да се мотае около тези смрадни бараки.

Лимузината „Бенц“ отиваше по посока на дефилето Жоеквари. Редките минувачи се спираха, гледаха колата на принца и самия Олденбургски. Той седеше облегал назад, сякаш напълно се доверяваше на стремителността на мотора и поради това даваше почивка на собствената си стремителност. Сега извитата дръжка на прочутия му бастун свободно висеше на костеливата китка — верен признак за ясно състояние на духа.

След половин час веселият абхазец, който бе срещнал сутринта чичо Сандро, загуби своя митичен милион — инженер Бартмер беше опростен пред вид на това, че последната врата на последната барака (заповедта: на фасадата през три прозорец) по време на пристигането на принца беше поставена.

В шест часа вечерта огромният гръб на принца приемаше заслужена доза блаженство. Принцът лежеше в спалнята на Картучиха на една ниска кушетка, уютно хлътнала в течение на многото години от неговото едро тяло Картучиха работеше над него като разтъжен арендатор над своя участък. Александър Петрович заспиваше. Последните вълни на блаженството се стичаха към краката и се издигаха нагоре към тила. Картучиха го зави с леко одеяло и тихо излезе от спалнята.

След минута тя хлопна вратничката — отиваше по улицата при един съсед — турчин кафеджия, уж да купува кафе. Всъщност тя искаше да се покаже пред хората, за да разберат всички, че времето на великия гняв е сменено с милост. Макар принц Олденбургски и да не беше отменял своето наказание, тя от опит знаеше, че гърбът на Александър Петрович, вкусил от масажа, сам ще се погрижи за нея и в края на краищата ще смекчи суровата точност на заповедта.

На улицата Картучиха срещна санитаря, който тичаше от болницата към полицейския участък.

— Къде отиваш, Серафиме? — попита го Картучиха, като го спря.

— Пазачът дойде на себе си и поиска водица — рече санитарят, оглеждайки я като замаян, — тичам в полицията.

— А-а — каза Картучиха, — тичай тогава.

И санитарят препусна напред. Като чу съобщението на санитаря, заместник-началникът на полицията, изпълнявайки точно заповедта на своя началник, лично отвори килията, в която лежеше чичо Сандро, и го освободи, като при това каза:

— Махай се на майната си, докато пазачът е в съзнание. Да беше моя воля...

В какво се състоеше неговата воля, чичо Сандро тъй и не научи, макар да се досещаше, че тя не му обещава нищо добро. Той изведе бързо коня си от полицейската конюшня и излезе на улицата.

Този път чичо Сандро не попадна на панихидното пиршество в село Ачандара, понеже не се надяваше много-много на здравето на пазача, реши да не рискува и си замина за Чегем. Бинокълът, който се люшкеше на гърдите му, приятно го натискаше по врата и му напомняше за чудната среща с чудния принц Олденбургски.

[1] Ставрида — риба от семейството на костурите. — Б.пр. ↑

КОМАРДЖИИ

Трето денонощие в големия салон в къщата на известния тютюнотърговец Коля Зархиди се играеше голяма игра.

Играеха нард^[1]. Тази нощ три пъти се подменяха свещите в свещниците и малко по малко играчите отпадаха, отиваха в поскромни ъгълчета, дето посрѣбваха винце и играеха карти на малки суми. Някои се тѣлпяха около ниската масичка в средата на салона, като че представляваха кордобалет при двамата основни солисти — домакина и един ендурски търговец на добитък.

Чичо Сандро познаваше Коля Зархиди, защото Коля купуваше тютюн от баща му, а освен това и самият той държеше няколко плантации в село Чегем, както и в някои други села. През лятото в къщата на чичо Сандро често гостуваха роднини на Коля Зархиди, особено онези, които трѣшкаше всесилната по онова време колхидска треска. Идвал беше там и Коля.

Когато отиваше в града, чичо Сандро непременно се отбиваше при своя високопоставен побратим, който ценеше у него пѣргавината му, когато работата се отнасяме до опасни приключения, и твърдостта на краката му при пиене.

Въпреки своя солиден авторитет на едѣр тютюнотърговец, Коля Зархиди беше известен в Абхазия като гуляйджия и комарджия. По-вярно е да се каже, че този прочут гуляйджия и комарджия Коля Зархиди все пак не губеше наследствения си усет на търговец и специалист по тютюните.

Тази игра се подготвяше отдавна. Сред насѣбралите се имаше няколко тайни съюзници на търговеца на добитък, но още повече не много тайни приятели на Коля. Между тях на първо място беше чичо Сандро, предварително предупреден и поканен от Коля. При такива игри всичко можеше да се случи и човек трѣбваше да бѣде готов на всичко.

Коля Зархиди разчиташе да пипне от тази игра големи пари. Обаче на провидението беше угодно друго. Трето денонощие с малки

прекъсвания дребният бледен грък седеше срещу чорлавия широкоплещест търговец на добитък със зорки очи на умен глиган и рунтави вежди.

Късметлията Коля този път губеше. Ако спечелеше „оин“, търговецът на добитък отвръщаше с „марс“, тоест двойна игра. Търговецът играеше смело и със замах, разкриваше се и позволяваше да бият неговите пулове. Битите пулове неочаквано разбиваха отбраната на гръка и после на своя ред биеха и връщаха неговите пулове.

Четири пъти гръкът сменява заровете, но нищо не помагаше, те се обръщаха така, както искаше търговецът на добитък. На него му вървеше и винаги от десетки възможни комбинации почти безпогрешно той избираше най-сигурната за продължение на партията. Така понякога сред чарда от нежнооки телета той намираще и туряше белег на най-мощния за бъдеще, най-якоглавия производител.

Освен това на него му вървеше, както върви на всички търговци на добитък в света. А нищо друго не изостря така способностите, не вдъхновява, както когато на човек му върви, и нищо не спомага на вървенето така, както вдъхновената игра.

През тези три денонощия между партньорите станаха няколко неприятни спречквания във връзка с оценката на някои плантации, но всичко мина благополучно, защото в качеството на третейски съдия през тази последна нощ беше поканен персийският търговец Алихан като представител на солидна неутрална нация.

Алихан държеше в града кафе-сладкарница под наименование „Кеф“, дето се продаваха източни сладкиши собствено производство, топли и студени напитки и, разбира се, турско кафе.

След като всички плантации бяха проиграни, предложиха на Алихан да си върви, но той, който знае защо, остана и взе да помага на младата домакиня, любовница на тютюнотърговеца, да прави кафе и да го поднася на гостите.

Тази сънлива дебелана, волоока хубавица на име Даша, Коля Зархиди беше отвлякъл, по-точно като че беше взел назаем от своя приятел, гарнизонен офицер, също такъв гуляйджия като него. Даша отдавна му харесваше, може би той дори щеше да се влюби в нея, ако имаше повече време. Но време Коля нямаше и затова една нощ, когато Коля се връщаше с приятели на файтони след един гуляй вън от града

(Даша и офицерът ѝ пътуваха в един фойтон с него), той попита офицера:

— Какво ще кажеш, ако Даша дойде с мен?

— Ще кажа „уф“ — отговори офицерът.

Даша бе родом от Екатеринодар, където този офицер на връщане от отпуск в Русия и се отби на гости при един свой другар. Почти на шега, на смях той тайно я отведе от къщи, като обеща да ѝ покаже Москва и там да се ожени за нея.

Чак в Туапсе, когато видя морето, Даша се досети, че не отиват в Москва, а тъкмо в противоположна посока. Даша стана, за да слезе от дилижанса, с който се разхождаха сега покрай морето, но дилижансът се движеше много бързо, при това в него имаше и чужди хора. Даша се засрами от чуждите хора, въздъхна и седна на мястото си. След два дена, когато вече приближаваха Сухуми, тя се успокои и каза, че морето ѝ напомня степта, само че по степта може да се ходи, а по морето не може.

Този офицер живееше с нея вече четири години, понякога я биеше с камшика, за да предизвика у нея интерес към живота или да стигне до нейната заспала душа, или поне да я отучи да разказва сутрин своите безкрайни като степни пътища с еднообразни пътни знаци еротични миражи.

Той смяташе, че търпи Даша, докато дочака сполучлива женитба, когато ще може да се измъкне от армията, от Кавказ, от тази маларична дупка и от просташкия разкош на провинциалните гуляи. Но сполучлива партия никак не му падаше, а за Москва не стигаше времето на отпуската и необходимите познанства. През време на гарнизонната си служба той достатъчно се окавкази, за да седи на трапезата на местните тютюнотърговци, но не чак толкова, та някой от тях да поиска да се сроди с него и да му отдели част от своите богатства или, още повече, да го вземе за съдружник.

При безгрижния кавказки живот Даша разцъфтя и бързо се приспособи към чуждите форми на блаженство. Тя вземаше участие в гуляите на своя възлюбен, като вълнуваше сътрапезниците му с телесната щедрост на младостта и сънливия си цъфтеж.

Но тя обичаше най-много да пие турското кафе с прочутата лимонада на братя Логидзе. Научи се да си гледа и като изпиеше кафето, обръщаше чашката наопаки, за да се стече утайката, а после се

вторачваше в нея. Това, което показваше утайката, тя съпоставяше с картините на своите сънища, събираше ги заедно и мислено прокарваше кривата на съдбата.

— Ще се случи нещо — казваше с въздишка тя, като завършваше врачуването.

Показванията на кафеената утайка, потвърдени от сънищата, наистина се сбъдваха, защото в живота винаги все нещо се случва.

Така и сега, като чу разговора на своя възлюбен и Коля, Даша разбра, че се сбъдва онова, което трябваше да се сбъдне, и замълча. Тя само прехапа устни от смущение и по-здраво завърза кърпата на шията си, като че беше почувствувала на лицето си полъха на съдбата. Заедно с това тя се обиди на своя възлюбен заради неговия отговор-въздишка и с покорна тъга разбра, че никога не ще може да му прости това.

От този миг нейното мъждукащо съзнание се обърна към Коля. Тя си спомни, че дребният пъргав грък винаги ѝ беше харесвал, че е изпитвала към него почти майчинска нежност. Само че от неговата пъргавина понякога ѝ се замрежваше пред очите, приискваше ѝ се някак да го усмири, само че не знаеше как да направи това. И в обстоятелството, че и по-рано ѝ се искаше да усмири Коля Зархиди, Даша отгатна стар намек на съдбата и окончателно се успокои. Тя взе да мисли как ще го впримчи с една всеобгръщаща нежност, ще го покрие с ласки, ще го омае с гукане. „Сигур ще се усмири“ — мислеше тя, като предварително се мъчеше да не пропусне, а най-важното — да не забрави новите си сънища, които ще види на новото място.

Рано сутринта, докато Даша старателно спеше на новото място, Коля стана (измъкна се криво-ляво) и както обикновено отиде в кафенето, дето след хашиша, чачата^[2] и турското кафе поизтрезняваше и получаваше прясна търговска информация.

Коля се измъкна, но многобройните негови роднини останаха в къщи. И когато майка му влезе в неговата спалня, където обикновено влизаше сутрин, за да я прибере и по миризмите да разбере къде е гулял синът ѝ и колко е пил, и изведнъж откри в леглото на сина си жена, бабичката ревна. Още не беше се случвало такова нещо — нейният единствен син, Коля Зархиди да доведе руска жена в честната гръцка къща. На шума се стекоха роднините, цяла дузина кривокраки и патриархални храненички.

Даша се събуди и се опита да се надигне, като сънливо се усмихваше с усмивката на гимназистка, която си спомня своя първи бал. Всъщност тя се мъчеше да си спомни какво бе сънувала тази нощ. Изразът на лицата и врявата, вдигната от жените, постепенно вкараха Даша във враждебната действителност. Тя направи още един опит да стане и всъщност дори седна в леглото, като оглеждаше учудено жените и се вслушваше в тяхното враждебно ломотене.

— А ние с Коля решихме... — започна тя и изведнъж се забрави, разтърси одеялото и лъхна жените със сладостната зараза на преспания грях.

— Дяволос! — закрещяха те и се втурнаха във от стаята, като се препъваха в прага на вратата.

Същата вечер в дома на Зархиди се събраха на семеен съвет всички роднини, сред които имаше доста почтени търговци. Възрастните омъжени сестри на Коля беснееха като гладни тигрици. През време на съвета те на няколко пъти се втурваха към неговата спалня, дето очакваше своята участ Даша, за да я пребият. За щастие мъжете навреме ги хващаха и оттегляха назад с доброволно — преувеличено усърдие.

Като се успокоиха, сестрите предложиха Коля да бъде обявен за луд и въз основа на това да бъде поставен под опека. Но този начин още тогава се струваше остарял на опитните хора и затова почтените търговци взеха да възразяват. Те твърдяха, че това веднага ще бъде използвано от другите тютюнотърговци, за да разклатят търговското му име. За майката също беше обидно да обявява Коля за луд и тя не подкрепи дъщерите си.

Самият Коля откровено и нахално се присмиваше на близките си, защото беше сигурен в своя главен коз: той беше единствен син на баща си и абсолютно беше невъзможно да бъде продължен славният род Зархиди, без да прибегнат до неговите услуги, и при това доброволно.

В края на краищата по съвета на най-стария роднина решиха да почакаат, докато Даша омръзне на Коля, защото, както поясни той, всяка жена омръзва на мъжа си, ако не се опитват да му я отнемат.

Стиснала устни, майката скръбно се съгласи с това решение, обаче сестрите настояваха Коля да каже точно кога ще му омръзне тя.

— Отде да знам! — викаше Коля и весело размахваше ръце.

Сестрите си отидоха, като мятаха гневни погледи към вратата, зад която чакаше своята участ Даша. Мъжете им, завиждайки на Коля, замислени се бавеха на мраморната стълба.

Решението да чакат, докато Даша омръзне на Коля, се оказа съдбоносно. Всичко стана обратно: тихата, сънливата Даша надви дузината войнствени и шумни гъркини.

Както и във всеки южен дом, в къщата на Коля още от сутринта започваше бясна дейност. Многобройната рода грабваше от сутринта метлите, пляскаше с мокрите парцали по пода, дрънчеше с кофите и тичаше за вода. Под кресливото ръководство на майката на Коля всички тези хрантутенички се юрваха с пазарските чанти, тракаха с кухненските ножове, стържеха нагара от свещниците и налепите от органични вкаменелости върху мидите, преравяха могили ориз, за да търсят развалени зърна, караха се с продавачите на плодове, които влизаха със своите магарета в двора на къщата, изхвърляха на прозорците и балконите и там на място биеха с тояги съвсем невинните дюшеци, шушукаха с гръцките свахи, постоянно чакаха непознати гости, с ужас се вслушваха в новините от Русия, където, според слуховете, работниците не пощадили не само гръцките търговци, ами и собствения си цар, като оставили жена му и децата му без зальк хляб.

И какво? Сред това могъщо жизнеутвърждение на семействеността и любовта към домашното огнище ходеше сънливата волоока жена, шляпаше по мокрия под с боси крака и се опитваше да разказва своите степни сънища, непонятни и ненужни както валенки на кипърци.

И тази жена бе завладяла сърцето на единствения мъж, продължителя на славния род Зархиди?! Къде е справедливостта, къде е божественият промисъл?! Во истина боговете са отвърнали лице от Гърция и от всеки грък поотделно.

Веднъж на обед Даша отказа да яде пилаф с миди.

— Защо? — попита по неволя кротко свекървата.

— Те са отвратителни, те са като охлюви — каза Даша, без да подозира, че охлювите са още по национално блюдо от пилафа с миди. Във всеки случай за черноморските гърци.

— Боршът по-хубав ли е? — все със същото смирено любопитство запита Колевата майка.

Хрантутеничките облещиха очи и като гледаха да не вдигат шум с челюстите си, гледаха Даша. Надигаше се буря, но Даша не разбираше.

— Разбира се — рече Даша, — маминка готвеше такъв борш, че...

— Заминавай при маминка си, пари ще ти дам — ласкаво предложи майката на Коля.

— Не бива — въздъхна Даша, — татенцето мога да убия.

— А мене можеш — рече изтежко бабичката и стана от масата.

Изплашените до смърт хрантутенички я последваха.

Същия ден малка траурна процесия начело с майката на Коля Зархиди излезе от къщи, мина през града и хлътна в къщата на една от сестрите на Коля. Наистина при него остана преданата слугиня, на която бабата заръча да следи руската „дяволос“, която мечтае да разори сина ѝ за радост на конкурентите тютюнотърговци.

Тя беше сигурна, че онзи офицер, подкупен от тютюнотърговците, е пробутал Даша на нейния простодушен син. Полека-лека тя започна да проучва чрез високопоставени хора колко е получил офицерът за своята операция, та да не даде много повече, когато реши да се откупи от Даша. Казват, че била се срещала и с него, но няма никакви свидетели, така че нищо не се знае със сигурност.

А Даша по цели дни седеше по халат с къси ръкавки на балкона на къщата, гледаше към улицата, сърбаше кафе и придружаваше всяка глътка с прочутата лимонада на братя Логидзе. Ако по улицата минеше някой познат, Даша го спираше и питаше:

— Коля не си ли виждал?

— Видях го, в кафенето е — отвръщаше обикновено минувачът.

— Прати го в къщи — нареждаше Даша и сърбаше кафето си.

Ако минувачът отговаряше, че не е виждал Коля, Даша не се огорчаваше.

— Прати го, ако го видиш — молеше Даша и тутакси забравяше човека, с когото току-що бе говорила.

Някой път човекът постояваше, пристъпяше от крак на крак, чакаше нещо и накрая, като въздъхваше бог знае за какво, продължаваше по-нататък своя помрачнял път.

Обикновено така прекарваше, тя своите дни, ако не чоплеше нещо в двора на къщата, дето беше разкопала една леха слънчогледи

между благородните лаври, посадени от бащата на Коля.

Веднъж, когато Даша както обикновено седеше на балкона и сърбаше кафе, до къщата се приближи на кон бившият ѝ възлюбен. Той спря коня, дигна глава и рече:

— Високо се изкатери ти, Дашка.

— Не ми е мъчно, че ме биеше — отговори Даша, като продължаваше да държи в ръка чашката с кафето, и се облегна с гърди на перилата на балкона, — а ми е мъчно, дето каза „уф“.

— Добре поживя тук, но стига — примирително я посъветва офицерът, — ето на, и майка му е избягала от теб.

— Сега аз Коля обичам — отговори Даша, — а с морските охлюви не можах да свикна...

Офицерът започна да се дразни вече и взе да я придумва, като преминаваше от любовни спомени към закани и обратно. Даша го слушаше кротко, подпряла глава на перилата и повесила грубата си дебела ръка, като изливаше на капки утайката на кафето и се мъчеше да улучи мърдащото ухо на коня. Най-последно успя. Конят разтърси глава и раздрънка юздите.

— Значи, не искаш? — попита офицерът.

Даша продължаваше да лежи с буза на перилата и тихо клатеше своята волоока къдрава глава.

— Види се, малко съм те дънил аз тебе, Дашке! — викна офицерът, шибна коня с бича и полетя в галоп към морето.

— Види се, малко — повтори Даша и заплака, продължавайки да лежи с буза на перилата, съвсем забравила да прибере ръката си с обърнатата чашка в шепата.

Така Даша завинаги остана при безпътния Коля Зархиди. Същата вечер най-голямата от сестрите на Коля се опита да се вмъкне в къщата, за да се справи собственоръчно с Даша. За щастие Коля се оказа в къщи. Той бе затворил парадната врата с верижка, но сестра му се вмъкна в къщата през входа откъм двора. Коля едва успя да я задържи. Като жалко отмъщение тя изпочупи всичките слънчогледи в Дашината леха, с което много я огорчи. Още същата вечер Коля собственоръчно закова вратата, която водеше към двора, и нареди на Даша да не отваря парадната врата на непознати хора, докато не ги види от балкона.

— И без това винаги съм на балкона — рече Даша.

Десетина дни след идването при Даша офицерът, нейният бивш възлюбен, се застреля. През цялото това време той пил непрекъснато, но в онова утро, по думите на ординареца, бил спокоен и абсолютно трезвен. Седнал до масата и загледан в огледалото, грижливо се избърснал и наредил на ординареца да му донесе кърпа, натопена в топла вода. Ординарецът донесъл кърпата, помогнал му да направи топлия компрес, след което офицерът му върнал кърпата и казал:

— Благодаря, братле.

Отнасяйки кърпата, ординарецът се озърнал и видял, че офицерът се гледа отстрани в огледалото, като че изравнява с бръснача сколуфата си, внимателно вдигнал към него пистолета, погледнал в огледалото и стрелял. По този повод някои разправяха, че това е кротък случай на запойно пиянство, други — че тук има пръст някаква жена. Интересно, че за Даша никой не помисли, защото всички знаеха как се беше отнасял с нея и как ядовито казал „уф“, когато я давал на гърка.

Разпитан строго, ординарецът повторил същото, само си признал, че преди изстрела офицерът не му казал „благодаря, братле“, а че това измислил той самият, да поразкраси нещастиято.

Началникът на гарнизона, който пратил рапорт за случая, писал, че офицерът турил сам край на живота си по време на пристъп от тропична треска, с което облагородил версията за запойното пиянство.

Така стояха работите и животът по онова време, когато дребният строен грък и тежкият ендурец бяха седнали на живот и смърт насред салона до ниската игрална масичка.

Играта продължаваше. Бледните листенца на пламъчетата на свещите подскачаха, когато търговецът на добитък разклащаше в длан, хвърляше на дъската тракащите зарчета и се удряше със същата длан в гърдите, сякаш даваше клетва за вярност.

Двете малки кубчета се въртяха като луди и се търкаляха по лакираното дъно на дъската за игра.

— Шеш-беш!

— Иохан, моля!

— Ду-се!

— Иохан, моля, да?!

— Джару-се!

— Ду-ек!

— Иохан, моля те като брат!

— Дъор-джар!

— Иохан-раз! Иохан-два! Иохан-три! Иохан-четири!

Ударите от придвижваните пулове, особено когато лягаха върху битите, плющяха като бичове на пастири. В гласа на Коля, когато обявяваше падналите се зарове или викаше желаните, се долавяше трепетно отчаяние. Като печеливш, търговецът на добитък играеше шумно, фамилиарничеше със съдбата — със смях и шеги викаше своите зарчета, което нервираше гърка и даваше на ендуреца допълнителен психологически превес.

— Шешове-бешове! — говореше той. — Сваляй пешове!... Дубара-дубрински — съобщаваше — танцува, лезгински!

Коля Зархиди продължаваше да губи. Плантациите и двата тютюневи склада останаха назад. Пуснатата беше в движение къщата и нея, партия след партия, на едри парчета като новогодишна баница лапаше ендурският търговец на добитък.

Взе да се развиделява. Чичо Сандро се разстъпяше нервно из салона. Той търсеше изход от създаденото положение и не можеше да намери. Двама от гостите се спогледаха и тихичко излязоха. Чичо Сандро се досещаше, че тези хора са свързани с други тютюнотърговци, които кръвно са заинтересувани първи да научат окончателния изход от играта. Трябваше да се спасява Коля, трябваше да се спре играта и да се завърти обратно, но как да се направи това, като се запази приличие?

От излишек на енергия чичо Сандро надникна в кухнята, дето персийският търговец доказваше със сдържана разпаленост нещо на Даша. От съседната стаица долиташе тихото надгробно песнопение на слугинята, заключена там от Коля, за да не го шпионира и да не се меси в играта.

На чичо Сандро се стори, че персийският търговец вече уговаря Даша да бяга с него. Всеки случай при вида на чичо Сандро той замълча и дигна рамене, с което искаше да покаже, че той нищо подобно не е говорил, а и да е приказвал нещо такова, може веднага да си вземе думите назад. При това той отпускате своите не според възрастта му дълги мигли, за да позагаси упорития блясък в очите, който повече от думи издаваше тайните домогвания на хоросанския

сластолюбец. Чичо Сандро мълчаливо излезе от кухнята. Той не приемаше това за сериозно, опасността беше не тук.

Чичо Сандро се приближи до масичката, за да проследи поредната партия. Търговецът на добитък бе вдигнал глава и като собственик оглеждаше тавана на салона. И изведнъж кимна мълчаливо на чичо Сандро и посочи с ръка един от ъглите, дето от влагата леко се бяха размазали рисунките на орнамента.

Мязаше, като че новият стопанин е повикал майстор и му показваше какви работи има да се извършат. Много усилие струваше на чичо Сандро да се сдържи. Той си наложи да се задълбочи в играта, още повече, че Коля печелеше тази партия.

Обаче, когато търговецът на добитък обърна тази партия назад, като постави на място всичките си бити пулове, а при това пътем удари и пуловете на противника, което неминуемо водеше гърка до следваща загуба, чичо Сандро не издържа. Той грабна сребърния нож за плодове, който лежеше на масичката, и с такава сила го удари в масичката, че ножът се счупи и остреецът със свистене прелетя покрай главата на търговеца на добитък и се удари в стената. А на онзи и окото му не мигна. Той само прекара нокътя на палеца си по драскотината, оставена от ножа върху повърхността на масичката, и рече:

— Лакировката...

Чичо Сандро забеляза, че търговецът на добитък печелеше толкова повече, колкото по-нахално оглеждаше Даша. Когато поемаше кафето от ръцете ѝ, той посрѣбваше, мляскаше с устни и като оглеждаше пицния ѝ бюст, двусмислено хвалеше:

— Добър каймак, добър...

Този път, когато Даша събра на подноса празните чашки и сънливо се отдалечи към кухнята, търговецът на добитък повика един от своите хора и му пришепна нещо на ухото. Чичо Сандро разбра всичко, но се престори, че нищо не е забелязал. След известно време онзи се върна и се приближи до търговеца на добитък. Чичо Сандро тихичко мина в кухнята.

Оборила глава, Даша стоеше до печката, а персийският търговец развълнувано ходеше из кухнята, като от време на време размахваше ръце под напора на разкъсващия го гневен, но безгласен монолог.

— Какво има, Даша? — попита чичо Сандро.

— Викат ме в Ендурия, казват, че Коля сега е просяк — рече Даша замислена.

— Що за нац! — плесна ръце персийският търговец и погледна чичо Сандро, като с този поглед го канеше да продължи неговото възмущение от действието.

— А ти какво? — попита чичо Сандро.

— Аз какво? Каквото Коля каже — отвърна Даша.

— Що за нац! — отново плесна ръце персийският търговец, като изслуша Даша и с тона си показва, че този път той включва във възклицанието си по-широк кръг народи.

— Докато имате мене, не бой се, Даша — рече чичо Сандро загадъчно и излезе от кухнята.

Не се знае какво щеше да измисли чичо Сандро, ако в това ранно утро Даша още веднъж не влезе в салона с димящ поднос. Като я видя, търговецът на добитък изведнъж се облегна на стола назад, изпружи крак и гледайки усмихнат Даша, неочаквано запя:

*„Пазар голям,
народ навред е.
Руска девойка върви,
път ѝ сторете.“*

— Пее! — с гръмовит глас възкликна чичо Сандро и като изхвърлен от прашка, излетя от салона. В салона стихнаха всички звуци. Взе да се чува как в трапезарията цъка фамилният часовник, а от стаята на слугинята долетя надгробното песнопение.

Всички почувствуваха, че във въздуха замириса на смъртна опасност. Търговецът на добитък, който в този миг взе кафето от подноса, внимателно повдигна чашката. Привържениците на гърка и на самия търговец на добитък замряха и жадно почнаха да следят ръката му в очакване дали ще трепне тя, или не. Но не трепна ръката на търговеца, издържаха биволските му нерви. Той отпи от кафето, облиза се, сложи чашката на масичката и каза, като кимна към вратата:

— За китарата изтича...

Привържениците на търговеца на добитък се посъвзеха.

— Сандро нищо не прави просто току-така — не много сигурно забеляза един от приятелите на гърка.

Не бе успял той да довърши, когато в салона се втурна персийският търговец и се развика:

— Сандро се качва!

Почти заедно с това се дочу засилващото се звънтене на метал по мрамор, бронзовият звук на съдбата. Гостите наскочаха от местата си, без да знаят за какво да се готвят, а дребният грък и търговецът на добитък продължаваха да седят до своята масичка, без да трепнат. Сега всички забелязаха, че кръвта бавно взе да се отдръпва от лицето на търговеца на добитък, а посивялото през тези три денонощия лице на гърка започна да става розово, сякаш те бяха свързани като скачени съдове, сякаш някакво невидимо спадане на налягането подгони тази обща кръв в обратно направление.

Античният звук от удари на копита по мрамор със забравена доблест опияняваше душата на дребния грък. И когато този звук стигна до самата врата, дето все още стоеше персийският търговец, последният с един ритник отвори и двете крила и като подплашен заек се метна настрана изпод самата огнедишаща муцуна на коня.

Със сдържан тръс чичо Сандро потанцува из салона, без да сваля от търговеца на добитък гневни изпъкнали очи. Чичо Сандро пресече салона, сам си отвори вратата и влезе в другата стая.

— Играй! — викна Коля на бавещия се търговец на добитък.

Онзи вяло хвърли заровете, като продължаваше, да се вслушва в отдалечаващото се потропване на копитата.

— Какво става, Коля?! — разнесе се страхотният вик на затворената слугиня.

— Сандро разхожда коня! — викна ѝ в отговор повеселелият Коля.

— Махна ли се? — запита търговецът на добитък, когато звукът от копитата стихна в една от отдалечените стаи. Приятелите на гърка радостно му обясниха, че Сандро и никакъв случай не би могъл да се махне, дори и да иска, защото втория изход на къщата Коля е бил принуден да закове поради лошото поведение на голямата си сестри.

— Какво общо има тук сестрата? — намръщи се търговецът на добитък и всички почувствуваха, че нервите му не издържат.

Чичо Сандро се разходи из всички стаи на къщата. Извадил крака от стремената, пътем отхвърляше или отместваше маси, столове и всичко, което можеше да пречи на свободното движение на коня. В трапезарията, видял отражението си в голямото стенно огледало, конят зацвили и се опита да влезе в него. Чичо Сандро едва го обърна и го подгони назад.

Този път той влетя в салона, шибна коня с камшика и прескочи през масичката на играчите.

— Браво, Сандро! — развикаха се в един глас привържениците на гърка, а ендурецът в знак на протест остави заровете в дъното на игралната дъска.

— Играй! — заповяда му Коля, извади от джоба си пистолет и го постави на масичката до табакерата си.

— Кажи му да не скача — помоли търговецът на добитък, — не съм свикнал да играя под кон.

— Успокой нервите си и играй — отново му заповяда гъркът и почука по масата с дулото на пистолета като учител с показалка.

Създаваше се деликатно положение. От една страна, по неписаните и затова твърди закони на играта печелившият е длъжен да играе дотогава, докато губещият има какво да губи, но, от друга страна, чичо Сандро правеше дявол знае какво. Търговецът на добитък се обърна към своите привърженици, но те, сломени от дързостта на Сандро, а може би и от любопитство към това, което ставаше, решиха, че все пак е длъжен да продължи играта, щом Сандро ще скача през игралната маса с еднакъв риск за двамата играчи, тоест през средата на масата.

— Защо трябва да скача, защо? — опитваше се да вдигне глас ендурецът.

— Съдба — отговаряха му.

В качеството си на третейски съдия отново беше избран персийският търговец като представител на солидна неутрална нация.

Поставиха го до стената по такъв начин, че между вратите, средата на масичката и мястото, което заемаше той, минаваше права линия и той можеше да вижда точно доколко се отклонява конят на чичо Сандро през време на скока.

Играта бе продължена. Чичо Сандро скачаше само на едната страна, защото за обратната страна нямаше място да се засили. Така че

от салона той излизаше обикновено на празен ход, без да забрави да метне страшен поглед на търговеца на добитък.

Всеки път, чуеше ли приближаващото тропане на копитата, ендурецът навеждаше глава, като я криеше между рамене, докато конят прескачаше масичката. Щом конят прескочеше, той гледаше с надежда персийския търговец. Но онзи тъжно клатеше глава в смисъл, че Сандро и този път не се е провинил.

Понякога, като стигнеше с препускане до масичката, чичо Сандро внезапно обръщаше коня, уж че не е измерил засилването, и се връщаше за нов набег. Тези лъжливи опити още повече объркваха търговеца на добитък.

А дребният грък с всеки скок на чичо Сандро ставаше все по-уверен, все по-весел — предишната сполука се връщаше при него. И когато по време на един от скоковете на чичо Сандро той вдигна своята чашка с кафе и отпи глътка под самия летящ и лъхащ горещ въздух корем на коня, привържениците на гръка зареваха и заръкопляскаха: „Браво, Коля!“

Търговецът на добитък клюмваше.

— Конят се уморява — започна да се тревожи той след десетия скок.

— Нищо, беше се застоял — отговори чичо Сандро и като потупваше коня по шията, излезе от салона да се готви за нов скок. След минута от дъното на къщата се разнесе страхотен грохот, сякаш конят заедно с ездача се беше провалил в джендемите.

— Нали ти казах, конят се е уморил! — развика се радостно търговецът на добитък и скочи от мястото си.

Ала тук отново се дочу тропането на копитата на приближаващия кон, а търговецът на добитък, все още прав, взе да свива главата си между раменете, като постепенно се снишаваше.

— Какво стана, Сандро — викнаха в един глас гостите, когато той се появи на вратата.

— В огледалото влезе — отвърна чичо Сандро в полет, докато прескачаше през масичката. — Мислеше, че друг кон върви — залови се да пояснява чичо Сандро, като слезе долу и галеше по шията разгорещеният кон, за да го успокои малко — но той не знае, че в Абхазия друг такъв кон като него няма...

Всъщност това беше кон макар и местна порода, но с доста интересен косъм — дорест и в същото време ярко петнист като рис. Чичо Сандро казваше, че конекрадците два пъти бягали от бащината му конюшня, когато неочаквано съглеждали неговия кон сред другите. И макар да е трудно да се установи защо са бягали конекрадците, според думите на чичо Сандро излизаше, че те са вземали неговия кон за див звяр, поставен да пази обикновените коне.

— Никак не можах да му задържа главата — продължаваше да обяснява радостно чичо Сандро, докато излизаше от салона и се изтърсваше от ситните парченца стъкло на огледалото като от вода.

— Защо? — възторжено запитаха привържениците на гърка.

— Такава шия има — вече на вратата каза чичо Сандро, — че параход може да вдигне. — И без да се обръща, излезе от салона.

— Този кон му отива — рече замислено Даша, загледана подире му.

Струва ли си да казваме, че търговецът на добитък губеше партия след партия? Приблизително, на четири конски скока се падаше една загуба.

— Как е? — питаше чичо Сандро, скачайки с коня през играчите.

— „Оинът“ е мой — радостно отвръщаше гъркът и нареждаше пуловете, ако партията беше приключена.

Два часа и половина продължи тази необикновена игра под корема на летящия кон. През това време Коля Зархиди успя да си възвърне всичката загуба, всичката наличност и да спечели каляската на търговеца на добитък, с която онзи беше пристигнал от Ендурия.

Навярно в ход щяха да бъдат пуснати ендурските кланици, ако конят наистина не се беше уморил. След четиридесетия скок чичо Сандро не излезе от салона, а като прекара близо до масичката на играчите коня, изправи го на задни крака и няколко съкрушителни секунди стоя така над масата, издигнал нагоре главата му, ронеща кървава пяна върху игралната дъска.

Щом конят спусна копита, търговецът на добитък стана.

— Губя и свършвам — рече той, като някак си странно взе да бърза, и сега всички забелязаха, че това вече не е онзи всемогъщ търговец, а просто стар, сломен човек.

— Ваша работа — отвърна Коля и скри пистолета в джеб. Беше му се върнала коректността на крупен тютюнотърговец.

Все още разгорещен, чичо Сандро излезе на балкона, разкопча ризата си и изложи гърдите си на прохладния утринен ветреца.

Околните селяни подкарваха своите магарета, натоварени с грамадни кошници със зеленчук, плодове и пуйки с червени гуши, и крачеха към пазара. Сгушени от утринната прохлада, пристанищните работници се тътреха към пристанището и само тумбички алкохолици, разпознавайки се оживено един друг, целенасочено бързаха към хашните и кафенетата.

С вид на уморен победител чичо Сандро гледаше утринния град.

— Сандро, като на брат ти се моля — викна му Коля, — ще види някой и ще разкаже на майка ми за коня!

— Ти на моя кон задницата трябва да целуваш — каза чичо Сандро и влезе в салона.

— И ще я целувам, кълна се в праха на баща си — отвърна Коля.

Пуснатата слугиня изнасяше пълна кофа с потрошени чинии. В трапезарията конят на чичо Сандро беше хлътнал със заден крак в бюфета. Освен огледалото и бюфета и още едно парченце мрамор колкото пестник, отчупено от стълбището с копитото на коня, когато той излизаше от къщата, нямаше никакви други щети от скачанията и препусканията на чичо Сандро.

Позволиха на търговеца на добитък със собствената си каляска да отиде до хотел „Ориентал“, откъдето той същия ден замина за Ендурия с местния дилижанс.

Разправят, че тъкмо през тази година работите му тръгнаха назад. В Ендурия се издигнал друг търговец на добитък. Той тайно купил в Кубан огромен брой изтощен от липсата на храна, добитък, прехвърлил го на летните пасища по алпийските ливади и през есента ордите на затлъстелия кубански добитък се втурнали на пазара в Ендурия и разорили стария търговец на добитък.

Разправят, че след този двоен удар старецът се побъркал. Коля Зархиди — справедливостта изисква да му се признае това — като научил за станалото, пратил от Сухуми в Ендурия един известен градски психиатър и наредил да го лекува за негова сметка, докато търговецът, не дойде на себе си.

Колкото и да е чудно, но го излекувал не психиатърът, а Октомврийската революция, когато тя се утвърдила реално в Закавказието. В деня, когато старецът научил, че цялото имущество на

младия търговец на добитък е конфискувано от новата власт, той запалил за нейно здраве в Иллорския манастир петдесет свеци човешки бой от най-благоуханен цебелдински восък. Освен това направил народно пиршество, на което нахранил ендурските просяци с десетината си последни вола.

Старецът дотолкова се оправи, че след известно време отиде да работи като месар в един от своите бивши дюкяни, дето изкара до края на своите дни.

Като последица от онази знаменита игра с Коля му остана една малка чудатост: чуеше ли чаткането на конски копита, даже те да бяха и на най-обикновен товарен кон, старецът вмъкваше глава в раменете си и замираще в позата, в каквата го сварваше тревожещият душата му звук. Купувачите бързо свикнаха с тази негова малка чудатост и не го закачаха, докато той сам не се съвземаше.

След знаменитата победа гуляите в дома на Коля Зархиди и в околните ресторанти продължиха почти непрекъснато до самата Октомврийска революция.

Злите езици твърдят, че Коля Зархиди възнаградил чичо Сандро с Даша, обаче други разправят, че това не е могло да стане, защото и без това си било станало. Самият чичо Сандро и досега отхвърля с негодувание и двете предположения.

Възможно е намесата на чичо Сандро в тази знаменита игра (тя тъкмо с това е и знаменита, че той се намесил в нея) да изглежда за съдържателите на европейските игрални домове недопустим натиск върху психиката на играча, но аз все пак съм склонен да смятам постъпката на чичо Сандро за исторически прогресивна.

Така или иначе, той помогна да се запази имуществото на Коля Зархиди, което, с изключение на стенното огледало, пробития бюфет и други дребни повреди, изцяло премина в ръцете на съветската власт.

— Нали ви казах, че ще стане нещо — напомняше Даша, когато съгласно решението на местния съвет им предложиха да напуснат къщата, което те и направиха.

Наистина майката на Коля Зархиди пак се изхитри да остави в къщи слугинята, която сега работеше като чистачка и обитаваше една от пристройките в двора. Този път майката на Коля я остави тук, за да следи съветската власт, нещо, което безусловно беше много по-сложно. В къщата бяха настанени учрежденията на местното управление.

Макар Коля естествено да беше разорен, все пак много нещо в живота му се оправи. Първо, майка му се примири с неговата любовница, която сега не можеше да му стори нищо лошо, като се полакоми за имота му. Даже самата тя настоя Коля да се ожени за нея, което той направи, като бързо оформи лесния в онова време съветски брак.

Отначало им дойде доста нанагорно, но после през време на непа персийският търговец отново отвори своето кафе-сладкарница, което този път предпазливо нарече „Кейфующ пролетарий“. Той взе за съдружник бившия тютюнотърговец, все още опитвайки се да осъществи своите хоросански намерения спрямо Даша. Коля се числеше на работа, макар по цели дни да пиеше кафе и водка за сметка на бившите си приятели, а понякога даже и за сметка на своите бивши работници от тютюневите складове.

Във връзка с последното обстоятелство някои хора проучиха дали не размътва главите на своите бивши работници. Както се изясни, Коля не размътваше главите на работниците и го оставиха на мира, та да се прековава съобразно хода на историята или да отмира заедно с непа.

Като се разпускаше понякога със своите бивши приятели, а сега декласирани чашкаджии, той викаше на Алихан да даде за негова сметка две бутилки. Алихан по цели дни стоеше на тезгяха, от сутрин до вечер правеше кафе в джезветата и даваше напитки.

— Каква сметка? — питаше неизменно Алихан, когато чуваше това нахално искане, разперваше ръце и учудено повдигаше кръглите си вежди.

Въпреки всичко той все пак изпращаше исканите бутилки, защото Даша беше до него. Със сънлива мудност тя разнасяше поръчките и никой не ѝ се сърдеше, защото тъкмо затова хората идваха тогава в кафенето — да се побавят, да покефуват, както показваше фирмата на кафенето, да си поемат дъх от шеметния летеж и трясък на времето.

Но на съдбата било угодно да издигне още веднъж Коля Зархиди.

На страната беше нужна валута. На международните пазари все още помнеха абхазките високопланински тютюни. Необходимо беше да се възстановят старите търговски връзки и да се организират нови.

Наркомът на републиката го покани в своя кабинет, разположен в бившата къща на Коля. Той обясни на Коля в какво се състои работата и му предложи честно да работи със съветската власт. Срещу това обеща да даде на Коля прилична квартира и да му върне всичко, което се намери от реквизираните мебели.

— Съгласен съм — каза Коля, — само че мебели не ми трябва.

— Защо? — учуди се наркомът и като се наведе над масата, тури длан на ухото си: той беше малко глух, нашият нарком.

С шмекерска усмивка (всеки грък си е малко Одисей) Коля кимна към фамилията часовник, който висеше зад гърба на наркома. Наркомът се обърна и каза със своята мила, обезоръжаваща усмивка:

— Бие силно, пък аз лошо чувам.

Но аз се отплеснах. По такъв начин Коля Зархиди отново се оказа на работа. През следната година той уреди закупуване на тютюните от населението, преработката им и по-нататъшната им продажба в чужбина.

Наркомът на републиката му довери лично да замине с тютюните в Цариград, откъдето след известно време докара злато. След година Зархиди закара в Турция още по-голяма партида тютюни и получи срещу нея още повече валута. А още след две години той откара в Турция едва ли не цял параход с ароматичен високопланински тютюн и не се върна. В Цариград играят комар направо в кафенетата и изглежда, че Коля не се е сдържал...

Това вероломство (волно или неволно) силно огорчи наркома. Но май че Коля Зархиди всички огорчи със своята постъпка освен персийския търговец, което в достатъчна степен говори за неговата аполитичност. Той постигна своето — Даша остана при него.

Но и на него не му беше сладък животът — свършваше непът, настъпваше държавният сектор. Като начало на Алихан предложиха да раздели кафе-сладкарницата и свободно да си избере едно от двете: или кафенето, или сладкарницата. Алихан помисли и избра кафенето. След известно време му предложиха да престане да продава в кафенето спиртни напитки, като заедно с това разшири асортимента на разхладителните. Алихан се съгласи, но се изхитри и продължаваше да продава изпод тезгяха спиртни напитки. И понеже работата отиваше към пълно ликвидиране на частния сектор, предложиха му да престане

да продава в кафенето кафе, но да запази разхладителните напитки. Този път Алихан не се съгласи и съвсем затвори кафенето.

Алихан се крепеше. Сдоби се със сергия на колелета, на която продаваше източни сладкиши собствено производство: рахатлокум, козунаци, халва, шербет... Безполезно упорствувайки, той все още продължаваше да се нарича търговец.

Като такъв го доведе в нашия двор баща ми. Той се пресели у нас заедно със своята гологлава, развлечена жена, която в двора наричаха понякога бивша хубавица, а понякога, види се за съкращение, просто бившата.

По цели дни, за това си спомням смътно, тя си правеше кафе на мангала, разиграваше слабия висок старец и все го навикваше, когато той изкарваше от двора на своята сергия малката витринка на мохамеданския рай.

После, кой знае защо, той престана да продава източни сладкиши и премина на печени кестени и както разправяха възрастните, станал морфинист. След няколко години се пресели заедно с жена си в Крим и миризмата на печени кестени постепенно изветря от двора.

Седи вечер по някой път чичо Алихан на прага пред своята стаичка, напарва мазолите си с топла вода, пуши и си тананика персийски песни. Виждам още стъкленеещия поглед на продавача на кестени и чувам мелодията, която вцепеняваше със своята сладка мъка за безсмислието на живота, безкраен като кервански път за никъде.

Аллах, псимилах, рахмани до сур аллах! — Блажен е, който е блажен...

[1] Нард — вид игра на табла. — Б.пр. ↑

[2] Чача — вид ракия. — Б.пр. ↑

БИТКАТА ПРИ КОДОР

В онези далечни времена, разправяше чичо Сандро, имало случаи, когато човек не можело носа си да подаде, без да се забърка в някоя история.

Този ден чичо Сандро бил на гости при свой приятел в село Анхара, разположено на живописния бряг на Кодор. В това голямо и заможно село от половин година вече бил разположен меншевишки отряд. На другия бряг на реката се намирали червените. На това място бил направен единственият тогава мост на Кодор.

По това време имало или така изглеждало, пък се и престрували, че има, временно равновесие на силите. Така или иначе, двете страни, както онази, така и нашата; скучаели и от нямане какво да правят, а също така и за разнообразяване на войнишката кухня биели риба с бомби.

Биели риба на два-три километра над моста и мъртвата пъстърва плувала нагоре с корема надолу по течението. Понякога рибата, убита на нашия бряг, отивала на другия, понякога обратно.

Щом се разнасяли взривовете, от двете страни на реката се трупвали деца, защото войниците и червеноармейците, колкото и да се стараели, не смогвали да изловят всичката риба — водите дори тук, в долното течение на Кодор, са много бързи.

Тъй като не било още ясно кои ще настъпват, по взаимно съгласие и уговорка двете страни, за да не повредят моста, биели риба на доста голямо разстояние от него. По този начин тия сравнително мирни взривове се разнасяли почти всеки ден.

Когато меншевиките се разположили в това село, те веднага го обявили за „закрит град“, за да не могат червените разузнавачи да ги шпионират. Освен това се боели и от партизани, макар че, както после се изяснило, по тези места нямало никакви партизани, защото онези, които искали да воюват на страната на болшевиките, просто можели да преплуват Кодор и да се присъединят към тях.

Щом меншевиките обявили селото за „закрит град“ и започнали да ограничават влизането и излизането на хора в него, жителите му с особена острота започнали да преживяват принудителната раздяла със своите близки и не могли да се успокоят, докато онези не дойдели при тях или пък те самите не ги спохождали.

А какво ще стане със свещените древни традиции — с необходимостта да отидеш на сватба и други родови тържества? Ами бдението край постелята на болния роднина? Ами годишнината от смъртта, четиридесетте дни? За погребения да не говорим.

С една дума, надигнал се ропот, а командуването, като не се решавало да усложни своите отношения с местното население, още повече, че отрядът до голяма степен се прехранвал за негова сметка, и в същото време като се мъчело да запази престиж, отменило своята заповед и обратно — обявило село Анхара „открит град“ за всички освен за болшевиките.

Сега местните жители се успокоили и вече почнали не така болезнено да преживяват разлуката с близките си и вече никой никого не канел прекалено настойчиво и никой никъде не отивал без особена нужда, а всичко се правело с мярка, както това изискват обичаите и собственото желание.

Така стоели нещата в село Анхара до първите дни на май 1918 година. Именно през тези дни чичо Сандро гостувал на своя приятел, жител на това село, и може да се каже, пред неговите очи историята мръднала от мястото си и не напълно уверено се затъркала по черноморското шосе.

Приятелят на чичо Сандро се казвал Миха. Той бил, според неговото описание, човек строен, приятен на вид и умен. Разперил леко ръце и оглеждайки своята представителна фигура, чичо Сандро казваше за него:

— Виждаш ли мен какъв съм. Той беше горе–долу не по-лош.

Според думите на чичо Сандро същият този негов приятел забогатял от свине. Всяка есен той закарвал свинете си в най-затъntenите места с кестен и бук и ги държал там чак до първи сняг.

В онези времена по тия места лежали на земята кестени и букови жълъди до коляно. Свинетедебелеели невероятно бързо, така че към края на есента някои вече не могли да стават на крака, пълзели по корем и продължавали да ядат и да тлъстят. В края на краищата,

когато паднал първият сняг, закарвали свинете в къщи и оттам — на пазара.

Най-преуспелите в затлъстяването трябвало да пренасят с магарета, понеже те сами не могли да се придвижват. Естествено вълците и мечките унищожавали известна част, но все едно, печалбата от продажбата на свинете покривала тази фира и уцърб от хищниците.

Нито преди него, нито, струва ми се, след него никому не идвало на ум да премества свинете на есенна паша в кестеновите гори, както преместват тревопасните на летни пасища.

Впрочем всичко това няма никакво отношение към същността на моя разказ. По-точно почти никакво.

Вярно, че времето било тревожно. И когато по пътищата на Абхазия хората започнали да срещат магарета, натоварени със свине, с тези злобно квичаци многопудови тулуми с месо върху дългоухите търпеливци, тогава мнозина, особено старците, видели в това зрелище мрачно предзнаменование.

— Ще докараш някоя беля — думали те на Миха, като се спирали на пътя и изпровождали с поглед този чудноват керван.

— Самият аз не ям — пояснявал той мимоходом, — само продавам на нечестивците.

Та ето тази сутрин чичо Сандро и приятелят му седели на масата и закусвали. Ядели студено месо с топъл качамак. Чичо Сандро нарязвал месото на правилни парченца, намазвал ги с аджика, слагал ги в уста, след което пак там прибавял зальк качамак, без да забрави предварително да го натопи в джанков сос. От време на време домакинът наливал червено вино.

Разговорът се водел около това, че планинските абхазци за разлика от долинните са по-консервативни и все още не искат да отглеждат свине, докато това е много доходна работа, защото планините са препълнени с букови и кестенови гори.

Домакинът давал да се разбере, че той цени широтата на възгледите, която проявява чичо Сандро като представител на планинска Абхазия, още повече, че в самото село Анхара мнозина никак не можели да се помирят, че Миха пред очите на всички, ни в клин, ни в ръкав, забогатял от свине.

Земляците завиждали на Миха и понеже не можели вече да го настигнат със забогатяване от свине, не им оставало нищо друго, освен

да го овикват, че е лош абхазец.

Чичо Сандро се оплаквал, че няма време да се занимава със свине, а баща му не се съгласява да ги отглежда от глупава мясюлманска упоритост. Миха обещавал, като му падне случай, да поговори по този повод с бащата на чичо Сандро, макар и да му било неясно, защо чичо Сандро намира време за всяка що-годе прилична трапеза (в пределите на Абхазия), а за отглеждане на свине не му стига. Докато говорел с госта си, Миха по навик се вслушвал в мирното груктене на свинете в кочината и в глухите взривове откъм реката. Днес тези взривове се чували по-ясно и разговорът, предизвикан от залисването на тези неприятни звуци, неволно се завъртял около последните новини.

Работата била там, че по-миналата нощ на меншевиките пристигнало подкрепление и те почнали да се готвят за щурмуване на моста. И едното, и другото, доколкото това било възможно, те се мъчели да скрият от чуждо око. Разбира се, не им се удало да скрият и другият бряг вече знаел всичко.

Във всеки случай веднага след пристигане на подкреплението, тоест на следния ден, още от сутринта червените започнали да бият риба съвсем близо до моста, с което показвали, че те знаят и за пристигналото подкрепление, и за готвения щурм.

След пристигане на подкреплението заели големия хамбар на местния княз, който той използвал обикновено за обществени събрания (разбирай — пиршества) при лошо време.

Те поставили усилена охрана и започнали да строят нещо в хамбара. А какво строели — никой не знаел. Знаели само едно: че меншевиките купили от местното население десет коли, но използвали от тях само колелетата, а защо не използвали останалите дървени части, било неизвестно. Освен това те купили от местните селяни кестенови греди и дъски и нека кажем честно, платили щедро, на добра цена.

С една дума, ясно беше, че там нещо се строи, че това нещо ще бъде на колелетата от колите, обаче какво представлява то, никой не знаеше.

Едни казваха, че меншевиките строят грамадна бомба която ще закарат на тези колелета до Сухуми и там, като я търкулнат от височината на Чернявската планина ще я тикнат в града и ще го

вдигнат във въздуха. Други разправяха, че се строи не бомба, а дървен брониран автомобил. Наистина на въпроса, какво ще послужи за двигателна сила на този брониран автомобил, никой не можеше да каже нищо определено.

В съседство с този хамбар се простираше зелено поле, селското пасище, и някои селяни се безпокояха да не би през време на строежа това съоръжение да се пръсне и да осакати добитъка или някого от хората.

Този ден, който ние описваме сега с перото си, свободно от предразсъдъци, беше насрочено събрание пред канцеларията на старшината. На него трябваше да се яви възрастното население от мъжки пол.

Насилствена мобилизация беше малко вероятна, макар и не напълно изключена, затова Миха не бързаше за събранието, а чакаше новини оттам, още повече, че за неявяването си той разполагаше с достатъчно важна причина — в къщи имаше гост.

След като жена му дотича от съседите и каза, че няма да има мобилизация, защото на събранието че придумват — придумват, но да ограждат с кордон, не ограждат, домакинът реши да отидат там заедно с чичо Сандро.

Верен на своето правило заради големите обществени дела да не забравя малките лични удоволствия, чичо Сандро грижливо изстърга от костта, която лежеше пред него, костния мозък, намаза го леко с аджика и пъхна всичко в устата си, като с жест показа на домакиня, че сега е готов да върви на събранието.

Чичо Сандро и Миха излязоха на верандата, дето си измиха ръцете и изплакнаха устата си. Спуснаха се долу, в двора. Тук ги посрещна десетгодишното момче на домакиня, което с целия си вид изразяваше готовност да изпълни всяка заръка.

Чичо Сандро си помисли, че неговият приятел, въпреки че се занимава с отглеждане на свине, все пак правилно, по нашенски възпитава децата си. Той погледна одобрително момчето и му поръча да улови неговия кон и да го прибере в двора. Искаше да бъде готов за всичко.

— Сега никога не можеш да знаеш дали да гониш някого, или да бягаш от някого — каза той на своя приятел, на което онзи с разбиране кимна.

Чичо Сандро и Миха излязоха на междуселския път. Откъм морето духаше свеж бриз, долу под стръмния склон жълтееше с всичките си ръкави делтата на Кодор. Слънцето така трепкаше върху свежата и къдрава зеленина, че на човек му се искаше да застане до младия храст на лешника и кротко да го огризе.

Чичо Сандро си рече, че такива мисли не са навременни и като плесна с камшика по мекия кончов на ботуша си, бодро закрочи, сякаш леко танцуваше под небесната музика на този цветущ и тревожен ден.

Когато се спешеше от коня, чичо Сандро обичаше да ходи ей така, с камшик. Той чувствуваше, че човек с камшик винаги прави благоприятно впечатление на другите. Като държеше в ръка камшика, разстъпяше се и пошибваше с него по кончова, чичо Сандро чувствуваше как в него укрепва господарската готовност да яхне ближния си, докато същият този камшик често пред очите на чичо Сандро извикваше и укрепваше у ближния способността да бъде яхнат. Чичо Сандро забелязваше, че при размахването на камшика в очите на някои дори се появяваше като че ли робска тъга по яхването.

Чичо Сандро обичаше да се разхожда с камшик, но не защото се стремеше да яхне ближния си. В това имаше своего рода военна хитрост, самоотбрана. Ако ти имаш вид на човек, който се стреми да яхне ближния си, думаше чичо Сандро, тогава всеки случай другите няма да се стремят много-много да яхнат теб.

Разбира се, имаше случаи, когато видът на този камшик предизвикваше у някои хора раздразнение, но чичо Сандро смяташе, че това е просто завист или ревност към неговата господарска готовност да яхне ближния си.

По пътя взеха да се срещат жители на селото, които на коне или пеша отиваха на събранието. Някои бързаха, а пък други не си даваха зор. След известно време те настигнаха една кола, натоварена с пясък. Приятелите забързаха, защото знаеха — тя отива към онзи хамбар, дето меншевиките строят своето тайно оръжие. Излиза, че за това оръжие на тях им е притрябвал пясък и те са наели селяни да им го карат.

Известно беше, че коларите, които докарваха пясъка, не ги допускат до самия хамбар. Заповядват им да отидат настрана и сами вкарват колата в хамбара, сами я разтоварват и след това закарват празната кола при стопанина ѝ, за да отиде пак за пясък.

Като се изравни с колата, чичо Сандро веднага позна коларя — беше Кунта Маргания, който едно време работеше като пастир и живееше у тях.

Като видя чичо Сандро, Кунта се зарадва и без да спира, скочи от колата. Прегърнаха се. Сега Кунта вървеше до чичо Сандро и от време на време размахваше дългия остен над биволите:

— Де-е! Хайде!

Колата скърцаше немилостиво, а биволите, навели рогати глави, я теглеха, като че се мъчеха да тръгнат на различни страни.

Докато разговаряше с Кунта, чичо Сандро го поглеждаше и мислеше, че раничко се е състарил Кунта. Той нямаше повече от четиридесет, но изглеждаше едва ли не вече старец. Малък на ръст, дългорък, с изкривен от работа, силно превит гръб, той приличаше на гърбав. С чувяки от нещавена кожа сега крачеше безшумно до него и напомняше на чичо Сандро собственото му детство, така далечно и така безгрешно.

Кунта беше човек добър и, нека го кажем направо, глупав. Почти не можеше самостоятелно да ръководи стопанство — разоряваше се. Обикновено след това отиваше да пастирствува при някого, след няколко години пастирствуване стъпваше на краката си, залавяше се за самостоятелен живот и отново се разоряваше.

Вярно, според слуховете, сега Кунта имаше голям син и с негова помощ се оправял със своето просто стопанство. След обичайните въпроси за здравето на роднини и близки Кунта изведнъж се оживи.

— Чухте ли? — попита той и надникна в очите на чичо Сандро.

— Зависи какво — рече той.

— Меншевиките набират доброволци — важно забеляза Кунта.

— Това и без друго се знае от всички — рече Миха.

— Казват — поясни Кунта с известно лукавство, — превземат ли Сухуми, ще разрешат да се претърсват магазините на болшевишките търговци.

— Излиза, ако превземем Сухуми, задигай каквото щещ? — попита чичо Сандро, като се присмиваше на Кунта и смигаше на Миха.

— Колкото щещ, не се разрешава — каза Кунта, без да се усеща, че му се подиграват, — разрешено е само толкова, колкото един човек може да отнесе на гръб.

— Ти какво би искал да вземеш? — попита чичо Сандро.

— Манифактура, пирони, сол, гумени ботуши, халва — с удоволствие изброяваше Кунта, — за стопанството всичко трябва.

— Слушай, Кунта — рече сериозно чичо Сандро, — седи си дома и си яж качамака, иначе лошо ти се пише...

— Неразбория — въздъхна Кунта, — в такова време мнозина се сдобиват с имот.

— Седи си дома — потвърди и Миха, — сега не знаеш къде ще намериш, къде ще загубиш...

— На тебе ти е лесно, имаш свине — като за сигурна твърда валута напомни Кунта и като помисли малко, добави: — Самият аз не отивам, сина пращам...

Излязоха на една полянка пред канцеларията и веднага до тях долетя шумът на тълпата. Под една голяма клонеста черница се виждаха около триста-четиристотин селяни. Онези, които се бяха настанили под сянката на черницата, седяха направо на тревата. Зад тях, застанали прави, се тълпяха останалите. Сред тях изпъкваха десетина-петнадесет конници, които не бяха пожелали да слязат от конете. На коневръза се размахваха стотина конски опашки.

Кунта се сбогува с приятелите и леко скочи на колата.

— Я почакай — спомни си чичо Сандро за тайното оръжие на меншевиките, — знаеш ли нещо за него? — Той кимна към хамбара.

— Не ни допускат близо — рече Кунта.

— А ти опитай, престори се на смахнат — помоли го чичо Сандро.

— Добре — съгласи се унило Кунта и като замахна с остена, опали надлъж по гърба отначало единия, а после и другия бивол, така че над яките гърбове на животните се вдигнаха два стълба прах.

— Той, горкият, няма защо и да се преструва на смахнат — забеляза Миха.

Чичо Сандро кимна с онзи топъл израз на съгласие, с който всички ние кимаме, когато става дума за умствените слабости на нашите познати.

— Ертоба! Ертоба! — беше първото нещо, което улови чичо Сандро, когато се приближиха с Миха до тълпата. Това бяха непознати на чичо Сандро думи. Приближиха се до тълпата и внимателно надникнаха към средата ѝ.

До самия дънер на дървото зад дълга маса седяха няколко души. Масата, отдавна забита в земята за всякакви обществени нужди, сега от уважение към онова, което ставаше, беше покрита с персийски килим, собственост на местния княз.

Самият княз, възрастен стегнат мъж, също седеше зад масата. Освен него там седяха и двама офицери — този, който беше с отряда, и онзи, който беше пристигнал с подкреплението. Чичо Сандро веднага определи по очите им, че и двамата са заклет комарджии, нощни птици.

Редом с княза седеше и явно дремеше грамаден грохнал старик с черкезка, с дълъг кинжал на пояса, с башлък, завързан накриво по яничарски на голямата му мустака глава. Мустаците му бяха дълги, но сякаш огризани от времето, оредели. Това беше известният в миналото главорез Нахарбей.

При все че по произход беше прост селянин, заради нечуваната си дързост и свирепост при разправа със своите неприятели той се ползуваше с уважение почти наравно с най-почтените представители на княжеските фамилии, което от своя страна подсказваше характера на заслугите, с които далечните прадеди на сегашните князе бяха ги издигнали някога сред тълпата на обикновените хора и ги бяха направили князе.

Нахарбей дремеше, навел глава над масата, като през дрямката сегиз-тогиз хващаше с устни провисналия мустак. Понякога отваряше очи и гледаше оратора със страшен склеротичен поглед.

Този оратор стърчеше в края на масата. Никой не знаеше каква длъжност има, но чичо Сандро, като прецени това, което ставаше, реши, че е меншевишки комисар. Той беше човек с бледожълто лице, с прекалено широки жестове на ръцете и бляскащи очи.

Говореше на чист абхазки език, но напъти вмъкваше в своята реч и руски и грузински думи. Всеки път, когато вмъкваше в речта си руски или грузински думи, старият Нахарбей отваряше очи и насочваше към него мътно-враждебен поглед, а ръката му стисваше дръжката на кинжала. Ала докато той правеше това, ораторът отново преминаваше на абхазки език и погледът на престарелия джигит се покриваше с пелената на дрямката, главата се отпускате на гърдите, а ръката, стискаща дръжката на кинжала, се разтваряше и се свличаше на коляното.

От време на време ораторът вземаше чашата и отпиваше няколко глътки. Когато водата в чашата свършваше, седящият до него писар услужливо му наливаше от гарафата. Звукът от леещата се вода или звекането на гарафата в чашата също събуждаха за малко престарелия джигит.

Пред писаря лежеше разтворена тетрадка. Докато слушаше оратора, той почукваше с молив по масата, като го държеше с тънко подострения край нагоре. Оглеждайки селяните, той с поглед даваше да се разбере, че с удоволствие ще нанесе в своята тетрадка тази забележителна реч, но само че плодотворно преобразена в списък на доброволци.

През време на своята реч ораторът току изхвърляше ръка напред и със святкащи очи като че сочеше някакъв важен предмет, показал се в далечината. Чичо Сандро вече знаеше, че това се прави просто така, за красива убедителност на думите, но мнозина селяни още не бяха свикнали с този жест, още повече в съчетание със святкащите очи, затова постоянно се озъртаха назад, като се мъчеха да видят какво им сочи той. Онези които бяха посвикнали с този жест, се присмиваха на другите, които все още се озъртаха.

Надясно от чичо Сандро седеше на кон непознат селянин. Конят му поглеждаше накриво камшика на чичо Сандро, безпокоеше се и все се канеше да се дръпне настрана; но нямаше накъде да отиде, а стопанинът му, като не разбираше причината за безпокойството му, тихичко псуваше, защото свързваше по някакъв начин в едно неговото безпокойство и суетливостта на оратора.

След едно поредно изхвърляне на ръката, когато мнозина селяни неволно се обърнаха накъдето сочеше тя, конникът с доволна усмивка погледна чичо Сандро и рече:

— Като видях това за първи път, рекох си: какво ли сочи? Може, рекох си, добитък да е влязъл в нивите... Направените пакости сочи... Ама как, рекох си, аз от коня да не виждам, а пък той от своето място да забелязва?

В края на поляната зад един плет се виждаше кукурузена нива. Конникът, който поглеждаше чичо Сандро и заедно с това косо и към нивата, искаше да убеди своя събеседник, че той има много по-широк кръгзор от оратора и следователно ораторът не може да види нищо такова, което да не види той от своя кон.

След това неочаквано придръпна една клонка, която висеше над главата му, и започна да хвърля в устата си, като смучеше и мляскаше, мокрите продълговати дуди на черницата.

— Я тръсни — каза някой от насядалите отпред. Конникът улови по-здраво клонката и няколко пъти я тръсна. Черен дъжд от дуди се посипа долу. Отпред се създаде малка суматоха и писарят, който забеляза това, впери в конника осъдителен поглед. Чичо Сандро с присмех отбеляза, че писарят се мъчи да придаде на очите си същия блясък като на оратора. Постепенно селяните стихнаха и само конят шумно дишаше в тревата и обираше пръснатите дуди.

А в това време ораторът продължаваше да говори, като се мъчеше да разпали събранието и да го докара до състояние на митинг. Но събранието никак не стигаше до състоянието на митинг. На самия оратор, кой знае защо, пречеха взривовете, които неспирно се чуваха откъм реката, а и самите селяни, които задаваха всякакви въпроси, отклоняващи от митинга.

Щом се разнасяше поредният взрив, ораторът замираще, обръщаше към реката бледото си подвижно лице и казваше:

— Чувате ли?! Сами нарушават, а после ще се оплакват, че ние настъпваме!

Чичо Сандро никак не можеше да разбере на кого ще се оплакват болшевиките, ако меншевиките започнат да настъпват. Изобщо той много неща не разбираше от речта на оратора, като отчасти си обясняваше това със закъснението си на събранието, отчасти с всеобщото безумие.

Изглежда, че ораторът още преди пристигането на чичо Сандро беше обяснил защо меншевишката власт е добра, а съветската лоша. Сега вече, изхождайки от това, той наблягаше на изгодите, които ще получат селяните при меншевишката власт именно за това, защото тя е добра, а не обратното. А щом е така, казваше той, селяните са длъжни да проявят съзнателност и да влязат в редовете на доброволците. Всеки, който не надвишава тридесет и пет годишна възраст и още не е загубил съвест под влияние на болшевиките, трябва в това трудно време да постъпи в редовете на доброволците.

За онези, поясни той, които надвишават тази възраст и в същото време не са изгубили съвест под влияние на болшевиките, командването ще направи изключение и ще ги приеме в редовете на

доброволците. Така поясни той, макар никой да не го молеше за пояснение.

— Ертоба! Ертоба! — извикваше той при всеки сгоден случай.

— Каква е тази дума? — попита чичо Сандро своя другар, който във всяко отношение беше почти не по-лош от чичо Сандро, а по отношение на грузински и руски език даже по-добър.

— Ертоба значи единство — отговори Миха, — той иска да бъдем заедно с него.

Наляво от чичо Сандро стоеше непознат селянин. Чичо Сандро забеляза, че всеки път, когато недочуваше или недоразбираще оратора, той отваряше уста, като да включваше някакъв уред, който усилваше както смисъла, така и звука на ораторовата реч. Сега при думите на Миха той се обърна.

— Мога да бъда с един роднина заедно — рече той, като прегъваше пръст и с подигравателна усмивка кимаше към оратора, — с един съсед заедно, със съселянин заедно, но с този ендурец, когото за пръв път виждам, как мога да бъда заедно?

— Там е цялата работа, че дрънка глупости — обади се конникът, като отново придърпа клонката на черницата и търсеше с очи къде е отрупана по-гъсто с дуди. — Умният човек никога няма да сочи нещо, което и самият той не вижда.

— Утре настъпваме — обяви ораторът, — които са с нас, записвайте се до шест сутринта, а след шест, ако щете със злато да ни обсипвате, нито един няма да приемем... Побързайте в нашите редове! Ертоба, ертоба! — викна той и махна а ръка, сякаш подканяше цял оркестър да засвири единен марш.

— Ертоба! — повториха след него няколко гласа, а и те се запънаха по средата, смутени от своята самотност.

Като видя, че хората прекалено много се колебаят, ораторът реши да им помогне и каза, че ако някои сега се срамуват от близките си да се запишат направо, понеже роднините им са отишли с болшевиките, такива могат по-късно да се отбият в канцеларията и да се запишат тайно, защото командването за разлика от онези (кимане към реката) уважава роднинските чувства.

Писарят оглеждаше събранието, мълчаливо спираше поглед ту на един, ту на друг и предлагаше да го запише в тетрадката, но онзи, на когото спираше погледа си, най-често се извъръщаше настрана или ако

не успееше да се извърне, слагаше ръка на гърди и отказваше, като с този жест на благодарност за доверието смекчаваше отказа си.

Все пак около петнадесет-двадесет души се записаха. Първ по предложение на княза в отряда зачислиха като почетен доброволец стария Нахарбей. При това всички радостно зашумяха, писарят бавно, сякаш удължаваше удоволствието, го вписваше в тетрадката, а в това време ораторът уверяваше събранието, че духът на Нахарбей ще осени правото дело на меншевиките.

Самият престарял джигит, като чу своето име, придружено с доста голям шум, захапа мустак и спря върху оратора такъв неподвижен и дълъг поглед, че онзи не на шега се смути. Но тук над Нахарбей се наведе князът и му зашепна нещо на ухото. Нахарбей кимна с мустакатата си глава и се успокои.

— Задавайте въпроси — рече ораторът, ободрен от това, че все пак неколцина се записаха. После добави с намек към онези, които са отгатък реката: — Ние от въпроси не се боим...

Той победно огледа насъбраните и след като вече сам си наля вода от гарафата, започна да пие на големи глътки.

— Като воденица на вода работи — каза някой от задните редици.

— Работи като воденица, ама брашното не се вижда — добави друг.

— Синко — обърнаха се към оратора от тълпата, — казват, че ако превземем Сухуми, се разрешава да се опипат болшевишките търговци. Интересуваме се, вярно ли е това?

Ораторът все още пиеше вода, когато прозвуча въпросът, но като го чу, бързо остави чашата и замаха с ръка.

— Нищо подобно не съм казвал и дори нямам право да казвам! — някак си прекалено свадливо се отърва той, от което мнозина разбраха, че тъкмо така и ще стане, само че не искат да говорят за това направо.

— Чувай — изведнъж завика онзи, който стоеше наляво от чичо Сандро, — а какво ще стане с нас, ако тръгнем подире ви, а болшевиките победят?

Изведнъж настъпи неловка тишина. Взе да се чува как на коневръза трака желязото в устата на конете и шушнат опашките им, пъдещи мухите. От една страна, всички чакаха с нетърпение да чуят

какво ще каже ораторът, а, от друга, въпросът прозвуча твърде дръзко за тези гостоприемни краища. А нали и меншевиките бяха до известна степен гости, макар и неканени.

— Интересен въпрос — рече ораторът и погледна седналите до него на масата.

Двамата офицери презрително заклатиха глави, с което показваха, че изходът от предстоящото сражение не предизвиква у тях никаква тревога.

— Интересен въпрос — повтори ораторът и добави: — Но комунистите никога няма да ни победят, още повече...

Ораторът млъкна и многозначително кимна към хамбара, откъдето долитаха приглушено ударите на брадви.

— Кой го знае — миролюбиво забеляза съседът на чичо Сандро, който бе задал въпроса. Той се радваше, че криво-ляво се измъкна след своя въпрос.

— А защо не казвате какво правите там, в хамбара? — чу се нечий раздразнен глас от задните редици.

Виждаше се, че хора продължаваха да пристигат. Чичо Сандро не виждаше онзи, който говореше, но по гласа му почувствува, че той стои на слънце и може би дори без шапка.

— Може да се пръсне — продължаваше раздразненият глас, — а пък там пасе добитък, жени минават...

— Не може да се пръсне, няма да допуснем... Но нямам право да разгласявам военна тайна — отговори ораторът и прибави: — Утре сами ще видите.

— А какво ще правим онези абхазци — извика изведнъж някой от тълпата, — които използват суматохата и на поразия отглеждат свине?

— Какви свине? — обърка се ораторът.

— Да, да, какво ще ги правим? — оживиха се от няколко страни завистниците на Миха.

Ораторът се обърка, но затова пък самият Миха ни най-малко не се обърка.

— Аз самият не ям, да ви вземат дяволите! — викна силно той. — Само продавам на нечестивците.

— И аз като гост потвърждавам! — звънко добави чичо Сандро.

Всички се обърнаха към него, мнозина учудени, понеже го виждаха за пръв път.

— Сандро от Чегем — като топъл, галещ слуха ветреца премина през тълпата.

— Ти си гост, може да не знаеш всичко — мързеливо се озъби онзи, който се обади за свинете.

— Вие питайте човека по работата — вметна князът, — а със своите свине и сами ще се оправим.

Князът също беше противник на свиневъдството. Той смяташе, че заедно със свинете в чистия живот на абхазците прониква гибелно неуважение към старшинството, глупашко опростяване на отношенията. Но неуместно беше сега да се занимават с това.

— А колко ще трае походът? — разнесе се глас от тълпата.

— Мисля, около месец — каза ораторът доста уверено.

— Охо! — силно се зачуди същият глас. — Как ще тръгна, когато след две седмици ще трябва да копая кукуруза, а, току-виж, и тютюнът втасал?!

— Нека близките... — започна ораторът, но не довърши, защото откъм реката пак се понесоха взривове. — Видите ли какво правят! — дръпна се той по посока на взривовете. — Те нарушават, а после ще разправят, че ние първи... — Интересува ме — раздаде се глас — до кое място ще воюваме — до Гагри или до Сочи?

— До Сочи и даже по-нататък.

— Защо по-нататък? По-нататък е Русия...

— За да победим окончателно, трябва да отидем и срещу Русия! — изкряска ораторът. — Но за това ни са нужни три неща...

Той млъкна, стисна устни и впи в тълпата нахално изцъклени очи, като предварително се мъчеше да внуши важността на това, което се кани да каже.

— Тихо бе, казва — някакви си три неща са нужни...

— Кон, седло и пушка — ето ги трите неща...

— Ертоба, ертоба, ертоба! — изстреля ораторът с такъв вид, сякаш каза нещо ново.

— Омръзна ни с това негово единство...

— Помнете ми думата — пак забеляза конникът и като огледа делово черницата, леко бутна напред коня, за да улови по-добра

клонка, — човек, който сочи нещо, което сам не вижда, не е на себе си...

— Ти поне ще се наплюскаш с дуди — забеляза селянинът, който стоеше отляво на чичо Сандро, — ами ние защо се довякохме тук?

— Шт! Някой от нашите ще говори...

Един старец се промъкна през тълпата, излезе от предния ред, заби спокойно тоягата си в земята, сложи на нея и двете си ръце и каза, че ще говори от името на мнозина, макар и не на всички.

Той каза, че някои са съгласни да служат в армията на меншевиките, но при условие да охраняват складовете, да готвят храна, да гледат коне. Но да стрелят, тези мнозина, макар и не всички, от името на които той говори, не са съгласни, защото сред болшевиките имат доста роднини и съселяни.

Ето защо, каза той, ако нашите доброволци вземат сега да стрелят по болшевиките, не е изключено някой от тях да улучи наш, а пролятата кръв ще вика за отмъщение и ще загинат много невинни. Особено неприятно е, каза той, че болшевиките и меншевиките или ще се примирят, или (добави той с някаква обидна непричастност) ще се победят едни други, а кръвното отмъщение ще продължава с години.

Ето защо тези мнозина, макар и не всички, от името на които той говори, са решили, че нашите доброволци могат да отидат на поход, но би трябвало да бъдат освободени от стрелба. С тези думи той измъкна тоягата си от земята и почтително, но с достойнство се изтегли заднишком и влезе в тълпата, която подкрепяше речта му с одобрителни подвиквания, може би тъкмо на тези мнозина, макар и не всички, от името на които той говореше.

— Когато се отнася за свободата, няма да се пазарим — забеляза ораторът, като направи кисела гримаса. Виждаше се, че речта на стареца никак не му хареса.

— Ще се пазарим! — злобно извика онзи, който беше говорил за хамбара.

Чичо Сандро, който го позна по гласа, се учуди, че онзи все още стои на слънце.

— ... Едни казват — няма да се пазарим, други и те — няма да се пазарим — съвсем кипна онзи, който стоеше на слънце, и при това може би без шапка, — а ние сме отрязани от града: сол няма, манифактура няма!

— Не ме разбрахте добре! — викна ораторът, но сега други не му дадоха да говори.

— Точно така сме разбрали, защото и ламбени шишета няма! — провикна се някой и, кой знае защо, на всички стана смешно.

Тълпата се раздвижи и започна да се разпада на части и вече нито ораторът, нито изненаданият сякаш от непочтителността на своите земляци княз можеха да спрат някого. Едни се запътиха към коневръза, други, които бяха дошли пеша, се отдалечаваха, като викаха силно своите роднини и спътници.

Последното, което успя да изкряска ораторът, беше роднините на ония, които са отишли с болшевиките, да не пречат на своите съселяни да влизат в редовете на доброволците.

— Ние не агитираме вас, вие не агитирайте тях! — извика той и изхвърли напред ръце с изправени длани, сякаш намекваше за необходимостта да се съблюдава равенство на шансовете.

Чичо Сандро и приятелят му тръгнаха заедно към пътя, дето трябваше да мине Кунта. През временна събранието чичо Сандро постоянно поглеждаше нататък, за да не го пропусне. Най-после Кунта се появи насреща им.

— Престорих се на смахнат, ама нищо не излиза — рече той, като се изравни с приятелите. Спря колата и искаше да слезе от нея.

— Хубаво, карай — каза чичо Сандро и не му позволи да слезе от колата.

— Може би ще се отбиеш към нас — неуверено попита Кунта, като гледаше в лицето чичо Сандро, — все ще се намери едно пиленце за тебе...

— Благодарим, Кунта, друг път — рече чичо Сандро, като си мислеше за нещо свое.

Кунта заскърца нататък, като въртеше остена и си тананикаше песента на коларя. Миха и чичо Сандро погледнаха към черницата. Там вече нямаше почти никой. Князът и един от офицерите седяха на масата един срещу друг, като подреждаха пуловете на таблата. Наоколо се натрупаха неколцина зяпачи, а може би и желаещи да вземат участие в играта.

От чифлика на княза, който опираше до площада, три жени мъкнеха кошници със закуски и вино. На опустелия коневръз двама от

княжеските хора, разговаряйки домакински грижовно, товареха на един кон престарелия Нахарбей.

— Какво мислиш за събранието? — попита Миха, когато свиха към къщи.

Чичо Сандро дълго не отговори и Миха търпеливо чакаше, защото знаеше, че думата на чичо Сандро е тежка.

— Това не е власт — рече чичо Сандро, като плесна с камшика по кончова си и силно, сякаш се мъчеше да надвие социалната глухота на Миха, повтори: — Помни ми думата, Миха, това не е власт.

— Какво да се прави? — попита Миха, като се вслушваше в своята кочина, макар къщата му да беше още далече и нищо да не се чуваше.

— Трябва да опитаме с болшевиките — каза чичо Сандро и изразително погледна Миха, — но при тях с голи ръце не можеш отиде...

— А как да разберем? — дигна рамене Миха, като все още безуспешно продължаваше да се вслушва в своята кочина. — Да подкупим стражата, време трябва, а утре ще започне...

— Аз съм намислил нещо — кимна чичо Сандро към тайния хамбар, — ще опитаме...

Ако се съди по това, че Миха веднага схвана мисълта на чичо Сандро, може да се извади заключение, че той бързо превъзмогна своята социална глухота. Нека не забравяме, че освен това той се вслушваше, наистина безуспешно, към своята кочина, сякаш с целия си вид искаше да каже: ще навлезем ли най-сетне в зоната на грухтенето, или все още ще се мотаем дявол знае къде?!

След два часа в буренаците на папратите неподвижно лежеше чичо Сандро и с цайсовия бинокъл следеше какво става при тайния хамбар.

Той виждаше как от време на време до него се приближава кола, как тя се спира, как от нея лениво скача коларят, отива настрана под шарената сянка на джанката, как един войник се качва на колата, а друг в това време разтваря вратите, където се вижда...

Че е възможно да се надникне през вратата на хамбара, чичо Сандро се досети, когато го оглеждаше още от площада. Но за да се използва промеждутъкът от пет-десет минути, докато колата минава

през отворената врата, човек трябваше да бъде точно срещу нея, сиреч на пасбището, което се оглежда добре от всички страни.

В края на пасбището, приблизително на половин километър от хамбара, започваха буренаци. На часовите никак не можеше да им дойде на ум, че от такова разстояние някой може да наблюдава вратата. Пък и кой можеше да помисли, че в това село ще се намери човек с великолепен бинокъл, принадлежал някога на принц Олденбургски, а сега станал собственост на непознатия за меншевиките чичо Сандро?

Но какво видя той? Видя едно дървено съоръжение, малко по-високо от човешки бой, гигантски сандък, леко повдигнат от колелетата над земята. Колелетата бяха закрепени отвътре и едва се показваха изпод страничната стена на съоръжението.

Чичо Сандро тутакси се досети, че това нещо е направено така, за да бъдат защитени колелетата от вражеските куршуми, и се учуди на военната хитрост на ендурските меншевики.

Продължавайки да наблюдава, чичо Сандро стигна до извода, че страничните стени на съоръжението са двойни, защото на една от тях доста свободно стоеше войник и нещо правеше с лопата. Щом чичо Сандро се досети, че стените са двойни и тъкмо затова войникът така свободно стои на стената, той веднага съобрази, че войникът изравнява и трамбова пясъка, насипан между стените.

Сега чичо Сандро окончателно проумя предназначението на тази крепост на колелета. Той разбра, че под нейно прикритие меншевиките ще се помъчат да минат по моста. „Я ги виж тия ендурци — помисли си чичо Сандро, като свали бинокъла, — а ние цял живот ги смятахме за глупци.“

Той се обърна по гръб, с мъка протегна отеклия от неудобната поза крак и започна да гледа синьото небе. По храстите прошумя ветрец и чичо Сандро усети мирис на още влажна земи, на сухи миналогодишни папратови стъбла, чу високо над себе си пеенето на чучулигите и изведнъж си рече: „Защо ли лежа аз тук и разглеждам тази дървена чудесия?“

Страхувайки се да помръдне отеклия си крак, той гледаше небето и мислеше за преходността на човешките усилия. А и дали има смисъл да полага човек някакви усилия, щом като оттам, отгоре, Главният Тамада следи със своя небесен бинокъл всички хора, та всеки да прави онова, което му е предписано съгласно неговия велик замисъл?

Така мислеше чичо Сандро, като усещаше, че кракът му постепенно претръпва и започва да го слуша. Чичо Сандро го помръдна и почувствува как последните мравки минаха по него и изчезнаха заедно с обезкуражаващите мисли за преходността на човешките усилия.

„Подобно това — помисли си чичо Сандро — както моят крак след известен застой се подчини на моето намерение да го размърдам, така и аз след известна слабост трябва да се подчиня на неговия промисъл, който най-вероятно се състои в това, да лежа сред тия шубраки и да следя приготовленията на ендурците. Иначе от де на де бих могъл да се намеря тук“ — реши чичо Сандро и като се обърна по корем, вдигна бинокъла.

Сега у него оставаше само едно недоумение: каква сила ще движи това огромно и тежко съоръжение? Мотор? Но ако това е мотор от автомобилите, които сега с пръхтене и воня тичат по приморското шосе, тогава защо никой не го е чул? А ако е мотор от параход, тогава къде е коминът? Без комин нито един параход не се движи. Това чичо Сандро знаеше съвсем точно. Наистина някои приказваха, че този дървен брониран автомобил може да се тегли от биволи, запретнати отвътре, но чичо Сандро се съмняваше в това.

... Коли продължаваха да идват до хамбара. Вратата се отваряше и затваряше, но да види повече от това, което вече беше видял, не му се удаваше. След това един от войниците излезе от хамбара и отиде някъде, а подир известно време до хамбара се приближиха около четиридесетина войници и всички влязоха вътре. Чичо Сандро се досети, че тях ги доведе войникът, който излезе от хамбара.

Часовият, дето стоеше до вратата, тутакси влезе заедно с всички в хамбара и затвори след себе си вратата. Чичо Сандро заподскача от вълнение — до такава степен любопитствуваше да разбере защо се затвориха там.

Пристигна друга кола. Един от войниците излезе от хамбара и както обикновено я вкара вътре. Коларят както обикновено отиде настрана и приседна под сянката на джанката. Може би защото сега го нямаше на вратата часовия, но забравиха да я затворят след влязлата в хамбара кола.

Чичо Сандро се впи с бинокъла в отворената врата. Даже коларят, който седеше на хладно, този път забеляза, че никой не го

следи, а вратата стои отворена, стана предпазливо и се премести на такова място, откъдето можеше да се вижда какво става вътре.

Чичо Сандро се усмихна. Забавно беше да наблюдаваш отдалече с бинокъл един наблюдаващ. Той отново си спомни за Главния Тамада и помисли, че може би и на него му е така забавно да следи със своя небесен бинокъл мене, както аз този колар? Точно така и си живеем ние, като се следим един друг — помисли чичо Сандро и без да се отвлича повече, следеше какво става в хамбара.

Пред очите на чичо Сандро съоръжението се помръдна от мястото си и отиде в дъното на хамбара. Той видя много крака, подаващи се приблизително до глезените изпод страничната стена. Сякаш чудовището оживя и запълзя, като се придвижваше с множеството къси крачета.

После то спря в размисъл, постоя и отново потегли напред. След това пак се отдръпна назад и най-после се спря точно срещу вратата. От чудовището се посипаха войниците. Те се изкатерваха на страничните стени и скачаха на земята. Един от тях докара колата до задната стена и заедно с няколко свои другари започнаха да насипват с лопати пясък в нея.

Сега на чичо Сандро всичко беше ясно. Той разбра, че войниците сами ще тикат отвътре своята крепост.

„Виж ги тия ендурци, виж ги, хитреци такива“ — мислеше чичо Сандро и тихичко се изтегляше от своята засада. И все пак ендурецът си остава ендурец: главата си крие, а опашката му стърчи. Краката се виждат, ще рече, тъкмо по краката може да се стреля.

В това време войниците започнаха да излизат от хамбара, коларят бързо се отдръпна към джанката, а подир войниците излезе от хамбара и празната кола. Вратата се затвори и до нея, както обикновено, застана часовият.

„Глупчо — помисли чичо Сандро, — сега вече може и да не стои.“ Все пак той чувствуваше известна ревност към коларя, който и без хитроумната измислица на чичо Сандро успя да види какво става в хамбара. Като се промъкваше през храсталаците, по заобиколен път чичо Сандро се връщаше към къщата на своя приятел.

През нощта, като дочака луната, чичо Сандро излезе от двора на своя приятел и се насочи към Кодор. Той реши да отиде няколко километра над моста, за да не срещне червени часови, и там да премине реката. Миха го придружи до реката.

— Май че тук дъното ще е по-добро — рече Миха, като се спри до един изоставен пристан. Изглежда, че по-рано тук е имало сал, но сега са го преместили другаде. От сала, беше останало само едно ръждясало желязно въже, прехвърлено над реката, и стълбовете на двата бряга.

След призрачната лунна светлина се носеха към морето водите на Кодор. От пролетното топене на снеговете реката беше придошла и помътняла. Чуваше се непрекъснатият шум на водата и чукането и глухите удари на камък о камък, търкаляни от течението. Миха още веднъж му напомни как да намери къщата, в която живее комисарят.

— Не забравяй и за мен да кажеш една думичка — извика той през шума на водата, — сбогом!

Чичо Сандро му кимна и с един удар на камшика вкара опирация се кон във водата. С викове и свиркане Миха го подкарваше отзад.

Чичо Сандро се разбра с Миха, че в случай на победа на червените той ще се постарее да убеди комисаря, че Миха винаги е съчувствувал на червените. Освен това, ако работите потръгнат много добре, те се уговориха чичо Сандро направо оттам, от левия бряг, да покаже на комисаря къщата на своя приятел, още повече, че тя беше на едно издигнато място и до нея растяха два кипариса, та комисарят да предупреди своите бойци и през време на утрешния бой те да стрелят по-внимателно, като пазят къщата на левеещия се свиневѣд.

Местейки внимателно крака, като потръпваше и се спираше всеки път, когато копитата му се хлъзгаха по камъните, конят вървеше напред.

Неочаквано чичо Сандро чу през бученето на реката гласа на Миха и се обърна. Миха сочеше с ръка някъде нагоре по течението и викаше нещо. Грохотът на водата не му позволяваше да различи думи, но чичо Сандро почувствува опасност и погледна нагоре по течението. Огромно чепато дърво ту се показваше над водата, ту потъваше и се носеше надолу.

„Край“ — помисли той и в същото време направи единственото нещо, което можеше. Той спря коня и извади крака от стремената. Конят, който не разбираше причините за това спиране, се опита да се обърне, но чичо Сандро стегна юздите и го задържа.

Той прехвърли камшика в лявата си ръка, за да може дясната му да бъде напълно свободна. Чичо Сандро реши, че ако дървото налети на него, той ще се опита да се отблъсне от него с ръка. Ако ли пък все пак удари коня и го катурне, трябва да бъде готов да го изостави.

В тези няколко секунди се решаваше съдбата на коня и на ездача. Той завинаги запомни тези мигове, когато черното дърво, мокро и лъскаво, потъваше и се изгмурваше и летеше срещу него, а до него в мътната вода подскачаше бясно и се люшкеше отражението на луната и конят ситно и непрекъснато трепереше под него.

На десетина метра от тях дървото потъна във водата и чичо Сандро замря, съсредоточил всичката си воля, и гледаше във водата, за да успее да изпревари всяка изненада. И все пак не успя.

То се изгмурна пред самата конска муцуна и със страшна сила шибна коня и чичо Сандро с мокрите си тънки клонки, така че чичо Сандро за миг ослепя от болка и изненада. Конят замота глава, чичо Сандро едва-едва успя да задържи поводителите, а в следния миг той видя опашката на дървото, която се показва долу по течението, и се убеди, че това беше не клон, а цяло дърво, подмито от водата. Ако то беше връхлетяло на тях, естествено той нищо не би могъл да стори.

— Дий, мамка ти! — викна той и подкара коня.

Конят тръгна и чичо Сандро почувствува първите опарвания от ледената вода отначало в ботушите, а после все по-нагоре и по-нагоре.

— Дий, мамка ти, дий! — викаше чичо Сандро и непрекъснато подкарваше коня, за да не спира нито миг.

Сега над водата стърчеха само главите на коня и ездача. Чичо Сандро чувствуваше как се напруга тялото на животното, извито на една страна от мощното течение, и все му викаше и викаше, за да пречупи с властта на страха пред човешката воля властта на страха пред стихията на водата. И конят вървеше все напред и напред, а на чичо Сандро вече се виеше свят от това ужасно изобилие на устремената вода и от натрапчивия танц на мътното лунно отражение върху мътната повърхност на реката.

Внезапно конят трепна, потъна във водата, копитата му изгубиха дъното и чичо Сандро почувствува, че течението ги отнася. Ледената вода плисна през главата му. Бурката мигновено се изду като мехур на гърба му и този мехур го привдигна от коня и взе да го смъква от него. Чичо Сандро стисна с крака до болка в костите корема на коня и в този миг водата отново ги изхвърли.

— Дий, мамка ти! — викна той с всички сили.

Конят се устреми напред и с някакъв допотопен земноводен скок напипа с крака дъното и като зачука с копита по камъните, все по-уверено, все по-яростно, все по-победно го изнесе на плиткото на другия бряг. Чичо Сандро се обърна назад, махна с ръка на Миха и още разгорещен от смъртната опасност, подкара коня нагоре по полегатия бряг.

Приблизително след час той стигна до къщата, дето се беше настанил комисарят. Стопанинът на къщата беше още по-рядък от Миха за онова време абхазец, защото той изцяло живееше от търговия, държеше в селото дюкян, който се намираше направо в двора на неговия дом.

Този абхазец говореше добре руски и къщата му на високи стълбове изглеждаше даже за взискателния поглед на чичо Сандро внушителна и красива. Така че, като вземем под внимание, че къщата беше на самия път за Сухуми, всички удобства бяха подръка на комисаря: и преводачът до него, и къщата заможна, и най-близко до оживения път.

За всичко това си мислеше чичо Сандро, като отваряше портата и се учудваше, че в това чисто дворче със синееца от лунната светлина трева нямаше куче.

Като влезе в двора, той забеляза в черната гъста сянка на една лавровишна два руски коня с кавалерийски седла. Още по-рано той забеляза часовия, седнал на стълбището, и понеже онзи не му викна, чичо Сандро се досети, че спи.

Чичо Сандро безшумно скочи от седлото и върза своя кон до тези огромни и по негова преценка неудобни коне. Един от тях се пресегна да ухапе неговия кон, но чичо Сандро незабелязано от часовия, макар и да знаеше, че онзи спи, го опали с камшика.

Като шибаше с камшика кончова си, стараейки се с този мирен, но и достатъчно независим звук да събуди часовия, той се приближи

до стълбището. На пода на верандата, преградил с крака горното стъпало на стълбището, прегърнал с ръце винтовката и отметнал глава на парапета, спеше боецът.

Като отиде съвсем близко до него, чичо Сандро се изненада от неговата младост, от остриганата му, дългнеста като гърне глава и тъничка, просто измъчена шия, прегъната под тежестта даже и на тази малка главица.

„Само да не гръмне сънен“ — помисли си чичо Сандро и докосна рамото му с камшика.

— Ей! — повика го той и внимателно прибави новата дума: — Другарю...

Часовият не се събуждаше. Чичо Сандро огледа верандата, надникна в пустите тъмни прозорци на стаите, обърна внимание, че над парапета на верандата виси непознат предмет, както се досети чичо Сандро — казанче за миене със стърчащо от него клинче. На гвоздей до него висеше кърпа. Чичо Сандро вече беше виждал в богатски къщи големи мраморни умивалници, но такъв мъничък и удобен още не беше виждал. Той реши, че тази умивалка е докарал със себе си комисарят.

„Какво ли не измислят тези руснаци“ — с почуда си мислеше чичо Сандро, като оглеждаше умивалника. Прииска му се да подигне нагоре с края на камшика клинчето, но не се реши, защото се страхуваше от собственика.

Чичо Сандро пак докосна с камшика си рамото на червеноармееца. Онзи само промуча нещо насън, гърлото му взе да мърда, като че правеше над себе си усилия да се събуди. И наистина събуди се и навъсено, а най-важното безстрашно, което неприятно учуди чичо Сандро, го огледа.

— Комисарят ми трябва — рече чичо Сандро просто и изразително, за да не се усъмни съненият боец в неговото миролюбие.

— Не ми е заповядано да го будя — навъсено отвърна боецът, прегърна по-удобно винтовката и пак заспа.

Чичо Сандро изведнъж почувствува колко необикновено тежко го натиска на раменете мократа бурка и едва се подчинява на волята му вкочанясалото тяло. Той отново бутна часовия с камшика, този път много по-решително.

— Казах — не е заповядано, значи, край — рече боецът сърдито и веднага затвори очи.

Сега чичо Сандро забеляза, че до него в кухнята светна и оттам се дочу някакъв разговор шепнешком. Разбра, че там е стопанинът на къщата. Той вече искаше да отиде при него, но вратата се отвори и от кухнята излезе човек. Кой знае защо, той прикри очи с ръка и несигурно взе да се приближава към чичо Сандро, като се мъчеше отдалече да го познае, даже като че изпробваше дали подлежи този човек на познаване.

— По външния вид виждам, че си наш — каза човекът с леко съжаление, че познаването се установи на най-общ етнографски стадий.

— Да — каза чичо Сандро, — аз съм Сандро от Чегем.

— Добре дошел — рече стопанинът, като се радваше на родната реч и се чудеше на посещението, — но какво те е подгонило по такова време от Чегем?

— Не идвам сега от Чегем, а оттам — каза чичо Сандро и кимна към Кодор. Той хвърли поглед на боеца, но онзи безгрижно спеше.

— Но ти, виждам, целият си мокър. Ей — обърна се той към кухнята, — поразбутай главните, човекът трябва да се стопли. Да влезем — обърна се той към чичо Сандро. Тайният жар на любопитството придаваше на гласа му мъркащи нотки.

— Трябва да видя комисаря, но това момче не ме пуска — рече чичо Сандро.

— Тези цял ден се готвят за утре — забеляза стопанинът и кимна към часовия, — ей туй момче днес на два пъти препуска до Сухуми. Ако конят му остане жив, значи, аз нищо не разбирам от този живот.

— Да, такова е времето — проточи чичо Сандро неопределено.

В цепнатините на дъсчената стена на кухнята стана светло и чичо Сандро разбра, че огнището е разпалено. Той вече се канеше да влезе там, но скръцна врата и от стаята на верандата излезе човек по долна риза. Шляпайки уверено с боси крака, той се приближи до бариерата. Това беше комисарят. Щом скръцна вратата, боецът мигновено скочи и застана мирно с винтовката.

— Какво има? — запита комисарят, като се наведе през парапета на верандата и чешеше в това време косматите си гърди.

— Идвам оттам — кимна чичо Сандро към Кодор.

— Е, та какво? — попита комисарят, като спря да се чеше, блъсна клинчето на умивалника и прекара мокра длан по ръждивата четина на лицето си.

Чичо Сандро, който очакваше по-достоеен прием, обидено мълчеше.

— Може би ще ми разкажеш за дървения брониран автомобил? — попита комисарят, без да бърза много, като се любуваше, както се стори на чичо Сандро, на неговото смущение. Комисарят още веднъж бутна с длан клинчето, плисна вода на лицето си и погледна чичо Сандро по-осмислено.

— За това дойдох — рече чичо Сандро и като се мъчеше да си остане независим, плесна с камшика по ботуша.

— Ама че хора — усмихна се комисарят, — шести човек пристига с тази дивотия, при това всеки иска да се вземат под внимание неговите заслуги...

На чичо Сандро му беше доста неприятно да слуша това. Не стига, дето други са го изпреварили (този дяволски колар не само не е запазил тайната, ами, както се изясни по-късно, даже направил търговийка с нея през тази последна нощ), но особено неприятно беше това, че чичо Сандро всъщност чакаше от комисаря макар и скромна награда. Да речем, например поне обещание да пази през време на боя къщата на неговия приятел.

— Ти предай там на своите... — тук комисарят се запъна, защото чичо Сандро особено независимо и ловко плесна с бича по кончова на ботуша — че нас не ни е страх от никакво меншевишко плашило и нека повече никой не идва с тази новина — завърши той, като вече гледаше с омраза ръката на чичо Сандро, която стискаше камшика.

Възможно от раздразнение, но той удари прекалено силно с длан клинчето на умивалника и го вкара в казанчето. Струйката вода неспирно потече. „Интересно, какво ли ще прави сега?“ — помисли си чичо Сандро.

Комисарят не се залови нищо да прави, а неочаквано подложи глава под тази струйка, с което, както се стори на чичо Сандро, намекваше на него, че за червените няма никакви изненади и той, комисарят, е предвидил тази неспираща струйка също така, както и дървения брониран автомобил на меншевиките.

Чичо Сандро можеше да се закълне, че само миг преди удара по клинчето комисарят нищо подобно не е предвидил, но да докаже това, беше невъзможно. Комисарят държеше главата си под струята, като сумтеше и триеше с ръце врата си. Чичо Сандро чакаше или края на струята, или кога комисарят, без да дочака края ѝ, все пак ще вдигне глава.

— Той казва, че те и без това ще се оправят — поясни стопанинът на абхазки, за да смекчи обстановката и тихо добави: — Не пляскай с камшика... Тези не обичат това...

Чичо Сандро беше оскърбен от приема, но все пак смяташе, че трябва да изкара работата докрай, толкова повече, че още не беше изложил на комисаря главното, а именно: как трябва да се борят с тази движеща се крепост. Все пак, в знак на обида от лошия прием, той реши да не говори повече на руски с комисаря.

— Кажи му — обърна се той към стопанина, като въпреки предупреждението продължаваше да поплясква с камшика по кончова — да поставят картечници под самия мост.

Стопанинът превеждаше, пулеше очи и поглеждаше накриво шляпащия камшик, но чичо Сандро предпочете да не забележи намека.

В това време комисарят вече вдигна глава, а младият часови, пъхнал ръка в казанчето, бъркаше в него, като се мъчеше да тури клинчето на мястото му. Най-после клинчето тракна в отвора с щракането на пушечен затвор, а комисарят изправи глава и взе да се бърше с кърпата. Часовият пак отиде до стълбището.

Докато слушаше превода, комисарят все по-втръчено се взираше в чичо Сандро.

— Че защо да съм длъжен да сменявам огневите точки? — попита той, като не свалеше очи от пляскащия камшик.

— Кажи му, че в крепостта трябва да стрелят отстрани и отдолу, защото краката на войниците се виждат до глезените — рече чичо Сандро и пак прекара края на бича по ботуша, сочейки докъде се показват краката на меншевишките войници изпод дървения брониран автомобил.

— Да беше махнал тоя камшик по-настрана — успя да продума стопанинът на къщата, но беше вече късно.

— Марш оттука! — ревна комисарят със страшен глас и чичо Сандро чу как ръката му тършуваше за кобура.

Май че чичо Сандро никога не се беше плашил така. Той почувствува, че тялото му все по-здрово и по-здрово се стяга в кожата, сякаш самата плът се мъчеше да се намали, да се преповие, да се престегне, да стигне до размер на един пашкул и да се спотаи в него.

И в същото време той виждаше с края на окоето си как ръката на комисаря продължаваше да тършува по хълбока и успя да реши, че щом онзи извади пистолета, той ще трябва да скочи под къщата (къщата се издигаше на високи стълбове), да пребяга под нея, да се прехвърли през оградата и по-нататък да драсне през градината. С края на окоето си той успя да забележи грамадното корито за мачкане на грозде, което стоеше под къщата, едно старо рало, подпряно на него, помисли си дано не се препъне в него, забеляза кучето, по-точно досети се, че това сиво безформено петно, което лежи до коритото, е куче, и изведнъж, за частица от секундата, си спомни, че през детинството му кучето вече влачеше чувяките му от нещавена кожа и точно така, свряно под къщата, ги гризеше там с часове. И ненадейно този спомен някак си потегли друга, много по-важна догадка, че комисарят е без поясак и, значи, без пистолет и колкото и да шари по хълбока си, въпреки всичко в този миг той не ще може да даде изстрел, а после ще видим.

— Другарю комисар, разрешете да го катурна — рече червеноармеецът и дигна винтовката.

Но тук стопанинът се опомни, спусна се напред и застана пред чичо Сандро.

— Не бива, момче! Гост ми е! Гост! — извика той, като гледаше боеца и отчаяно махаше пред лицето му с ръка.

— Стига де! — махна комисарят на своя часови и се обърна към стопанина. — А ти кажи на своя гост да не се меси.

— Добре, миличък — рече стопанинът и помъкна чичо Сандро към кухнята.

— С бич си играе — въздъхна червеноармеецът, като съжеляваше, че не можа да изрази своето възмущение по порешителен начин.

— Ще ми се наиграят те — измърмори комисарят, — буди командира, ще се съвещаваме...

В огнището на кухнята вече гореше голям огън. Настаниха до него чичо Сандро. Стопанинът нареди да донесат водка и след миг

жена му, пъргава и безшумна като прилеп, донесе бутилка розова чача, две чашки и чиния с надробени чурчхели^[1] за закуска.

Чак след като изпи подред шест-седем чашки, чичо Сандро почувствува, че му се възвръща животът. Стопанинът му предложи да почака качамака и да похапне добре, но чичо Сандро стана.

Стопанинът го изведе от двора и го изпрати чак до края на имението си.

Когато чичо Сандро седна на коня, той почувствува, че стопанинът някак неловко се повърта.

— Струва ми се, искаше нещо да кажеш? — попита той.

— Позна — съгласи се стопанинът и прибави: — Сам виждаш какво време е. Страхувам се, че утре ще дойдат тук меншевиките... Да не пострада семейството ми, че у нас е живял комисарят...

— Ще направя каквото мога — кимна чичо Сандро, като отговори с дълъг поглед на дългия поглед на стопанина.

— Сбогом — рече стопанинът и отпусна поводите на коня, който придържаше, докато разговаряше с госта.

Следният ден се оказа също така ясен и слънчев. От сутринта по цялото село се чуваше как реват крави и телета, биволици и малачета, овце и агнета, кози и ярета. И само магаретата ревяха както си знаят и гласът им беше самотен като гласа на пророка.

Мнозина очевидци на това утро сега твърдят, че добитъкът на село Анхара предчувствувал началото на сражението, макар да е трудно да се съгласим с достоверността на това твърдение, защото той, сиреч добитъкът, по заповед на командването и по собствено желание на селяните се държеше затворен.

Ако го бяха пуснали както обикновено на пасището, може би той нямаше да реве така. Но тъй като гладният добитък, когато е затворен, винаги напомня за себе си, сега е трудно да се установи дали всъщност е предчувствувал кръвопролитие, или не. Още повече кръвопролитие на своите събрата, а именно на хората, тоест на онези, които им прерязваха гърлата, сушеха им кожата на разпъвачки и варяха месото им в грамадни котли за угощения. Така че откъде накъде той, тоест добитъкът, е длъжен да предчувствува човешкото кръвопролитие и да се тревожи по този повод, е непонятно.

Позоваването на това, че добитъкът престанал да се обажда, щом започнала престрелката, също не говори нищо. Първо, след такова

шумово въздействие като престрелката на две армии, не ще и дума, добитъкът е могъл да се изплаши и да млъкне. А, от друга страна, не е изключено добитъкът и да не е млъкнал, но просто са престанали да го чуват поради грохота на битката. В края на краищата добитъкът е могъл да млъкне и поради здрав смисъл, тоест като е разбрал, че докато хората разговарят помежду си със своите плюкала и кречетала, за него май че ще е по-добре да помълчи, защото, все едно, никой няма да го чуе.

По повод на всичко това аз мисля, че твърдението на някои очевидци, какво добитъкът на село Анхара проявил масово ясновидство и предсказал боя, няма сериозна научна почва.

И така, точно в осем часа сутринта меншевиките открили силен картечен и пушечен огън по позициите на червените. Нашите им отговорили със същото, макар според печалното наблюдение на очевидци този път тяхната огнева мощ да отстъпвала на противника.

След половин час пред очите на цялото село Анхара от хамбара изпъзляло дървеното чудовище и се насочило към моста. Минавайки отначало през селото, то вървяло равномерно и страшно, но после, по стръмното към моста, то се засилило прекалено много, ударило се в страничното перило, потрошило го и без малко не се изтърсило в реката.

Вътре в чудовището, когато то, загубило управление, летяло към перилото, разправят, че чували вопли на хора. Така че е възможно, преди още да успее да порази червените, то да е осакатило някой и друг от меншевишкия отряд.

Когато чудовището слязло към реката, стрелбата и от двете страни била прекратена. Изглежда, на червените направили силно впечатление огромните размери на това съоръжение. Ако червените престанали да стрелят, изумени от този пръв и може би последен в света дървен танк, то меншевиките престанали да стрелят вероятно за да дадат възможност на червените спокойно да се ужасят от своето положение. Психологически това било вярна крачка, всеки случай така намират познавачите на военната тактика.

Но после, когато танкът (или чудовището, или бронираният автомобил, или крепостта? — чичо Сандро през всичкото време го нарича различно), когато се засилил и счупил перилата на моста и едва ли не с едната си третина надвиснал над реката, а най-важното, когато

се чули виковете на смазаните от него собствени меншевишки войници, червените се свестили и от другия бряг долетели доста обидни за меншевиките смях и дюдюкане. За меншевиките това било особено обидно, защото и едното, и другото добре се чувало от жителите на село Анхара.

Обаче след известно време (военното щастие е променливо) станало ясно, че смехът и дюдюкането били преждевременни. Работата е там, че войниците, които се намирали вътре в крепостта, успели да се оправят, да дадат заден ход, да изправят своята машина и помнейки издевателския смях и дюдюкането, с удвоена ярост се втурнали срещу позициите на червените. Според думите на чичо Сандро ендурци горедолу понасят издевателския смях, но дюдюкането ги довежда до невероятна свирепост.

Естествено нашите посрецнали приближаващия се танк с картечен и пушечен огън, но това било все едно да стреляш с прашка по бивол. Нашият кестен е твърд като желязо. А при това строителният материал, както знаем, бе получен от меншевиките не по някакви си там държавни доставки, а пресен, направо.

Трябва да кажем, че чудовището не само се приближавало, но и доста гъсто поливало позициите на червените с пушечен огън. За тази цел между гредите били пробити наблюдателни отвори. И когато то взело да се приближава до другата страна на моста, нашите трепнали, още повече, че помнели своя издевателски смях и дюдюкане. Отначало побягнали неопитните бойци поради своята неопитност, а после трепнали и страхливо побягнали и опитните бойци именно защото били опитни и никога не били виждали подобно нещо.

Наистина комисарят и командирът успели да спрат бойците и да създадат нова отбранителна линия. Кой знае, може би в тази минута комисарят да е съжалявал, че не послушал чичо Сандро, може би, ако беше поговорил с него човешки, чичо Сандро да му беше разправил доста интересни неща за нравите на ендурци, по-специално би му дал да разбере, че при общуване с ендурци дюдюкането трябва да бъде напълно изключено, поне през време на бой.

Може би комисарят сега да съжалява за всичко това, макар че може и да не е съжалявал, защото в суматохата е можел и да не си спомни предложението на чичо Сандро, че в чудовището трябва да се

стреля от страни и отдолу, защото краката на ендурци остават открити до глезените.

Когато от левия бряг забелязали, че червените побягнали, меншевиките се спуснали подир тях в конни и пеши редици. Дали защото поривът бил толкова голям, или движението по моста все пак било опасно, но много конници се хвърлили в реката и почнали да я преминават с газене благодарение на това, че тук тя била малко по-широчка и по-плитка, отколкото там, дето я бе преминал чичо Сандро.

Сега червените пречукали някои, а други водата ги отнесла, така че сами се издавили. Все пак повечето се добрали до другия бряг. Тук му е мястото да кажем, че на самия край на моста дървеният танк пробил с едно задно колело настилката, хлътнал там и вече никак не искал да се помръдне от мястото си.

Тъкмо това забавяне помогнало на червените да укрепят новата си отбранителна линия, но меншевиките били вече на другия бряг.

Казват, че когато конниците преминали по плитката Кодор, изведнъж над всички пушечни изстрели и картечна пукотевица се понесъл страхотен човешки вик. Викала жената на Кунта.

Синът на Кунта яздел бял кон и всички от селото, които следели боя, го виждали. Виждал го и чичо Сандро, който следял заедно с Миха това интересно сражение, застанал зад един от кипарисите, които украсявали двора на приятеля му. И тъй като чичо Сандро следял със своя бинокъл всичко, което ставало, виждал повече от останалите.

Синът на Кунта се спуснал заедно с останалите конници към делтата на Кодор и вече бил преминал един от нейните плитки ръкави, когато изведнъж конят на вървящия пред него се дръпнал настрана, хвърлил своя ездач и побягнал назад.

Ядосаният конник скокнал и се хванал за опашката на попадналия му бял кон. Това бил войник, а не доброволец, защото, според думите на чичо Сандро, доброволецът щял да изтича подир своя кон, а не би се хванал за опашката на чуждия.

В бинокъла се виждало как синът на Кунта се обърнал към войника и взел да се разправя с него, а конят пръскайки чакъл, се въртял между главното русло и един ръкав. Изглежда, че стигнали до съгласие, защото Кунта спрял коня, войникът се метнал по корем на него, конят тръгнал напред и вече във водата войникът успял да прехвърли крак и да седне зад гърба на ездача.

Те минали най-силния бързей, когато изведнъж конят и двамата ездачи изчезнали под водата. Селото ахнало в един глас, но сега над водата, вече много по-надолу, се появили главата на коня и две човешки глави. След миг отново всички изчезнали, а после се появила над водата само една човешка глава. Виждало се как човекът се бори с течението, как то го отнася и отнася надолу.

Той изплувал под самия мост и когато излязъл на брега, всички познали по дрехите, че е оцелял войникът. Именно тогава се разнесъл страшният вик на жената на Кунта. Изглежда, тя до последния миг се надявала, че ще изплува нейният син.

Този ден сражението окончателно се пренесло на другата страна и когато до мръкнало оставали два-три часа, жителите на Анхара се решили да пуснат на пасището прегладнелия добитък.

Почти цяла седмица наблизко до тези места се водили упорити боеве. Така разказват за това учебниците по история, позовавайки се на очевидци, а същото потвърждават и очевидци, позовавайки се отчасти на учебниците по история. Но после бойците на славната Десета армия разбили и отхвърлили противника във от пределите на Абхазия.

Но до това за съжаление било още далече, както от описания, така и от следващия ден, когато чичо Сандро срещнал Кунта на междуселския път.

Кунта вървял с мокро раздуто седло на гръб. Като видял чичо Сандро, той се спрял мълчаливо и впил в него недоумяващ поглед. Чичо Сандро и Миха, който го изпращал, слезли от конете и се приближили до него, за да му изразят своите съболезнования.

Кунта мълчал. Когато гледал зачервените му клепачи, големия му, сега скръбен нос, жилестите му пестници, които стискали подпругата на седлото, чичо Сандро едва се сдържал да не се разреве като жена.

На няколко километра от моста надолу водата била изхвърлила трупа на коня. Кунта свалил от него седлото, за да не го откраднат. Сега го занасял в къщи, откъдето се канел да излезе заедно със свои съселяни да търси тялото на сина си. Казал, че щом погребете сина, ще отиде да догони меншевиките, за да се срещне с онзи момък, който се качил на коня при сина му.

— Защо? — попита чичо Сандро.

— Може преди смъртта си момчето да му е казало нещо — продумал Кунта и беззвучно заплакал само с очи. Сълзите се стичали заедно с потта по лицето му и от време на време той ги бършел с пестника си, който силно стискал подпругата.

Какво можел да му каже чичо Сандро? Той мълчаливо прегърнал Кунта, който се запрепъвал из пътя с мокрото старо седло на гръб.

— Какъв беше вчера и какъв е днес! — въздъхнал Миха, като гледал подире му.

Чичо Сандро нищо не отговорил и те отново се качили на конете.

[1] Чурчхела — източен сладкиш от ръжено брашно, гроздов сок и плодови ядки. — Б.пр. ↑

ПАЗИТЕЛЯТ НА ПЛАНИНИТЕ

Четирима седяхме върху ствола на повален бук, пушихме и чакахме кога ще тръгнат колите. Тук, на горската поляна, образувана от сечището, силно миришеше на прясна дървесина. Надясно в края на поляната се виждаше дървена постройка, в която се помещаваха канцеларията на секачите и лавката. Сега и двете бяха затворени.

До канцеларията се издигаха натрупани една върху друга розови, прясно обелени греди. Също такива дебели, грамадни трупи бяха пръснати по цялата поляна. Сякаш силна вода ги бе изнесла от гората, после се оттекла, а гредите така си бяха и останали на поляната. Всъщност тука ги довличат от гората с трактори, а оттук вече ги откарват с камиони в града.

Два тежкотоварни камиони, вече натоварени, стояха до канцеларията. Двамата шофьори бяха отишли заедно с местни свани в къщата на единия от тях. Шофьорите живеят сега в града и когато се срещнат с тях, земляците им ревниво ги подлагат на трапезна проверка.

Такава дълга гощавка и чакахме сега да свърши, седнали върху стъблото на поваления бук. Не се опасявахме, че шофьорите ще се напият, защото да срещнеш по тези високопланински пътища пиян шофьор, е също тъй малко вероятно, както да срещнеш лунатик по покрива на многоетажна къща.

Заедно с мене на ствола седяха Котик Шларба, преподавател в селскостопанския институт, художникът Андрей Таркилов и неговият приятел от Москва Володя, също художник.

Прекарали бяхме една седмица на алпийските ливади, а сега се връщаме в града. По-точно момчетата отиваха в града, а аз възнамерявах да се спусна до минералните извори, дето трябваше да се срещна с чичо Сандро. Бяхме се уговорили с него още в града.

Тук, при пастирите, ни покани един роднина на Андрей, завеждащ колхозната ферма. Макар че когато пристигнахме, самият

завеждащ да не се окажа на работното си място, прекарахме чудесно времето, може би тъкмо за това, че той не се окажа на мястото си.

И ето че сега, след едноседмична почивка в планините, след леденото кисело мляко, след вечерите край димящите огньове, след дългите и безуспешни ловни излети по каменистите върхове над проходите, ние в очакване на шофьорите седим върху ствола на стария бук, греем се на слънчице и само нарядко си подхвърляме по някоя и друга дума — през седмицата бяхме си изприказвали всичко.

От време на време покрай нас минават свани — секачи, които се връщат от гората в къщи или в летния си лагер, построен до рекичката. Едни носят на гръб брадви, други — моторни триони. Когато ни приближават, те поздравяват, попоглеждат ни с изпитателен поглед и отминават.

Стори ми се, че мене те, кой знае защо, поздравяват по-дружелюбно, отколкото другите. Но после, когато един от тях ме заобиколи откъм гръба и ме огледа, разбрах каква е работата. Те поздравяваха не толкова мен, колкото моята карабина, която стърчеше на рамото ми. А тъй като, другите нямаха никакво оръжие — само Андрей носеше малокалибрена винтовка — почтителното внимание към моята особа беше напълно оправдано.

Най-после около колите се появиха хора. Двама се качиха на каросериите и започнаха да пристягат с въжета натоварените греди. Останалите — бяха всичко осем души — даваха съвети отдолу. Ако се съди по необикновено гръмките им гласове, всички добре си бяха пийнали. Подир няколко минути двамина се отделиха от останалите и се насочиха към нас.

Единият, по-младият, беше облечен във ватени панталони и стара каубойка със запретнати ръкави. Беше небръснат, нисък и широкоплещест и явно пиян, което се забелязваше отдалече. Вторият, дребничък и сух, беше с ботуши, широк брич и тесен черен кител, закопчан догоре. Стъпваше твърдо и имаше войнишка осанка. В ръка стискаше лъскава брадвичка, напомняща онези брадвички, с които домакините насичат месото.

— Здравейте, другари — каза той с малко скръбен глас, когато заедно със своя спътник спряха при нас.

Станахме и всеки от нас се ръкува с единия и с другия. Човекът с брадвичката втренчено ни огледа няколко мига, като отблъскваше

вълните на пианството, премигваше с ципестите си клепачи и мърдаше дъвкачите на сухото си, изопнато дребно лице.

Обикновено след такъв мрачен поздрав поискват документи, обаче той не поиска нищо, а само седна до мен. Може би заради карабината ми той ме сметна старши на групата ни, което не отговаряше на истината, защото по-старши беше Котик — и по възраст, и защото искаше това.

Вторият сван, който беше явно пиан, сумтеше добродушно и клекна пред нас, види се, за да може да общува с всички ни наведнъж. Той имаше тежка волска глава на пианица и сини изпъкнали очи. От време на време главата му падаше на гърдите и всеки път, като я повдигаше, той ни оглеждаше с едно и също детско любопитство. Всеки път, щом повдигнеш глава, той отново се учудваше, без да може да разбере как сме изникнали пред него.

— Откъде бяхте? — все така скръбно попита сванът с черния кител, като оглеждаше накриво всички ни.

— Ние сме от града, а този другар е от Москва — дружелюбно и ясно рече Котик, като с гласа си даваше да се разбере, че запасите на неговото дружелюбие са неизтощими.

— Какво сте правили тук? — със скръб и почуда запита черният кител, като се извърна с рамо към нас. Едната му ръка се опираше на коляното, а другата, която беше по-близо до мен, се опираше в дръжката на брадвичката. Сега беше ясно, че той е пиан като пън, но с всички сили се държи. От всички пиани най-опасни са тия, които се мъчат да изглеждат трезви.

— Бяхме на гости при колхозните пастири, наши добри приятели — пак така ясно и миролюбиво каза Котик.

— По име? — неочаквано запита черният кител, като премигваше с ципестите си птичи клепачи.

Стана тихо.

— Какво значи по име? — запита сред тишината Котик.

— По име — значи по име — непоколебимо потвърди черният кител, като ни оглеждаше накриво.

Вторият сван, който гледаше в мен, ми правеше някакви знаци. Никак не можех да разбера какво иска да ми каже със своите пиански знаци и кимания, та за всеки случай в отговор дигнах с рамене.

— Не ви разбирам — рече Котик, като бранеше своето скромно право да отговаря само на ясни въпроси.

— Тук, в планините, има няколко колхоза — най-последно обясни този с ококорените очи, като се олюляваше на подгънатите си крака, — затова пита по име...

— А, колхозът — зарадва се Котик и погледна Андрей.

— По име „Микоян“ — едва прикривайки раздражението си, подсказа Андрей. Цялата тази история бе почнала да го дразни.

— Правилно — съгласи се черният кител и като направи на лицето си една гримаска на човек, който знае повече, отколкото говори, добави: — Не се обиждайте, но такъв е редът...

— То се знае! — възкликна Котик.

— А вие какво работите? — запитах аз съседа си.

— Заместник-лесничей съм — каза той важно и взе да разкопчава горния джелеб на китела си.

— Оставете, няма нужда! — каза Котик и простря ръка, като се мъчеше да му попречи.

— Шапката си забравих там при един другар — рече той, като с длан неочаквано напипа на челото си доста видим ръб от шапката. И не можеше да се разбере този ръбец ли му напомни, че му няма фуражката, или разговорът за длъжността му го накара да си спомни за тази съществена част от униформата му.

Обстановката явно се разведряваше. Сега заместник-лесничейт не се подпираше на брадвичката си като на ефес на шпага, а просто я сложи на колене. Изглежда, сега престана да се сдържа и се одряма. Вече не разглеждаше ръбеца от шапката си върху челото, а като опря лакът на коляно, отпусна глава на ръка и задряма.

Вторият сван като че бе чакал този миг, та засили своите налудничави кимания и смигания. Най-последно го разбрах.

— Карабината ли? — попитах.

— Продай ми я — радостно ми закима той.

— Не се продава — рекох.

— Тогава да направим смяна — изведнъж произнесе той градската думичка.

— Не — казах, като гледах да не го дразня, — не мога.

— Немски автомат ще ти дам — бързо пошепна той, — защото не мога спокойно да гледам тези руски карабинки.

— Не — казах, като гледах да не го дразня.

— Дай да я разгледам — рече той и протегна ръка.

Въздъгнах и свалих карабината.

— Защо ти е карабина, като имаш автомат? — казах аз, като гледах да похваля неговия автомат за сметка на моята карабина.

Той щракна затвора и погледна през цевта.

— Автоматът не е много удобен за лов, не бие далече — рече той и дигна глава. — А патрони имаш ли?

— Патроните са далече в раницата — казах твърдо. Изглежда, той почувствува това, защото, като се прицели нанякъде, и щракна с ударника.

— Тъкмо тия руски карабинки обичам — каза той, като с неудоволствие ми връщаше карабината.

Взех карабината, сложих я на рамо и почувствувах облекчение, че всичко свърши така добре.

— За колко може да се наеме един водолаз? — неочаквано запита той.

— Защо ти е водолаз? — попитах.

— Знам едно езеро — рече той просто, — на дъното му има немско оръжие. Водолаз ми трябва.

Ние се разсмяхме, а момъкът отново се замисли. В този миг черният кител дигна глава и взе да мъмре нещо своя земляк. Сванът, който клечеше, добродушно се оправдаваше, като поглеждаше към нас като на съюзници. Черният кител постепенно се успокои и като сведе интонацията си до дребно административно раздражение, млъкна.

— Дръж си езика — приключи той накрая на руски и дигна брадвичката от коленете си.

— Даже няма и да питам — отговори му сванът, обърна се този път към Котик и попита: — Водолазът има ли право да дойде тук?

— Не можем да ви излъжем — рече Котик добросъвестно, — от такива работи не разбираме.

— Какво приказваш, драги? — извърна се черният кител. — Как може да дойде тук водолаз? Водолазът е държавно лице. Водолазът няма право да се отдалечи от морето. Ти какво си — да не си райком, военком, селсъвет?!

— Само за един ден ми трябва водолаз — каза младият сван, без да обръща ни най-малко внимание на тази страшна тирада, — сам ще

го докарам и откарам като министър.

— Я кажи тогава, кое е това езеро? — неочаквано го нападна откъм друга страна заместник-лесничият.

— А-а — лукаво проточи младият сван и помахаш с дебелия си показалец пред носа си, — това е моя тайна. Освен на водолаза на никого няма да я кажа.

— Ще те привлече под отговорност — каза черният кител, поклати тъжно глава и погледна остреца на брадвичката, сякаш четеше върху него съответния член от закона.

— Кажете — запитах го аз, леко развеселен, — за какво ви е тази брадвичка?

Право казано, ако не бях забелязал върху тилника на тази брадвичка нещо като металически печат, навярно не бих го запитал за това. Искаше ми се да разбере всъщност какво прави той с нея — да речем, с удар на тилника отбелязва сухите дървета или прави някакви засечки, или просто е символ на неговата горска власт.

Щом казах това, устата му се стисна в решителна ивица, птичите му клепачи замръзнаха. Почувствувах, че съм допуснал най-страшната дипломатическа грешка в живота си. Това беше равносилно през време на аудиенция при някой крал неочаквано да чукнеш с пръст по короната му и да попиташ: „А за какво ти е туй нещо, драги?“

Той стана бавно, отдалечи се на няколко крачки, обърна се и като притисна брадвичката до бедрото си, неочаквано изписка:

— Граждани, документите!

— Другарю, вие не го разбрахте правилно — каза Котик, стана и с виновата усмивка тръгна към него.

— Граждани, документите! — отново изписка черният кител и дори направи крачка назад, за да не допусне лично съприкосновение с Котик. При това той едва не настъпи другия сван. Във всеки случай катурна го както беше клекнал и онзи седна на земята, като в глупаво недоумение разпери ръце: на, ето какво прави с мен властта, но какво общо имам аз с тази работа?

Даже сваните, които стояха до камионите като чуха гласа му, за няколко секунди замълчаха.

— Гено! — викна един от тях и, изглежда, попита какво има.

Гено изгледа отдолу, отгоре дребната гневна фигурка на помощник-лесничия и нещо каза в този дух, че с него шега не бива.

Наистина всичко това вземаше глупав обрат. Черният кител нямаше намерение да се шегува. Забелязах, че кокалчетата на пестника му, който стискаше брадвичката, побеляха.

От нас четиримата документи имаха само Котик и Володя. Володя вече се ровеше в раницата си. Котик подаваше своите документи. Това беше една червена книжка удостоверение на извънщатен лектор на обкома на партията.

Човекът с черния кител подържа в ръка книжката, хвърли няколко погледа от снимката към оригинала и я върна на притежателя ѝ. Личеше, че тя му направи добро впечатление.

— А тези придружават ли ви? — попита той и с едно кимане на глава ни обедини в едно.

— Да, придружават ме — каза Котик с усмивка и сложи книжката в джеба си.

Човекът с черния кител бавно огледа всеки един от придружителите. И в тази бавност се проявяваше уважението към неговата длъжност. Застанал прав, Володя му подаваше своя паспорт, но той не го взе. Андрей продължаваше да седи, малко картинно отпуснат, и гледаше помощник-лесничея с полупрезрителна насмешка.

— Разрешително за карабината — каза той кратко, когато погледът му стигна до мене.

Сърцето ми се сви. Никакво разрешително за карабината няхах. Бях я взел назаем от един мой роднина, бивш началник на градската милиция.

— Нямам разрешително — казах аз.

— Как нямате? — замига той с ципестите си клепачи, като отказваше да ме разбере.

— Карабината не е моя — казах, — взел съм я назаем.

— Нищо не знам! — извика той и се окуражи. — Може да си я взел назаем, може да си убил, може да си я задигнал...

— Аз знам — намеси се Котик, — взе я назаем от свой роднина, от бившия началник на градската милиция.

— Ех, тези руски карабинки — рече вторият сван, като гледаше отдолу нагоре, — кълна се в децата си, най-много тях обичам на този свят.

— Нищо не знам, конфискувам я! — извика човекът с черния кител.

— Оставете тая работа, другарю — миролюбиво го вразумяваше Котик, — как може такава нещо, какво ще кажем на неговия роднина, когато се върнем?

— Нищо не знам, още повече бивш началник на милицията — каза той, като все пак остави една малка вратичка за по-широка информация.

— Една хубава руска карабинка — възторжено каза вторият сван — аз ценя повече от два немски автомата.

— Ти си дръж езика — викна му черният кител, на което сванът не обърна ни най-малко внимание.

— Неговият роднина — рече Котик, при което Андрей цял се изкриви — е уважаван в града човек и няма да му бъде приятно, като научи, че сте конфискували карабината му.

— Ха! Уважаван! — възкликна черният кител и замахна с брадвичката. — Като е уважаван, защо са го уволнили?

Липсата на по-широки сведения той изтълкува като наличност на неизгодна за нас информация.

— Не са го уволнили, а се е пенсионира — каза Котик.

— Не е моя работа — пак взе да упорствува черният кител, — моля да се предаде карабината до изясняване на нейната принадлежност.

— Да не си помислил да му я дадеш — рече Андрей на абхазки, — после няма да я видиш.

— Карабината няма да дам — казах аз непоколебимо, защото не чувствувах в себе си такава непоколебимост, — не сте ми я дали вие.

— Задържам ви заедно с карабината! — отрязва той и отново дигна своята проклета брадвичка.

Ама и мен ме засърбя езикът! Да бях премълчал за неговата брадвичка, нищо нямаше да се случи. Дигнах рамене.

Запалиха моторите на камионите и те започнаха да излизат бавно на заден, ход към пътя. Сваните вървяха подир камионите, сякаш ги подкарваха.

— Време е да тръгваме — рече решително Андрей и стана.

— Почакайте — заповяда помощник-лесничейт, но личеше, че не беше очаквал такава решителност.

— Не се горещи, Андрей — подхвърли Котик на абхазки.

— Ние също тръгваме — каза неочаквано черният кител. Малко смутено прекара ръка по косата си.

— Това си е ваша работа — студено рече Андрей и закричи напред. Нисък на ръст, набит и дългорък, той приличаше сега на мече.

Черният кител започна да моли за нещо младия сван и както можеше да се досети човек, той искаше да му донесе от къщата, дето бяха гуляли, забравената фуражка. Тази къща, която се виждаше оттук, се издигаше от другата страна на реката, приблизително на двадесет минути път.

Младият сван тъкмо се надигаше от земята и докато се изправяше, изведнъж се хвана за гърба и силно изохка като от внезапно лумбаго, причинено или от молбата на помощник-лесничей, или от само себе си. Но и в двата случая жестът му показваше неизпълнимостта на тази малка услуга.

Тръгнахме към колите. Шофьорите слязоха от тях в заедно с другите свани ни чакаха.

— Аз не вземам неговата пушка — кимна лесничейт помирнолюбиво към гърба на Андрей. Стори ми се, че неуспехът с фуражката малко подобри неговия тон. — А защо? Защото карабината е бойно оръжие.

— Затова у вас с автомати тичат подир елените — каза Андрей, като се обърна.

— Щом ги пипнем, вземаме им ги! — викна му черният кител.

— Знаем от кого ги вземате — рече Андрей, без да се обръща.

— Не се заяждай, Андрей! — викна му Котик на абхазки.

— Ще го науча — отговори му Андрей на същия език, без да се обръща.

— Или ще даде карабината, или ще го задържа в селсъвета до изясняване — каза черният кител с нова упоритост. Изглежда, че беше забравил вече несполуката с фуражката или пък го беше вдъхновила близостта на останалите свани.

Приближихме се до колите.

— Така не може — тихо възрази Котик, с което искаше да покаже, че не бива да стига до слуха на останалите това неприлично, макар, възможно е, и случайно недоразумение, — та ние няма да оставим другаря си...

— Ваша работа — рече гръмко черният кител, като че със силата на гласа си отхвърляше версията за неприличие или още повече за случайност на недоразумението. — Нека някой доведе собственика на карабината.

Само това ни липсваше! Младият сван, който възторжено кимаше към моята карабина, изложи на останалите същността на работата. Няколко свани веднага гракнаха, обръщайки се към черния кител и както ми се стори, гракнаха доброжелателно по отношение на мен.

Но тук черният кител влезе в спор с тях, като от време на време хвърляше към мен злобни птичи погледи, след което обръщаше внимание на сваните върху своята брадвичка, която аз като че бях осквернил с моя въпрос. Сваните оглеждаха брадвичката, търсейки върху нея скрити следи от оскверняването.

От всички свани само един висок старец с изкривена — както после ми обясниха — от удар на мълния уста веднага започна да го подкрепя. Той мятеше към мен още по-злобни погледи от самия черен кител. Това беше стопанинът на дома, на който всички сега бяха гости.

След това по пътя научих защо той се злобеше така на мен. Излиза, че сваните, които живеят тук почти на края на алпийските ливади — а той е представител на тези няколко семейства — имат отдавнашна вражда с нашите пастири.

Алпийските ливади, на които няколко наши долинни колхози преместват добитъка, тези свани смятат за спорни, защото самите те живеят край тях и им са много сгодни.

А ги смятат за спорни, защото през време на войната, никой от колхозите естествено не е докарвал тук добитък, а след войната пък нямало какво да се докарва. Към времето, когато колхозите се свързали, сваните свикнали да смятат тези ливади за свои. Първата година работата едва не стигнала до вадене на ножове. Сега се примирили, но останала враждебността.

Говоря така подробно за това, защото, ако не беше този старец, който не можеше да понася пастирите от долинните колхози заедно с техните гости, блюдото на везните можеше да се наклони на моя страна. Своя неголяма, но вредна роля е могла да изиграе и онази мълния, която по някаква мистична случайност влетяла едно време в устата му и може би го ожесточила завинаги. Така или иначе, той беше

гощавал всички мои доброжелатели и те в края на краищата притихнаха и престанаха да спорят.

Вярно, че ни предстоеше да се движим в една и съща посока и това временно ни сближи. Като се съди по всичко, Котик доста сполучливо обработваше един грамаден сван, от онези, които ме защитаваха, а после се отказа. Котик седна заедно с него в една кабина и ми извика:

— По пътя ще измислим нещо!

Мен като почетен престъпник ме настаниха в първия камион, останалите момчета се наредиха във втория. На стъпалата от ляво и дясно на кабината се настаниха двамата свана, онези, които бяха дошли при нас. Любителят на руските карабинки стоеше вляво, а планинският пазач, сега мой пазач, стоеше от дясната ми страна.

Когато ни настаняваха, аз му предложих той да седне в кабината с неясната сметка да го натикам там в морална задънена улица. Въпреки моите молби той с непоколебимо достойнство отказа да влезе в кабината, като с това не ми позволи да го пипна с взаимно великодушие.

— Как може, вие сте гост — рече той важно, с което даваше да се разбере, че спазването на обичаите е продължение на спазването на законите и обратно.

Свалих от рамо карабината, влязох в кабината и седнах, като я турих между краката си. Свалих полупразната раница и я натиках в ъгъла на седалката.

Колата потегли. Няколко свани начело със стареца, който беше налупал мълнията, стоеха пред колите. Моят пазач извика нещо на стареца, според мен — помоли го да се погрижи за фуражката му, докато се върне. Старецът не му отговори нищо и ние продължихме пътя си.

Моето положение се усложняваше и от това, че изобщо сега нямах намерение да ходя до града. Канех се само да стигна до минералния извор, дето беше на почивка чичо Сандро. Бяхме се уговорили с него да се срещнем там и смятах да прекарам няколко дни при водите в обществото на чичо Сандро. Изворът се намираше доста нависоко, преди селсъвета, така че дори и да успеех с помощта на приятелите да се освободя там от моя пазач, все едно, неприятно щеше да бъде посред нощ да се блъскам назад към извора.

Движихме се бавно през гората. Слънцето още не беше залязло. Лъчите му позлатяваха листата на буките и кестените, докоснати от ранната планинска есен, и блестяха по неръждаемата зеленина на елите.

Свеж полъх от леко загнила зеленина нахлуваше от време, на време в кабината като награда срещу доста смрадната миризма на арак^[1], която лъхаше от моя придружител, когато при друсанията на камиона главата му леко хлътваше в кабината.

Колата трудно се движеше по неравния коловоз, на места каменист, на места преграден от оголените коренища на дърветата. Огромната тежест в каросерията понякога така разлюляваше корпуса на колата, че изглеждаше сякаш тя всеки момент може да се преобърне и да смаже някой от застаналите на стъпалата. Шофьорът непрекъснато удряше спиращките и превключваше скоростите.

От люшканията и друсанията моят пазач явно се размекна. Той ме гледаше с онзи всеопрощаващ поглед, с какъвто гледат хората, когато всеки момент могат да повърнат. На два пъти, когато срещяхме погледите си, аз му предложих да заеме моето място, но той закриваше с ципести клепачи очите си на умиращ лебед и отказваше.

Погледът му ставаше все повече всеопрощаващ и аз започнах да му хвърлям умоляващи погледи, като го молах да ми прости за карабината. Отначало той не ме разбираше и като ме поглеждаше с известно недоверие, безсилно отпускате клепачи. После разбра и не ми прости. „Ти виждаш, на мен и без друго ми е трудно, махни се от главата ми“ — говореше той с поглед. „Какво ви струва на вас това? А пък аз повече няма да правя така“ — крънках с поглед, като чаках кога ще отвори очи. „Виждаш, че на мен и без друго ми е трудно, а ако наруша закона, още по-трудно ще ми стане“ — обясняваше ми той със замъглен поглед.

Излязохме от гората и колата тръгна по път над дълбока пропаст и скалиста мокра стена, от която се стичаха множество водопадчета като тънък воден прах. Когато колата на едно място мина съвсем близо до стената, моят пазач, кой знае защо, погледна нагоре, сякаш имаше намерение да поздрави там някого. Но излезе, че няма кого да поздрави и той неочаквано се наклони и подложи главата си под една водна струйка. И след това всеки път, когато се появяваше подходяща струйка, той ловко се наклоняваше и я отсичаше с глава. И вече оттам,

изпод струйката, сред леко светещата нимба от воден прах успяваше да ми хвърли сантиментален и в същото време недоумяващ поглед.

Като се освежи, той прехвърли брадвичката от дясната си ръка в лявата и с освободената си ръка извади от джеба си кърпа и започна да бърше с нея лицето и косата си.

Да се държи с една ръка за ръба на отворения прозорец на кабината, а отгоре на това да стиска със същата ръка и брадвичката — стори ми се толкова неудобно и дори опасно, че реших да му помогна.

— Дайте аз да я подържа — кимнах към брадвичката.

С тази нова дързост, след като вече бях достатъчно наказан за старата, сякаш му доказвах, че и старата дързост не е съществувала, всеки случай не е имало в нея онзи умисъл, а е било глупаво хлапашко любопитство.

Той спря да бърше главата си с кърпата и дълго ме гледа със скръбен поглед, като през цялото време се люлееше и друскаше заедно с колата и все пак не ме изпускаше от своето полезрение.

След това, като продължаваше да ме гледа, той пъкна кърпата в джеб, приглади с длан мократа си рядка коса и премести брадвичката в дясната си ръка. Види се, погледът му се мъчеше да определи дали може за повторно оскърбление да се наложи ново наказание.

Размърдах се леко, но погледът му изведнъж стана по-топъл. Изглежда, че той реши: не, не е имало повторно оскърбление, а само глупост.

— Елате в кабината — казах.

— Нищо, свикнали сме — отговори той и отвърна очи.

— Знаете ли — казах, — аз не ще мога да отида до селсъвета.

— Защо? — запита той.

— Трябва да сляза при извора.

— А аз трябва да сляза още по-рано — каза той.

— Защо? — попитах.

— Защото моята къща е по-близо — каза той и изразително ме погледна в смисъл, че службата и от него иска жертви, а камо ли от нарушителите.

— Мен ме чака един човек при извора — казах аз, — нали разбирате, ще се вълнува, тревожи.

— Добре — отговори той, като помисли малко, — слез при извора, но остави карабината.

— Без карабината и тъй, дето си искам, ще сляза — рекох.

— И това е вярно — съгласи се той.

— За тази карабинка какво ли не бих направил — обади се гласът на Гено от другата страна на колата.

Моят пазач трепна.

— Гено живее до извора — рече той, — ще предаде на твоя другар, че съм те задържал.

— Не става — казах.

Разбира се, чичо Сандро ме чакаше, но не чак с такава точност.

— Кажи му името, той ще отиде — настояваше пазачът.

— Сандро — рекох машинално.

— Сандро, но кой Сандро? — учуди се пазачът.

— Садро Чегемски — казах.

— Сандро Чегемски ли? — повтори той почти изплашено.

— Да — казах, но се вълнувах. Почувствувах, че името направи впечатление на всички.

— Уах! — каза сванът, който седеше мълчаливо между мен и шофьора. — А какъв ти се пада той?

— Изобщо роднини сме и съселяни — казах, като смекчих част от истината с част лъжа.

Тук всички свани, включително шофьорът и Гено от другата страна, гракнаха с кръстосано орловско гракане.

— Това същият онзи Сандро ли е — запита сванът, седнал до мен, — дето през двадесет и седма година докара тялото на Петро Иоселияни?

— Да — казах. Бях чувал смътно нещо за тази история.

— Петро Иоселияни, когото матросът уби на брега?

— Да — казах.

— За горкия Петро никой така и не отмъсти — въздъхна шофьорът, продължавайки да се вира внимателно в пътя.

— Дванадесет души пристигнаха в града, за да изгорят парахода заедно с матроса — рече сванът, който седеше до мен.

— А защо не го изгориха? — попита шофьорът, продължавайки да се вира внимателно в пътя.

— Не успяха — рече сванът, който седеше до мен, — параходът отплувал в морето.

— Че щяха да успеят, щяха — изведнъж се обади Гено, — само че не ги пуснаха дори на пристанището.

— Ти откъде знаеш? — обади се сванът, който седеше до мен. — Теб още не те е имало на света.

— Баща ми е бил с тях — рече Гено. — Петро е наш роднина.

— Дръж си езика! — внезапно кресна моят пазач, като навря глава в колата. — Не параход, а едно дърво — и него никой няма право да го изгори!

— Значи — каза седналият до мен, като изчака разяснението на заместник-лесничея, — това е същият онзи Сандро от Чегем?

— Същият — казах аз.

— Красив старец, и мустаци има, нали? — уточни седналият до мен сван.

— Да — казах.

— Миналата година, когато генерал Клименко идва на лов, той ли го придружаваше? — попита моят пазач, като се, взираше в мен.

— Да — казах, като се мъчех да не се пъча. Обстоятелствата работеха за нас.

— Генерал Клименко е чудесен генерал — рече сванът, който седеше до мен.

— Като маршал — такъв генерал е — каза Гено.

— И ловуването беше голямо — каза шофьорът, без да откъсва поглед от пътя.

— Другарят Сандро е уважаван човек — каза непоколебимо черният кител.

— Дума да не става! — извика сванът, който седеше до мен. — Няма да вземат човек от улицата да придружава генерал Клименко.

— Знам това — отряза го моят пазач.

Почувствувах, че моите шансове се подобриха. Погледът на заместник-лесничея не стана по-дружелюбен, не, сега той по-остро се вглеждаше в мен и сякаш с любопитство откриваше под горния порочен слой на моята душа слабите кълнове на добродетел.

Мръкваше се вече. Пътят все още вървеше над пропастта, в дъното на която слабо блестеше руслото на реката. Отвесната стена се смени с варовикови сипеи, които белееха в здрача:

На стотина метра отпред се показа кола. Тя стоеше в края на пътя. Около нея се трупаха няколко души.

— Там е станала авария — каза сванът, който седеше до мен.

— Кола ли е паднала? — попитах.

— Езиците — неуверено предупреди моят пазач.

— Да — каза онзи, без да обръща внимание на предупрежденията на пазача, — слава богу, отивала е за града в последен рейс, малко хора е имало.

— Езиците — по-строго вметна моят пазач.

— Дали се е спасил някой? — попитах с понижен глас.

— Едно момченце — каза седналият до мен, — изхвъркнало от колата и се закачило на едно дърво.

Пристигнахме до мястото на катастрофата и шофьорът спря колата. Всички слязохме от нея. Вторият камион беше малко изостанал. Приблжих се заедно с всички до стръмнината.

Долу до самата вода лежеше сплескан като консервна кутия автобус. Отхвърлен при удара, единият колесник се виждаше на другия бряг на реката.

— Ето го туй дърво, за което се закачило момчето — каза сванът, който седеше до мене в колата.

На самия стръмен бряг от една пукнатина в камъните се издигаше възлесто стъбло на младо дръвче с широка корона, прилична на зелен парашут.

— Оставете, другари, няма нищо интересно! — викна моят пазач, като се обърна към втория камион.

Той едва сега пристигна и онези, които бяха в него, се насочиха към пропастта.

Без да обръщат внимание на неговото предупреждение, всички се приближиха до пропастта и надникнаха долу.

Покрай пропастта имаше циментови колонки, но дори наглед такива слаби, че, изглежда, със силен ритник можеше да се събори всяка от тях. Спирачките на автобуса отказали да работят и той се обърнал в пропастта, поваляйки колонките като кегли. Всяка година по тези места се случват подобни нещастия и всеки път, когато научавам за тях, възмуцавам се и решавам някъде да пиша, някого да наругая, но после някак всичко се забравя, отминава.

— Е, как е — приближи се до мен Котик, — склони ли го?

— Струва ми се, че се поддава — рекох.

— И аз обработих моя — рече той, — на, разговаря с него.

Действително черният кител стоеше до свана от втората кола. Онзи му говореше нещо. Моят пазач го слушаше, навел глава. Брадвичката висеше в безволно отпуснатата ръка. Като че сега самият закон осъществяваше своето законно право на почивка.

— Слушай, вярно ли е — извика ми Големия сван, като едновременно с кимане на глава ме канеше да се приближа, — че Сандро от Чегем е твой роднина?

— Да — казах аз, като се приближих и с гърба си почувствувах подигравателната усмивка на Андрей.

Големия сван ме прегърна с едната си ръка, а с другата — моя пазач и направи няколко крачки, като че ни канеше на миротворческа разходка. Аз охотно се подчиних, но малкият пазач, макар и да не се съпротивяваше на дружеския жест, все пак се изпъна и вдърви под неговата ръка, подчертавайки с това своята самостоятелност. Големия сван меко му внушаваше нещо, докато се разхождахме около колите, а онзи мълчаливо го слушаше.

— Хайде в колите — каза нашият шофьор и всички се насочихме към колите.

— Не бива, драги, не бива — каза на руски Големия сван, когато се спряхме до нашата кола.

— Ще видим! — рече моят пазач и гордо дигна брадвичката. Сега законът като че пристъпи към своите обязанности, но този път може би за да изслуша смекчаващи вината обстоятелства. Големия сван ми направи обнадеждаващ знак, като заедно с това млясна с устни, мигна с разбойническо око и тръгна към своята кола. Шофьорите запалиха моторите, но тук черният кител неочаквано затича към третата кола и почна яростно да буца хората към нея, макар те и без това вече да се канеха да седат, а шофьорът дори беше запалил мотора и просто чакаше ние да тръгнем.

Пътниците на тази кола се съпротивяваха на неговите побутвания, опираха се и спореха като всички хора, които блъскат, когато те и без друго вървят в същата посока.

Най-после една част от тях се качи в каросерията, двама седнаха до шофьора и колата потегли. Черният кител пъргаво се измъкваше назад и правеше с брадвичката заклинателни жестове като балетен магьосник и преведе колата покрай нас на по-широката незаета част от пътя.

Когато камионът минаваше покрай нас, направи ми впечатление, че шофьорът се стараеше да не закачи нашата кола, не гледаше пътя и още повече пазача с неговите заклинателни движения.

Все още не се качвах в колата, защото този път бях решил да настаня него.

— Сега седнете вие — казах, когато той, доволен от извършената операция, се върна към колата.

— Нищо, нищо — замота глава той и, кой знае защо, премести бравичката от дясната си ръка в лявата и със свободната си ръка ми посочи кабината, което можеше да се изтълкува, че този жест е личен, извънслужебен.

— Сега вие седнете, а аз ще постоя — казах и също направих жест към кабината.

— Нищо, ние сме свикнали — каза той, като се наведе.

— Не — възразих твърдо, — сега вие ще седнете.

— Не си струваше — рече той и неохотно влезе в кабината.

Хлопнах вратата зад него, стъпих на стъпалото и се хванах по-здраво за долния край на отвора на прозорчето. Колата потегли.

Бързо се стъмваше. Когато отдясно свършиха варовиковите сипеи и отново над пътя надвисна стръмен склон, обрасъл с гора, стана съвсем тъмно.

Шофьорът включи фаровете. Непрекъснато скърцаха спирачките. Като че през цялото време моторът правеше физически усилия да не се засили с цялата си тежест и да се сгромоляса в пропастта. Пред всеки нов завой шофьорът превключваше скоростта и камионът за миг се спираше, сякаш си поемаше дъх.

Студен влажен въздух непрекъснато лъхаше от черната яма, на дъното на която колкото по-напред отивахме, толкова по-пълногласно шумеше реката. Прозрачни облаци покриваха и препокриваха небето, но през цялото време ту тук, ту там се откриваха големи звездни парчета небе. Звездите трепкаха и се полюшваха, сякаш отразени от повърхността на течащата вода.

Колата все още силно се навеждаше и аз никак не можех да свикна с това. Всеки път ми се чинеше, че тя ей сега ще се обърне на една страна и ще ме притисне до стената. Казвах си, че нищо подобно не може да стане. Обаче след няколко минути колата отново се наклоняваше и тялото ми се напрягаше, готово със скока на скакалец

да изхвъркне от катастрофата, макар, разбира се, да нямаше къде да се скочи. А най-важното, всяко ново наклоняване настрана в самия момент на наклоняването изглеждаше по-силно и по-опасно от предишното, но после, когато колата се изправяше, ставаше ясно, че то ни най-малко не е по-голямо от другите.

Да се държа за ръба на прозоречния отвор, беше неудобно и постепенно ръцете ми се вдървиха от напрегането и вниманието ми се съсредоточи върху това да се задържа на стъпалото.

Когато колата вървеше равномерно, аз почти отпусках ръце, като им давах възможност да си починат, а после отново с всички сили ги стисках. Едва сега оцених силата и жилавостта на заместник-лесничея.

Ще отбележа, че той почти веднага заспа, още щом седна в кабината. Дремеше и вторият сван.

Отначало заместникът заспа, опрян на облегалото на седалката, придържайки на колене брадвичката като приспано дете. Сетне главата му започна да се смъква в ъгъла на кабината, а оттам, като се подгъваше при всяко друсане, започна да се смъква покрай вратата, след това, като промени посоката, леко се подаде през прозореца и се опря в гърдите ми.

Имаше нещо трогателно в тази доверчива беззащитност, с която тя се опря на гърдите ми и спеше с кротко похъркване. Ръцете му все така продължаваха да лежат на коленете, нежно крепейки брадвичката. Когато от друсанията брадвичката се свличаше от коленете му, без да се събужда, той я придърпваше, опипваше леко с длани повърхността ѝ и се успокояваше. Така майката, която спи до детето си, без да се буди, оправя одеялото върху него.

Стараех се да не мърдам, за да не го разбудя. Сега бях сигурен, че ще се разберем с него. Душата ми потръпваше от нежност. Искаше ми се да помилвам рядката му коса, но се боях да не го събудя.

Пътят ставаше все по-добър и по-добър и колата вече не се клатеше така силно. Обаче да задържам опиращата в гърдите ми глава, ставаше все по-трудно. Не биваше да се помръдвам и аз доста силно се схванах.

В края на краищата реших се да преместя главата му върху облегалото на седалката. Опрях се с лакътя на дясната си ръка отвътре на вратата, внимателно повдигнах главата му с две ръце и като продължавах да се опирам с лакът на вратата, сложих я на облегалото

на седалката. Главата не се събуждаше и обидено въздъхна. Така селяните внимателно вземат в ръце тиквата, която виси от плета, и я преместват на по-устойчиво място, за да не се откъсне под собствената си тежест.

След няколко минути внезапно като от друсане той се събуди. Отвори очи и без да промени позата си, наостри уши, сякаш се опитваше да долови как и в каква посока се е променила действителността, докато е спал, ако изобщо се е променила. При това ръцете му, които лежеха върху брадвичката, леко се свиха.

— Как спахте? — попитах с тон на майордом.

— Кой, аз? — учуди се той.

— Да — казах.

— Аз не съм спал — продума той, като прикриваше с ръка прозявката си, — той спи.

Той кимна към свана, който седеше до него и който наистина спеше. След това пак се отпусна на облегалото на седалката, като повтори точно позата, в която се събуди. Дори леко притвори очи. Всичко това трябваше да означава, че той и по-рано не е спал, макар, възможно е, и да е приличал на спящ човек. Не зная защо му трябваше да скрива своя невинен сън. Всеки случай аз се огорчих. Реших, че той ми внушава увереност в сигурността на своя контрол над мене.

След няколко минути той изведнъж побутна шофьора по рамото и онзи спря колата. Почувствавах, че черният кител има намерение да слезе от колата и се развълнувах. С поглед ми посочи, че иска да отвори вратата на кабината.

Слязох на пътя и заставах в смирена поза. Всъщност силно се вълнувах. Той отвори вратата и слезе, като някак си делово се ежеше от нощната прохлада.

Продължавах да стоя в смирена поза, чувствавайки, че тези мигове решават сега моята съдба.

И изведнъж почувствавах как той, почти без да гледа, със слабо движение на ръка — успях да забележа, че брадвичката беше в другата — ми посочи кабината.

Като гледах да не създавам излишна суетня, бързо се вмъкнах в кабината. Вмъкнах се ребром, за да не бода прекалено много очите му с тази нещастна карабина. И когато със спокойно ликуващо тръскане затварях вратата, успях да забележа най-удивителното. Успях да

забележа как той с непостижимо лукавство отлепва очи от карабината, сякаш не с нея, а с мен се уговаряше, че не са се виждали един друг.

Постоя още няколко секунди да дочака втората кола, а после озарен и дори леко заслепен от нейните фарове, замахна с брадвичката, давайки й заповед да се държи близо до нас. Нашата кола потегли и той изчезна в тъмнината.

— Той живее тук — каза сванът, който седеше до мен. Излезе, че той се беше събудил. Възможно е дори да се бе събудил от моята радост.

— Да, разбрах — кимнах аз, като чувствавах огромна симпатия към този факт.

След физическото и нервно напрежение да седя в кабината ми беше необикновено уютно и топло.

— Знаете, добър момък е, грамотен, но обича малко... — рече съседът ми по кабина и като не намери подходяща дума, завъртя длан във въздуха, сякаш се мъчеше да покаже очертанятията на отрицателните флуиди, извиращи от самата му длъжност.

— Да, разбрах — казах, като чувствавах огромна симпатия към всичко, в това число и към тези отрицателни флуиди.

Разказах му как моят пазач се опита да отрече, че е спал. Сванът се разсмя с глас, шофьорът също взе да се смее, макар че можеше да се разсмее и доста по-рано, когато се случи всичко това. Впрочем възможно е тогава той просто да не ни е слушал.

— Какво се смеете? — неочаквано се обади Гено от другата страна.

Сванът, който седеше до мен, с удоволствие повтори моя разказ и двамата се смяха заедно с шофьора.

— Значи, ти си държал главата му, а той казва, че не е спал? — попита моят съсед, като с ръце показваше въображаема глава.

— Да — казвам.

— Ха-ха-ха! — отново се разсмя той, като се облегна назад.

— Ха-ха-ха! — по-сдържано му пригласяше шофьорът.

— Ха-ха-ха-ха! — боботеше отвън Гено.

— Мислех — казвам, — че сванският обичай смята за позор човек да спи пред хората, затова той отрича.

Разбира се, тук аз изхитрувах, за да мога по околел път да похваля сванските обичаи. Получаваше се, че щом аз зачитам такива

съмнителни свански обичаи, то човек може да си представи с каква почит ще се отнасям към истинските свански обичаи.

— Гено — викна моят съсед, — той мисли, че според нашите обичаи в кола не може да се спи!

— Ха-ха-ха-ха! — засмяха се и тримата.

— Аз спях тук прав! — викна Гено.

— Сванските обичаи — рече сериозно моят съсед не разрешават човек да спи само когато в къщи има гост.

— Аха — кимнах.

— А руските обичаи разрешават ли?

— Не — казвам, — руските обичаи също не разрешават.

— Гено — викна той, — чуваш ли, руските обичаи също не разрешават!

— Чувам — обади се Гено.

— Ха-ха-ха-ха! — друсаха се и тримата. „Вечната ирония на планинските жители към жителите от долините“ — помислих си аз.

— Обичаят се пази за сила — каза той изведнъж, като спря да се смее, — а на големия народ защо му е обичаят, като и без това си е силен.

„В това има нещо“ — помислих, макар и да не знаех какво именно.

След няколко минути Гено каза нещо на шофьора и той натисна спирачките. Те започнаха да спорят за нещо и аз почувствувах по доброжелателната властност, с която говореше, а после просто се пресегна и даде няколко пронизителни сигнали с клаксона, че той влиза в ролята на гостоприемен домакин.

— Слизайте от колата! — заповяда той и сам скочи долу.

Още в кабината забелязах, че надясно от пътя има къща на високи стълбове с осветени прозорци. Вратата на къщата беше отворена, а на верандата стоеше жена и гледаше към нас. Слязохме. След дългото пътуване беше приятно човек да стои на земята.

— Раницата си забрави — каза шофьорът.

Качих се в кабината и издърпах сплесканата в ъгъла раница. Пооправих я и я метнах на гръб. Нощта стана по-светла. От изток крайт на небето над планината беше озарен от изгряващата луна. Облаците най-после се бяха укротили и като равна леха заемаха половината от небето, посребрени от още невидимата луна.

Жена с кошница в ръка вървеше през двора. От кошницата лъщяха гърлата на бутилки. Гено гръмко се разпореждаше. Когато пристигна втората кола, той нареди така да я прикарат, че с фаровете си да осветява радиатора на първата.

Всичко по-нататък стана за няколко минути. Той извади от кошницата парче чисто зебло и го постла върху радиатора. Достави пак оттам точилник бял хляб, отвори големия си ловен нож и го нарязва на красиви парчета, наведен над радиатора и притиснал хляба до гърди. Хлябът скърцаше и се делеше на големи филии, които падаха на зеблото. После извади от кошницата пита кашкавал и като проточи сладострастно устни, бързо надипли върху хляба сочни резенчета. После все така бързо взе да вади от кошницата чаши и още докато ги вадеше, даде на жена си някакво нареждане и тя пъргаво се върна в къщи.

Като измъкна три бутилки и постави две от тях върху огнедишащата маса, започна да разлива третата, обръщайки вертикално бутилката с мътния арак. Огънят на вдъхновението от посърбването придаваше на движенията му бързина и щедра съразмерност. Не беше успял да привърши наливането, когато жена му дотича и със смутена усмивка постави върху радиатора недостигащите чаши.

Всички, освен шофьора на втората кола, се струпаха около радиатора. Вдигнал капака на своя камион, онзи надничаше в мотора.

Предчувствието за пийване както винаги създава душевен подем. Всички изпитваха взаимна приятност.

— Хайде! — властно предложи домакинът и извика шофьора на втората кола.

Без да се обръща, шофьорът отказа, но след две-три повторни покани избърса ръцете си с някакъв парцал и неохотно се приближи до нас.

— Нали ви казвах — рече Котик с блеснали очи, — че всичко ще се нареди добре.

— Че как иначе! — рече Големия сван, който стоеше до него.

Взехме в ръце чашите. Двамата шофьори взеха по парче хляб и кашкавал и започнаха да ядат, с което показаха, че нямат намерение да пият. Андрей също се инатеше и неговият другар от Москва бързо дръпна протегнатата си към чашата ръка.

— Какво правиш — тихо му рече Котик на абхазки, — ей сега ще се обидят.

— Моля да ме извините, момчета — каза Андрей, като се обръщаше към домакина и се мръщеше от неловкост, — просто не се чувствавам добре.

— Пий — каза домакинът, като с гласа си даваше да се разбере, че сега няма време да се впуска в подробности.

Андрей взе чашата. Московският му другар бързо последва неговия пример.

— Твоята опашка просто ме размива — каза Котик на абхазки. Той обичаше Андрей и го ревнуваше от московския му приятел.

— Моля ти се, остави го на мира — отговори Андрей и пак се намръщи.

— Да дигнем чашите — обяви домакинът, като пресече излишните разговори — за щастливия път, за нашето запознаване и за това никой на никого да не се обижда, още повече, че карабинката е на място — добави той за яснота.

— То се знае — каза аз.

И всички пиха. Хлябът и кашкавалът ми се сториха много вкусни. Домакинът наля още по една чаша. И двамата шофьори, като си взеха по парче хляб и кашкавал, се отдалечиха при другата кола. Гено каза нещо кратко на жена си и тя отиде в къщи и след минута се върна с две бутилки.

— Защо? — рече Котик, макар очите му да заблестяха като маслини.

Кашкавалът беше мазен и да го яде човек с хляб след тази отровна течност беше просто наслада. Изглежда, че този хляб шофьорите докарваха от града.

Дигнахме по втора чаша.

— За стопанина на този дом, за чудното сванско гостоприемство, за вечните господари на тези вечни планини! — каза Котик и изпи чашата си.

— Благодаря, драги! — каза Големия сван и пи.

— Благодаря от името на вечните господари и вечните планини — каза вторият сван и пи.

— Гмадлаб — каза домакинът на грузински и пи.

Другарят на Андрей почака, докато Андрей поднасяше чашата към устата си, и като се убеди, че друг път за чашата не ще има, изпи своята. Всички пиха и на всички още по-силно се прииска да ядат мазен свански кашкавал с бял хляб.

Между това над тези вечни планини се появи пълната луна и малко смутена, че ни свари над такава трапеза, започна да се издига в небето. Така един мой познат, когато едва-що си успял да седнеш някъде с приятели, внезапно се появява, въоръжен със своята смутена усмивка.

— Ти си нататък — каза Гено и кимна към реката. Отвъд реката на полегат склон беше се разположил минералният стан: панаирджийски бараки, колиби и палатки на самодееен селски курорт. Някъде по средата на този стан мигаше огън.

Изпихме по чаша, а после още по една. Гено искаше да прати жена си за нова бутилка, но Големия сван и Котик решително се противопоставиха при мълчаливото одобрение на жената.

Взехме си довиждане и момчетата се настаниха в колите заедно със своите спътници. Запалиха моторите и докато втората кола на заден ход излизаше на пътя, Гено извади от джеба си пистолет и даде във въздуха няколко прощални изстрела. От колите се разнесоха радостни викове.

Жената на Гено замаха с ръка към къщата и викна нещо сърдито на мъжа си. По някаква неуловима интонация разбрах какво викаше тя.

— Децата ще събудиш, децата! — викна тя.

— Ако желаеш, мога да те изпратя — каза Гено, като пъхаше пистолета в джеб — или остани у нас?

— Благодаря, ще вървя — казах.

Разцелувахме се братски и аз подадох ръка на жена му. Тя неловко премести кошницата от дясната си ръка в лявата и стеснително ми я протегна.

Пресякох пътя. Високо в небето се сребрееше луната, като покриваше делтата на реката и стана при изворите от другата страна с магьосническа светлина. Лунното осветление прави земята пустинна, сякаш премахва от нея излишните предмети.

На другата страна огънят още гореше и аз бях сигурен, че около него все още седят хора и слушат поучителни истории от живота на чичо Сандро.

— За водолаза като брат те моля! — викна Гено.

— Добре — казах аз и се обърнах.

Жена му като бърза лека сянка пресичаше двора. Той все още стоеше на портата.

— Пиши до селсъвета, ще ми го предадат! — викна Гено.

— Добре — казах, — стига да се уговорим с него...

— За Гено Иоселияни, не забравяй! — викна той.

Махнах с ръка и започнах да се спускам надолу към реката. След дългото пътуване и дългото стоене на едно място ми беше приятно и леко да вървя. Главата ми си оставаше ясна и чиста и освен шума от приближаването на реката в нея май че нищо не шумеше.

... Избързвайки малко напред, трябва да кажа, че тъй и не изпратих в планината водолаз. Понякога, кой знае защо, нощем, аз си спомнях за своето обещание и ми ставаше съвестно. Но там е работата, че нямам нито един познат водолаз. А да се уговарям с непознат водолаз, който да отиде в планината по печалба, ми се струваше подозрителна работа и малко вероятна. Изобщо долу, край морето, всичко това изглежда малко фантастично, също така, както и нашият долинен живот, когато споменавах за него някъде в планината, на равнището на алпийските ливади.

[1] Арак — силна източна ракия. — Б.пр. ↑

ЧИЧО САНДРО И НЕГОВИЯТ ЛЮБИМЕЦ

С Тенгиз се запознах в дома на чичо Сандро на един гуляй, уреден по случай благополучното оздравяване на стопанина на къщата, който, според неговите думи, бил вече с единия крак отвъд, но вторият крак се оказал по-здрав, и той го задържал на отсамния бряг.

През време на една доста незначителна трапеза, което било особено обидно, чичо Сандро се почувствувал зле. Той усетил, че сърцето му се опитва да спре. Но той не се смутил. Ударил се с пестник в гърдите и то пак заработило, макар и не така усърдно, както преди.

И след това през цялата нощ от време на време то се опитвало да спира като тежко натоварено магаренце по планинска пътека, но чичо Сандро всеки път го принуждавал да върви по-нататък с удар на пестник по гърдите.

Така или иначе, според думите на очевидци тази нощ на него му стигнали мъжество и сили да доседи като тамада на масата до зори.

Рано сутринта той станал от масата, взел си довиждане с домакините и тръгнал за къщи. Казват, паднал, когато отварял вратничката на собствения си дом. Някой от съседите видял проснатия чичо Сандро (нечувана поза за великия тамада), вдигнала се тревога, събрали се хора и го внесли в къщи.

След половин час новината за случилото се обходила жителите на това крайградско селище и се пръснала и в града. Съчувстващи се тълпели в двора и в къщата. Всички предлагали услугите си, а неутешимият Тенгиз докарал при него тайното светило на местната медицина.

Няколко часа след падането чичо Сандро дошъл на себе си и видял наведено над него лицето на светилото.

— Не се обиждай, но не те познавам — уж рекъл чичо Сандро, след като доста дълго се взирал в него с вече виделите другия свят очи.

Зарадвали се близките от разумните му думи и правилни догадки.

— Де ще го познаеш — обадил се Тенгиз, — под було го държим като годеница.

Тази шега окончателно върнала чичо Сандро към живота. Той тутакси счел за свой дълг да обясни на околните, че паднал не защото бил пиян, а защото се препънал в един корен, подал се над земята пред входа на неговата вратничка.

— Е, щом работата е в него, ей сега ще го отсека — рекъл Тенгиз и излязъл от стаята.

Измъкнал от кухнята брадвата, спуснал се при вратничката и скоро се върнал с едно чепато парче корен, прилично на отсечена лапа на дракон.

През следващите дни този корен, леко одялкан и измит, чичо Сандро, легнал в кревата, го държеше в ръце и го показваше на посещаващите го лица като веществено доказателство за неговото падане под въздействието на външни сили, а не на алкохолните пари.

Когато след два дена го навестих, той лежеше в кревата и държеше в извадените си над одеялото ръце това възлесто, изкривено парче корен на големина колкото един естествен бумеранг.

Чичо Сандро мълчаливо посочи с него стола и когато седнах до възглавницата му, той и на мен, въпреки протестите на стрина Катя, повтори версията за своето падане, като добави, че през нощта бил валял дъжд и коренът бил силно подкопан. Като ми даде да го помириша, изведнъж ме попита с хитровата усмивка не мирише ли коренът на черница.

— Като че ли — казах аз, — а какво?

— Поразмърдай си ума — рече той, като взе корена от мен и почна да го мирише.

— Пак със своите глупости — обади се стрина Катя и като пъхна в шишенцето с валериана една пречупена кибритена клечка, взе да му капе в чашката и да брой капките с устни.

— На моя участък няма черница — рече той и ме гледаше лукаво от възглавницата, — най-близката е през пътя у съседа... Разбираш ли?

— Не — казах, — и какво?

— Там живее един ендурец — продума чичо Сандро и кимна от възглавницата в този смисъл, че не може да каже всичко и присъствието на жена си.

Разсмях се.

— Съвсем си е загубил ума тоя стар пияница — забеляза стрина Катя с равен глас, като се мъчеше да не сбърка при броенето и да не разлее капещото лекарство. Тя се приближи до него и внимателно му подаде чашката.

— Гледай я, първак ми нацедила — каза чичо Сандро, надигна се от възглавницата, пое чашката, намръщи се и я изпи, още веднъж се намръщи, отпусна се на възглавницата и въздъхна: — Ако някой ме убие, това ще е тя... А пък ти напразно се смееш, като дойде пролетта, ще видим.

— Защо пролетта? — не разбрах аз.

— Ще видим кое дърво ще почне да съхне. — Той дигна корена с една ръка, а с другата го хвана в най-дебелата част. — Дърво, което загуби такъв корен, не може да не изсъхне поне на половината... Тогава вие, зяпльовци, ще разберете, че ендурци навсякъде са прострели своите корени.

Помислих си, че чичо Сандро, който се срамува от този неприятен случай, а най-важното, като се мъчи да отклони многогодишните опити на стрина Катя да го раздели от любимата му обществена длъжност, е придал на този корен смисъла на мистично страшилище.

— Ела идущата неделя — каза ми той на прощаване, — хората искат да отбележат моето оздравяване.

— Кълна се в бога, че пръста си няма да помръдна за тази безсрамна прищявка — рече стрина Катя, замряла скръбно на стола до краката му. Тя каза това, без да промени позата си.

— Ами че ти може й да не се помръднеш — хората ще направят всичко — каза чичо Сандро, размърда се под одеялото, намести се по-добре и помириса корена, сякаш чрез тази миризма преценяваше степента на опасностите от ендурските коварни замисли.

В неделя при залеза на топлия есенен ден отново се изкачвах към къщата на чичо Сандро. Следата от отсечения корен все още личеше пред вратничката като дълбока ямичка. Къде води останалата част на корена, трудно беше да се разбере, защото коренът минаваше покрай стобора и от двете си страни слизаше надълбоко в земята. Разбира се, ако се разкопаеше улицата, би могло да се проследи накъде води той, но засега никой не беше се досетил да направи това.

Още долу на пътеката чух сдържана глъчка на гласове — гостите бяха се събрали. Изкачих се.

Пред къщата се издигаше шатра, покрита с платнище, за провеждане в нея на празничното пиршество.

Пред входа на къщата стоеше братът на чичо Сандро, същият онзи старец Миха, който едно време ме натовари да предам на брат му жбана с меда. До него, подпрян на тоягата си, стоеше старият ловец Тендел, който все още гледаше с пронизителни ястребови очи.

Миха веднага ме позна, стисна ми ръката, поблагодари ми, че не съм отказал да дойда и да отбележа това радостно събитие.

— И ти на времето си се потруди за него — рече той, напомняйки ми за жбана с меда, доставен цял на адресанта. — И ти си направил каквото си могъл, както и всички ние — продължаваше той, като ме причисли към хората, които честно бяха изпълнили своя дълг пред чичо Сандро, сякаш чичо Сандро се беше превърнал в символ на воински или друг някакъв там обществен дълг.

— Не ме позна, извинявай! — викна ми Тендел, като ме пиеше със своите ястребови очи.

Миха му обясни чегемския ми произход и даде да се разбере, че аз съм тук, в града, на длъжност.

... Пред къщата малко по-наляво от шатрата беше накладен огън, на който вече кипваше в един огромен средновековен котел запарката за качамака. Мъже шетаха около огъня. Наблизо беше вързано за една смокиня доста охранено теле.

На няколко крачки от него млад момък, види се някой от съседите, точеше на точилен камък голям ловен нож. От време на време момъкът го опитваше, като повдигаше ръкава на ризата си и бръснеше косми от ръката си. Бичето го поглеждаше мрачно, като да се досещаше смътно за предназначението на ножа. Бичето, разбира се, беше докарано от брата на чичо Сандро.

Присъединих се към онези мъже, които спокойно и радостно чакаха вечерта, разположили се живописно наблизо върху гредите.

Има някакъв особен вкус в приетите по нашите краища нощни бдения до леглото на болния или в очакване на гощавката за помен (не за тая нощ е думата!), когато поменът е свързан със смъртта на много възрастен човек. Никъде няма да чуеш толкова весели и дори пиперлии разкази за най-различни неща както на тези сборища.

Изглежда, че близостта на смъртта или смъртната опасност изострят интереса към ярките спомени от живота.

Навярно и на влюбените бива особено сладостно да се целуват на гробищата сред надгробните плочи. Никога не съм изпитвал такова нещо, ако не се приравнят към гробищните плочи онези на газовите печки в комуналните кухни, дето през студентските години преди изпити се случваше късно през нощта да седя с някоя приятелка над учебниците в смътен страх, усилващ сладостта на прегръдките пред командорските крачки на татенцето в коридора или обратно — пред тихите призрачни стъпки на любопитните съседки.

В такива случаи винаги ме е раздрусвала ураганната бързина и точност на преображенията на милия облик, неоставящ никакви улики освен пламтящите устни и тъпия поглед, устремен в книгата!

Впрочем, аз се раздрънках излишно, защото този ден не можеше и дума да става за някаква смъртна опасност. На чичо Сандро бяха забранили да става, но той настоя да бъде сред веселящите се и подир едно малко съвещание на най-близките му хора решиха да го вдигнат от къщи и да го занесат в шатрата.

По този случай някои предложиха поради това, че креватът беше огромен и тежък, да бъде временно заменен с походно легло, а след това, ако иначе не става, да го пренесат с кревата.

Стрина Катя се съгласи с тях и привържениците на походното легло, може би от страх стрина Катя да не се отметне, бързо се заловиха да преместват чичо Сандро от кревата на походното легло.

Привържениците на целокреватното пренасяне на чичо Сандро малко объркани следяха дейността на привържениците на походното легло, като от време на време местеха угаснал поглед върху значително обезценения от липсата на чичо Сандро креват.

Още през време на съвещанието по повод начина на пренасянето на чичо Сандро стрина Катя, успя да му облече чиста горна риза и да му подаде панталоните, които той сам надяна под одеялото. Но сега, когато го преместиха на походното легло и метнаха отгоре му камилското одеяло, а нетърпеливите привърженици на походното вече го надигнаха и почнаха да го изнасят, разкри се, че изпод одеялото щръкнаха големите голи стъпала на чичо Сандро.

— Какво лежиш като умрял! — плесна ръце стрина Катя. — Да ми беше казал, като съм забравила...

Тя нареди да спуснат на пода леглото, нещо, което май никак не хареса на онези, които се бяха накарани да го носят, и се засуети да дири чорапи. Намери чорапи и започна да ги обува на упорито непрегъващите се крака на чичо Сандро. Това можеше да означава хем недоволство от нейната разсеяност, хем — желание да ободри привържениците на цялостното пренасяне, да им даде възможност да спечелят време.

Там е работата, че когато се показаха голите стъпала на чичо Сандро и трябваше да спуснат походното легло на пода, привържениците на кревата се съвзеха и решиха поне да излязат от къщи преди походното легло, та пред ония, които сега се бяха трупнали на двора, да не изглеждат много смешни, когато се спуснат на двора с празния креват, след като вече е пренесено походното легло с чичо Сандро.

И ето че те се втурнаха с кревата, докато стрина Катя намъкваше на непрегъващите се крака на чичо Сандро намерените най-последни чорапи. За да се стигне до верандата, трябваше да се премине през три врати, което се оказа не лека работа, като се имат пред вид грамадността и тежината на това никелирано съоръжение и сравнително тесните врати, без да говорим за доста слабата конструктивна съобразителност на носачите, подсилена от вълнението, че ако тръгнат подир походното легло, ще молят да им се даде път да излязат напред.

Всичко това не можеше да не се отрази върху манипулирането със самия креват, особено с неговите решетести никелирани табли, които заедно със скърцането на люшкащата се пружина издаваха жаловити звуци.

Горката стрина Катя веднага откликна на тези звуци и като заряза походното легло с чичо Сандро, присъедини се към носещите кревата, като надаваше вик и нареждаше с глас при всяко болезнено съприкосновение на кревата с кошаците на вратата. В края на краищата нейните нареждания предизвикаха у чичо Сандро, когото носеха след нея, ревнива досада и той измърмори нещо подобно на това, че санким той не е от желязо, при все това никой не полага грижи да го носят по-внимателно.

— Да беше мислил за това, когато пиеше — отговори стрина Катя, без да се обръща.

Забавно беше да гледа човек как го изнасяха по стълбището, а той важно лежеше под живописно увисналото одеяло, важно се съсредоточаваше върху нежелателната тенденция към свличане на тялото му, не проявяваше никаква лична заинтересованост и даваше само незначителни наставления на носещите го четирима юначаги.

— Хайде, гледайте сега накрая да не се посрамите — рече той, когато носачите му стигнаха до средата на стълбището, а наклонът на леглото доби характер, застрашаващ със свличане на неговия горен, най-плодороден слой.

— Ах, боже, поне този корен да беше оставил — каза стрина Катя, която вече беше изостанала от носачите на кревата и сега следеше отдолу как спускат чичо Сандро по стълбището, а той лежи и с ръце над одеялото стиска своя корен като кормило за управление.

Вкараха чичо Сандро в шатрата и го занесоха до средата, дето вече беше настанен креватът, а до кревата стрина Катя наведена разбухваше възглавницата. Като я сгълча, че тя прави това тук, дето хората ще ядат, а не го е направила по-рано, той се остави да го пренесат на кревата, а походното легло нареди да сгънат и да го изправят до таблата на кревата, където то стоеше като лодка, привързана до голям кораб за в случай на по-плитководни нужди.

Насядахме на дългите пейки, а по-точно на обикновени дъски, поставени върху тухли. По-широки дъски, набързо приковани за подпорки, служеха за маси.

Жените почнаха да раздават чинии с топъл качамак, да слагат от големи купи мръвки димящо месо, да сипват джанков сос.

Висок тънък момък, без да обръща внимание на шума около готовата всеки момент да започне вечеря, стоеше на една табуретка и довършваше електрифицирането на шатрата. Именно това беше Тенгиз.

Десетина-петнадесет минути, докато ние се настанявахме, той обтягаше един шнур, прикрепваше към него фасунга и най-последно зави в нея последната крушка.

Редом с него до табуретката стоеше чернокоса миловидна девойка с ярка руменина на бузите, причинена, както после се изясни, от нейното смущение. От време на време Тенгиз вземаше от ръцете ѝ някакъв инструмент, който тя изваждаше от сандъчето пред краката си, или ѝ подаваше отгоре онова, което държеше в ръка.

Чувствувах се, че той през цялото време се шегува с нея, като заедно с това леко, с артистична небрежност вършеше работата си. Думи не се чуваха, но атмосферата се чувствувах. Когато ѝ подаваше отгоре клещите или ножиците за тел, или чукчето, той така подмилкващо ѝ се усмихваше, така многозначително задържаше ръката си, като че ѝ пъхаше не много благоприлична картичка.

Сега ми хрумна, че като го гледах, спомних си глупавата мълва, че той уж бил незаконен син на чичо Сандро. Като всеки човек, който не вярва на сплетни, все пак мислено сравнявах външността на този момък с външността на чичо Сандро.

Разбира се, никаква прилика освен високия ръст между тях нямаше. Момъкът беше мургав, слаб, дори мъничко с инфантилно телосложение, докато във външността на чичо Сандро стройността се съчетаваше с меко изразена мощ.

Най-после Тенгиз завинти във фасунгата светналата крушка и вече без всякакво задиряне сам хвърли отвертката в сандъка, сякаш енергията на задирянето се превключваше в електрическа и станала общо достойние, загуби интимния си смисъл. Той скочи от табуретката и тутакси от всички страни се посипа: — Тенго, тука! Тенгиз, при нас!

Тенгиз разпери ръце и погледна чичо Сандро, който се бе изтегнал на кревата и оттам наблюдаваше с благ поглед масите. Леко усмихвайки се, той протегна ръката с корена и му посочи място до младите жени, откъдето можеше добре да го вижда и чува.

Моето място се оказа недалече от него и аз с любопитство го следях и се мъчех да се прислушвам в онова, което говори.

Скоро научих, че в дома му има телевизор — първият в селището, че наскоро си е прокарал телефон — също първи в селището.

По повод на телевизора той каза, че съседските деца направили къщата му на кино, така че сега там няма къде човек да се обърне, и той има намерение в най-близко време да продава входни билети, особено когато ще има филми за шпиони или футболни мачове с участието на тбилиския „Динамо“. Разбира се, той каза това на шега, сякаш прибавяше зрелищната притегателност на къщата си към другите свои притегателни качества. Без всякакъв видим повод той съобщи също така, че е засадил около целия си участък лаврови дървета.

— Сто корена лаврички — съобщи той, — нека растат.

Впрочем Тенгиз разказа, като се обърна вече към по-широк кръг гости, историята на своето запознаване с чичо Сандро.

Излиза, че това станало преди седем години. От районната милиция, дето работил дотогава, той минал на работа в Мухус като завеждащ гаража на милицията. Отначало нямал квартира и се опитал да наеме в това селище с цел по-сетне да си издействува участък и да си построи тук собствена къща. Обаче домопритежателите, според неговите думи, като научавали къде работи, вежливо му отказвали. Накрая отишъл при чичо Сандро. Чичо Сандро също го запитал къде работи. Тенгиз му казал, че работи в един гараж, ама на кого е гаражът, не казал. По-точно, не успял да каже.

— Да можеш дръвца да ми докараш — рекъл чичо Сандро, когато чул за гараж.

— Може да се нареди — казал Тенгиз и този отговор така харесал на чичо Сандро, че той веднага му дал квартира, без да пита повече за каквото и да било.

Още през първите дни чичо Сандро му разказал за много бурни събития от своя живот, при което някои от тях той сигурно не би споделил, ако знаел къде работи Тенгиз — няма значение дали е там в гаража, или не в гаража.

Така или иначе, когато веднъж Тенгиз излязъл от стаята си, меко казано, във военна форма, чичо Сандро така се смаял, че скочил от стола и му отдал чест. Впрочем, като видял, че Тенгиз няма намерение да му стори нищо лошо, окончателно се сприятелил с него.

Докато Тенгиз разказваше, чичо Сандро се усмихваше изтегнат, слушаше го доброжелателно и от време на време поднасяше корена до носа си, миришеше го и отпускаше ръка покрай одеялото.

Всички се посмяха на този приятен разказ, а Тенгиз си наля вино, покани и всички да си наляят, стана сериозен, изправи се и произнесе тост в чест на чичо Сандро.

Отначало тостът му обхващаше с епическа бавност живота на чичо Сандро като цяло, а после, както стъблото на дървото се разпростира естествено с живата зеленина на клоните си, го оживи с много частни подробности.

Според него чичо Сандро вървял по своя жизнен път, като се стремял да украсява празничните трапези, когато попадали на пътя му,

а когато криволичещият жизнен път го довеждал до някой помен, тъй като в живота всичко се случва, той и тук не завивал настрана, и тук изпълнявал своя обществен дълг с онова приличие, с онова печално достойнство, което ни е завещано от дедите. Така че и тук оставали доволни от него и роднините на покойния, и съседите, и самият покойник, ако му е дадено да вижда оттам какво става тук при нас.

На това място Тенгиз спря за един момент, за да разреши този дуалистичен въпрос и го разреши в смисъл, че най-вероятно от всичко на умрелия е дадено да вижда много от това, което става тука, макар и не всичко, разбира се.

С кимания и положителни възклицания слушателите изразяваха своето съгласие с неговото гледище, но се намери и скептик.

— Дай боже, моите врагове така да виждат, както покойниците виждат — рече той и изгледа сътрапезниците си, сякаш питаше: искате ли да проверите? — и натопи една мръвка в соса.

— И това е вярно — въздъхнаха някои от насядалите наблизко, като отчасти отхвърляха дори и най-далечната възможност да се правят с тях такъв вид опити.

— Каква светла глава трябва да имаш — продължаваше Тенгиз, — не говоря за белите коси, а говоря за съдържанието, че в нашето не леко време да преживееш, без никъде да работиш за себе си, а изцяло да отдадеш своя живот за нашите с вас интереси. Да, през целия си живот той никъде не е работил, ако не се смята тази нещастна градина, която той пази три години, ако не се лъжа?

Тук той обърна взори към стрина Катя като негова вярна спътница в живота и правдив свидетел за неговия собствен тост. Тя стоеше до кревата на чичо Сандро, където с леко побутване я доведоха другите жени, обслужващи трапезата, когато Тенгиз вече беше започнал да произнася своя тост.

— Той се съгласи да пази тази нещастна градина само заради кравата — прибавя тя, като се червеше като ученичка.

Изглежда, тя искаше да подчертае, че това малко отстъпление от правилата на неговия живот не е било лична прищявка или лекомислие, а само последица от крайна необходимост.

— Толкова по-добре — каза Тенгиз, като прие благосклонно тази справка, завърши тоста и предложи да следваме неговия пример.

Гостите пошумяха одобрително и го последваха.

Докато той говореше, чичо Сандро го слушаше, кротко подложил една ръка под главата си, и от време на време, при най-патетичните места на тоста, отпускаше клепачи, сякаш тихо се отдалечаваше и сетне отново се връщаше в шатрата. При това устните му бяха леко отворени в прислушваща се усмивка, която можеше да се изтълкува така: „Интересно, ще си спомни ли и за това мое достойнство? Я го виж, спомни си. Браво. А сега да видим... Излиза, че и това помни... А сега...“

През цялото време на тази приятелска вечеря Тенгиз постоянно се шегуваше със седналите до него жени, на които явно беше приятен, понякога разменяйте с чичо Сандро взаимни инициативи, понякога се намесваше с бележки в общия разговор.

Пиеше и ядеше, както забелязах, твърде малко. Държеше в ръка джебно ножче и цялата вечер обработваше един не твърде месест кокал, като изрязваше от него малки парченца месо, равнодушно ги пъхаше в устата си и подхвърляше шеговити бележки.

— Прост човек — каза той на един от своите съседни, който се канеше да отиде в селото и да посети един болен свой роднина, — защо ще ходиш, когато аз имам телефон. Утре ще позвъня в селсъвета и всичко ще науча...

Сякаш той страдаше от това, че никой не използва телефона за разлика от телевизора. Жителите на това селище, в основната си маса пришълци от абхазките планински села, прекрасно минават без телефон, като предпочитат да се разговарят направо, тъй като местността тук е хълмиста и звукът добре се разпространява във всички посоки.

През цялата вечер той не остави на мира този неизтощим кокал и като че главно беше загрижен да му придаде някаква особена скулптурна форма, а месото пращаше в устата си само за да не прави боклук наоколо. Той действуваше като опитен резбар на кост. По-късно се убедих, че той може да бъде и опитен намествач на кости.

Няма да крия, че незабелязано попаднах в небрежните мрежи на неговото обаяние. Самохвалството му носеше дотолкова откровен характер, че даже му отиваше. Изглежда, че и аз му бях харесал, защото към края на вечерята се оказахме един до друг. Като разбра, че се интересувам от планински лов, той каза, че ловът е негово любимо

развлечение, че има приятели свани, които ще ни заведат в такива места, дето има толкова дивеч, че просто можеш с тояга да го биеш.

— Бъди готов, ще ти съобщя кога можем да заминем — каза той, като продължаваше да обработва своя кокал, лизвайки от време на време от остреца на ножчето парченцата месо.

Късно през нощта, когато свърши вечерята, ние с Тенгиз си взехме довиждане с чичо Сандро и се спуснахме на уличката, която водеше към шосето.

— Народен старец — каза той, като хлопна вратничката, — аз от все сърце го...

— И той тебе — отговорих и забелязах как Тенгиз кимна с глава в знак на съгласие.

Нощта беше прохладна и звездна. Във въздуха се носеше миризма на презряла „изабела“^[1] и съхнещ кукуруз. Когато се изравнихме с неговата къща, почна да ме уговаря да нощувам при него. Поблагодарих му, но отказах под предлог, че ме чакат в къщи.

— Обади се от моя телефон — предложи той и като примамка добави: — Ще ти разкажа как ходих на лов с един маршал, когато беше на почивка в Абхазия.

— Нямаме телефон в къщи — казах, като чувствавах, че за днес ми стига.

Разделихме се и аз се запусках към шосето. Пред мен и зад мен се разотиваха по къщите си гостите на чичо Сандро, като разговаряха високо и се викаха един друг.

След около двадесетина дни чичо Сандро се яви при мен в редакцията. Той беше вече напълно здрав и няколко пъти го бях срещал за малко в кафенетата. Сега изглеждаше развълнуван.

— Какво се е случило — попитах, като станах и му посочих стол.

— Подиграха се с жената — каза той, като продължаваше да стои.

— Кой, къде? — попитах, понеже нищо не разбирах.

— Директорът на поликлиниката в поликлиниката — рече той и разказа подробности.

Стана ясно, че в новооткритата свободна поликлиника, дето стрина Катя отишла да лекува зъбите си, обещали да ѝ поставят златни коронки, а след това в последния момент ѝ отказали, оправдавайки се, че нямало злато.

И най-важното, самите те ѝ предложили да ѝ поставят вместо четири — шест коронки, макар че чичо Сандро и стрина Катя молели за четири зъба. И ето че сега, според неговите думи, след като изпилили излишно още два зъба, уж за да бъде по-удобно поставянето на коронките, те казали: за това четиримесечие златото се свършило, трябва да почакаат още един месец, тогава може би ще получат злато.

— А как да чака горката жена — продължи чичо Сандро, — когато не може да говори, не може да яде. Е, това, дето не може да говори, то даже не е толкова лошо, но дето не може да яде — това е прекалено.

— Че каква може да е причината?

— Като идем, ще разбереш — рече той, аз затворих вратата и излязохме заедно от редакцията. — Мисля — продължаваше чичо Сандро из пътя, — че те чакаха ревизия и за да покажат, че не само на спекуланти продават златото, но и поставят коронки на населението, ни обещаха, та отгоре на това ненужно още два зъба ни развалиха заради плана си. Сега или са намерили общ език с ревизията, или тя е отложена.

Завихме зад ъгъла, минахме два квартала и стигнахме до поликлиниката. На тротоара под сянката на един платан стоеше стрина Катя, скръбно закрила уста с края на черната си кърпа, с която беше забрадена главата ѝ. Като ме видя, тя изобрази на лицето си бърчеста гримаса, в центъра на която, скрита под кърпата, трябваше да се намира смутена усмивка. После с упрек, като виновник за подигравката, тя погледна чичо Сандро.

— Какво съм крив аз? — каза чичо Сандро и дигна рамене.

— Ти ме накара — рече тя през кърпата, — щях да извадя болния зъб и — край на всичко.

Тя говореше с тих равен глас, като, изглежда, се стараеше да не дразни болката.

— Боли ли? — попитах.

— Така не боли, но когато поема въздух, просто ме пробожда — каза тя, помълча и добави като за нравствено страдание, което удвоява физическото: — Не мога да говоря.

— А ти недей говори — каза чичо Сандро.

— То на тебе това ти се ще — скръбно продума тя през кърпата.

— Нищо, стрино Катя, ей сега ще видим — казах бодро, та и на себе си да вдъхна кураж.

— Ти ни почакай тук — рече чичо Сандро и ние тръгнахме към входа.

— Че няма да хвъркна я — въздъхна тя подире ни.

— Най-интересното е — забеляза чичо Сандро, когато влязохме в поликлиниката, — че откакто болката не й позволява да говори, повече говори.

Минахме по един коридор, в който тук-там по пейките седяха хора с изкривени от зъбобол лица или вкаменени в мрачно очакване срещата с бормашината.

Стигнахме до кабинета на директора. Открехнах вратата и видях дребен човечец с бяла престилка, който седеше до масата и разговаряше с друг човек в бяла престилка.

Когато отворих вратата, и двамата погледнаха към нас. Няколко секунди онзи, който седеше на директорското място, размисляше, мъчейки се да разбере дали случайно съм се оказал на вратата заедно с чичо Сандро, или представляваме единна сплотена сила. Изглежда, реши, че сме заедно.

— Една минута — каза той и светна със златните си зъби, — ей сега ще се освободя.

Затворих вратата.

— Нямало злато — промърмори чичо Сандро, — самият той работи тук от два месеца, а устата му е вече пълна със злато...

Постояхме половин минута, като се вслушвахме в приглушено долитащите гласове от кабинета. Гласът на директора стана по-силен, види се, позвъни някъде. Изведнъж чичо Сандро допре глава до вратата. Стана ми неловко. Отидох настрана и седнах на една пейка до няколко мрачни пациенти, чакащи реда си. Чичо Сандро продължаваше да подслушва онова, което ставаше в кабинета. Никой не му обръщаше внимание.

Гледах в дъното на коридора, дето от време на време се появяваха сестри и лекари с бели престилки, в ръцете на всеки от тях имаше някакви книжа или папки с истории на болестите. Боях се, че някой от тях може да дойде пред кабинета на директора. Но никой не дойде, и не обърна внимание на чичо Сандро. Всеки беше зает с работата си.

Най-после чичо Сандро се отлепи от вратата и дойде при мен.

— За теб говореше — кимна той към кабинета.

— За мене ли? — повторих аз, кой знае защо убеден, че това не предвещава нищо добро.

— Питаше някого по телефона — обясни чичо Сандро, — а онзи му каза, че ти не седиш здраво на стола си.

— Защо? — попитах, макар сам да знаех защо.

— Те подозират, че ти си съобщил в Москва за козлотура — рече чичо Сандро и любопитно надникна в очите ми. — Казват, че редакторът постоянно мисли как да се отърве от теб...

Настроението ми се развали. Този подъл слух взе да ми омръзва. Най-важното, защо ще е било нужно аз да донасям, когато материалите за козлотура се печатаха в местната преса и един от тях даже беше препечатан в Москва?

Вратата на директорския кабинет се отвори и оттам излезе човекът, който бе седял гърбом към нас. Той също държеше в ръка дебела тетрадка. Като минаваше покрай нас, той ми хвърли бърз, недружелюбен поглед, сякаш знаеше за мен някаква неприятна тайна.

— Посплаши го с някой фейлетон — пошепна ми чичо Сандро, когато влизахме в кабинета.

— Моля, седнете — каза директорът и кимна към столовете. В тона му имаше доброто желание на човек, който е сигурен в своите карти. Продължавахме да стоим.

— Вече казах на другаря Сандро — продължи той, — ние не сме виновни, че така се получи. Това четиримесечие ни отказаха материал...

Той разпери ръце в смисъл, че обстоятелствата са по-силни от нашите добри намерения.

— Но в какво положение сте поставили жената — казах, — изпилили сте зъбите ѝ и тя не може нито да яде, нито да говори...

— Но аз казах на другаря Сандро — рече той и енергично махна с ръка към чичо Сандро. — Можем да ѝ поставим метални коронки, между впрочем то е по-трайно и по-хигиенично.

Обърнах се към чичо Сандро.

— Как, моята жена — рече той — ще ходи като вещица с желязна челюст?

— Всичко това са предразсъдъци, другарю Сандро — бодро се наведе директорът към чичо Сандро. — Металните коронки ще отиват повече на една стара жена.

— Тогава ги постави на твоята — рече чичо Сандро.

— Другарю Сандро, моля да не нагрубявате. — Той изпъчи длани като щитчета, на които е написан размерът на наказанието за нагрубяване.

— Като е за моята — може, а като е за твоята — нагрубявам!

— Вашата жена е наш пациент. А моята жена няма нищо общо тук. — Той отпусна щитчетата на дланите си върху масата, но в замяна на това в гласа му прозвуча метал. Може би от онзи, трайния, хигиеничния, от който правят коронки.

— Ами нали ти сам казваше, че вместо четири трябва шест, а сега нито една?

— Но аз ви казах — отново започна той, — не ни дават достатъчно злато.

Излязохме си.

— Трябваше да го заплашиш с фейлетон — каза чичо Сандро, когато минавахме по коридора, — да, ясно е, от теб никаква полза няма да има. Ще трябва пак да моля моя Тенго...

Излязохме от поликлиниката и отидохме при стрина Катя, която продължаваше да стои под сянката на платана, прикрила уста с края на черната си кърпа.

— Е, какво каза? — попита тя през кърпата с глас на човек, който не е очаквал нищо добро.

— Същото, което и по-рано каза — отвърна чичо Сандро. — Този нещастник не само че не може да ни помогне, ами и сам едва се крепи... Ей сега ще отида при Тенгиз, той ще им даде да разберат... А ти не ходи никъде. Седни ей там на пейката и чакай — кимна той към градинката през улицата, — а ако някой те закачи, не отговаряй, престори се на няма.

Чичо Сандро се обърна и без да се сбогува с мен, решително се запъти към автобусната спирка. Беше ми неприятно от моето бездарно участие в тази работа и жално за стрина Катя, която така си остана да стои с уста, прикрита с края на черната ѝ кърпа.

— Върви, синко — продума тя през кърпата, — какво да се прави... И теб те разкарахме...

Наведох глава и тръгнах към редакцията.

Пред самия край на работния ден при мене влезе чичо Сандро.

— Да излезем — каза той с властния тон на човек, който ви дарява с житейски урок. Потътрах се подире му.

Спуснахме се долу. Стрина Катя стоеше до редакцията. Тя все още прикриваше устата си с края на кърпата, но сега правеше това съвсем другояче. Така девойката, която за пръв път си е начервила устните, ги прикрива от познати.

— Я се усмихни! — рече чичо Сандро, като се приближаваше до нея.

— Махни се, бре! — рече стрина Катя, като се мъчеше да скрие смущението си и не се решаваше да махне от устните си края на кърпата.

— Съвсем ли се побърка? — строго погледна чичо Сандро отгоре.

— Какво искаш? — рече стрина Катя и като махна кърпата, смутено се усмихна със златните си зъби. — Струва ми се, като че всички ме гледат в устата.

— Е, какво ще кажеш — обърна се към мен чичо Сандро, — добре ли са подковали бабичката ми?

— Забележително — рекох, като гледах как стрина Катя отново повдигна кърпата и грижливо скри в нея своето злато.

— Сега разбираш ли що за човек е моят Тенго?

— Но откъде е взел злато? — попитах.

— Ха! — възкликна презрително чичо Сандро. — Откъде го е взел? Ти по-добре попитай как стана всичко!

— Как стана? — попитах и той ми разказа как е станало.

— Когато с мотоциклета пристигнахме с грохот пред поликлиниката, всички прозорци се разтвориха и хората разбраха — работата става лоша. Тенгиз не изключи мотора си и ние влязохме вътре. Докато минавахме по коридора, вратите се отваряха и оттам

също се подаваха ония мошеници, но щом се изравнявахме, под погледа на Тенгиз вратите — хлоп! Хлоп! Хлоп! Тенгиз отвори вратата на директорския кабинет — никой. Успял да избяга. Питам те сега: какво би направил ти на мястото на Тенгиз? Като беден пенсионер щеше да стоиш до вратата и да чакаш, докато се върне. А какво направи Тенгиз? Тенгиз влезе в кабинета и седна на мястото на директора. Едва що седна и звънна телефонът. Взема слушалката. „Ало“ — казва и гледа в мен. Види се, насрещният попита кой говори. „Тенгиз говори — отвърща, — началникът на автоинспекцията на ендурския път“. Онзи, види се, пита къде е директорът. „Директорът е избягал — казва, — тъкмо и ние го търсим. Има подозрение, че е избягал с държавното злато. Пътищата са блокирани.“ Онзи, види се, се изплаши и без да каже нищо на Тенгиз, затвори телефона. А Тенгиз спокойно си набира номер и говори със свои познати. И какво мислиш? След пет минути директорът влезе като бито куче в кабинета си, а Тенгиз — ах, ти Тенго мой! — продължава да говори по телефона, само че сега не гледа мен, а директора. С ръка му сочи: седни! — но онзи не сяда, защото иска в своето си кресло да седне. Най-после Тенго слага слушалката и гледа директора. „Какво ще кажеш?“ — пита Тенго. „Аз вече казах“ — дума директорът, като че се сърди, а всъщност го е страх. „Затова пък аз още не съм казал всичко — отговаря Тенго, — защото не понасям, когато обиждат бабичките, особено такива добри, скромни бабички като нашата стрина Катя. При това и спретната бабичка. Ако — казва — няма нищо в къщи, тогава един прост бобец ще ти поднесе, но в такъв вид, че пръстите да си оближеш. Та ето, когато обиждате такива бабички, когато чрез измама им изпилвате зъбите, а сетне вместо злато им предлагате желязо, аз — казва — оставям ендурския път и идвам в тяхна защита. А в това време ендурските нелегални фабриканти чрез шофьори-черноборсаджийи превозват отклонени нефактурирани стоки.“ Изобщо Тенгиз държи такава реч, че без малко не се разплаках. Ала директорът наопаки: види се, реши, че Тенгиз има слабо място, щом говори за добри, скромни бабички. Но се излъга глупчото, защото Тенгиз никога няма слабо място, а винаги има свой подход. „Какво ми четете лекции — каза директорът силно, та да чуят сътрудниците му колко е храбър, — нямаме злато и изобщо станете от мястото ми.“ — „Имате злато“ — отговаря, Тенгиз и съвсем спокойно се опитва да отвори чекмеджето на

бюрото, като се надява, че там има злато. „Не пипайте чекмеджето!“ — вика директорът и тича към него. Излиза, че тъкмо това било потребно на Тенгиз. Както ястребът грабва пиленето, Тенгиз — хоп! — хваща го с една ръка за брадичката! Право казано, туй не ми хареса, дявол да го вземе, мисля си, по-добре бабата ми с желязна челюст да ходи. Устата на директора се раззина, дума не може да каже, почерня. „Ти имаш в устата си — каза Тенгиз, като го държи за брадичката и разклаща главата му — злато за две бабички и аз ще ти докажа това съвсем официално като старши автоинспектор от ендурския път.“ С тези думи той го пусна, кълна се в праха на баща си, изтърсва ръце и ние си тръгваме. „Доведи стрина Катя — казва ми на вратата, — а в това време той ще си спомни къде му е златото.“ С една дума, както виждаш, и злато намериха, и бабата ми подковаха, и нито копейка пари не взеха.

— Как нито копейка?

— Данъка на държавата платихме — добави стрина Катя, — а на тях нищо не дадохме.

— А се канехме да дадем петдесет рубли — добави чичо Сандро.

— Силен човек! — казах аз напълно искрено.

— Че как иначе — заключи чичо Сандро, — на ендурския път няма да поставят какъв да е загубенак.

Те си тръгнаха. Постоях още известно време и гледах подир тях — спретнатата бабка с черната кърпа и високият строен старик до нея. На самия ъгъл те се спряха, понеже срещнаха някакъв познат. Чичо Сандро направи жест към стрина Катя и аз разбрах, че отново се излага цялата тази история. Влязох в редакцията.

Не знам дали точно така беше станало, както ми го разказваше чичо Сандро, но близо месец след това се убедих, че Тенгиз е човек на най-решителните действия, а ендурският път крие в себе си не малко опасности.

В този неделен ден се уговорихме с Тенгиз да ме закара с мотоциклета си до завоя за село Атари, където отивах при роднини. Това не беше за него кой знае в каква тежест, защото самият той всяка неделя отиваше на село при свои роднини, а те живееха още по-нататък по същия път.

Той пристигна да ме вземе от къщи, седнах в коша и излязохме от града. Беше хубав слънчев ден и ние летяхме бързо покрай морето по ендурското шосе. На десетина километра от града Тенгиз изведнъж рязко натисна спирачките и мотоциклетът спря.

— Какво стана? — попитах аз.

— Трябва да проверя нещо — кимна той назад, като хвърли на коленете ми своите гладиаторски ръкавици, — ендурски афериста.

Обърнах се и видях далече зад нас обикновена камионетка. Тя ни настигна и сега минаваше покрай нас. Тенгиз вдигна ръка и небрежно махна. Забелязах, че в кабината седяха двама души. Като измина още двадесетина метра, колата, както ми се стори, неохотно спря. И досега не мога да разбера как позна той тази кола, защото нито веднъж през цялото време, докато пътувахме от града, не се обърна. Дали я позна по звука на мотора, или я видя в огледалцето, а може би и по някакви свои сложни автоинспекторски изчисления, но определи, че тъкмо по това време тя трябва да се появи тук, също тъй, както астрономите определят предварително времето за сближаване на небесните тела.

Така или иначе, колата спря и Тенгиз се запъти към нея със своята ленива, отпусната походка.

Докато седях в коша, видях как той се приближи до кабината и като сложи крак на стъпалото, заприказва с шофьора. Понякога до мен долитаха отделни думи, от които едва ли би могло да се разбере нещо, пък и аз не се мъчех да вниквам в тях.

От нямане какво да правя сложих на ръцете си неговите ръкавици. Те бяха тежки и аз се почувствувах потопен до лакти в средновековието. Почувствувах, че центърът на тежестта в моята същност се премести по посока на моите натежали ръце. Почувствувах леко желание да стисна с тези турнирни ръкавици рицарско копие или меч.

След миг, изглежда, липсата на останалите рицарски доспехи ме върна в обикновеното миролюбиво състояние и аз задряхах, усещайки на лицето си топлото есенно слънце и заслушан в шума на морето зад евкалиптовата горичка. В полусън долавях отделни думи, които долитаха до мен откъм колата. Така разговаряха там петдесет минути.

После отворих очи и видях как от колата се подаде дебелата червена ръка на шофьора, запретната до лакътя. Той подаваше на Тенгиз някакъв документ. Може би това беше наряд. Лицето на Тенгиз

се промени. Гърбоносият му профил придоби насмешлив израз като на Мефистофел, комуто пробутват фалшива индулгенция. Той знае колко струва истинската, а камо ли пък фалшивата. Той хвърли към нея само един поглед и с лека досада я подаде в прозорчето. До мен достигна:

— Показвай... на баба си...

Говориха още известно време, а Тенгиз все стоеше в същата отпусната поза, стъпил с крак върху стъпалото на колата, а шофьорът, види се, му доказваше нещо. Дори се учудих на търпението на Тенгиз, а главното — на неговата добросъвестност. Все пак той имаше почивен ден и можеше да си позволи отдих.

Ала ето какво става по-нататък. Ръката от кабината му подава някакъв документ, по всяка вероятност шофьорска книжка, и Тенгиз, без да погледне, я пъха в джеба и тръгва към мотоциклета. Тук обаче се отваря вратата на кабината от другата страна и шофьорът бързо го настига.

Това е момък на около тридесет години, не висок на ръст, много широк в плещите, с небръснато лице, с червени като че от недоспиване клепачи. Той върви до Тенгиз и нещо му говори, а аз спирам вниманието си на широките му рамене и невероятно дебелите ръце, които се подават от запретнатите ръкави на каубойката.

Неочаквано забелязвам, че момъкът бърка в джеба си, вади нещо оттам, притиска се за момент до Тенгиз и пъха това нещо в панталона му.

Сега окончателно надвих на дрямката и се опулих срещу тях. Никак не можах да разбера дали наистина той му пъхна нещо в джеба, или на мене само така ми се привидя, защото нито на момъка, нито на Тенгиз се промени лицеизразът. Момъкът продължаваше да му говори нещо, а Тенгиз продължаваше да го слуша насмешливо. После се спряха и Тенгиз извади от джеба си книжката — сега бях сигурен, че това е шофьорската книжка — върна я на момъка, като леко я размаха пред носа му.

Момъкът му кимна с чорлавата си глава и сега особено ясно се забелязваше какви тежки рамене и ръце има, особено в сравнение с Тенгиз, висок и тънък като естраден танцор.

Момъкът обърна широкия си гръб и бързо се запъти към колата. Тенгиз се приближаваше до мотоциклета със своята отпусната походка. И докато се приближаваше, никак не можех да разбера знае

ли той, че момъкът му пъкна нещо в джеба, или изобщо това ми се е привидяло. И едва когато се приближи, разбрах по похотливо-самодоволната му усмивка, че той знае.

В този миг колата почти от място потегли с голяма скорост. Тенгиз продължаваше да се усмихва, но на мен ми се стори, че някаква тревожна сянка пробягна по лицето му. Той бавно пъкна ръка в джеба си и извади оттам една трирублева банкнота от старите.

В следния миг той захвърли с погнуса трирублевката и погледна с изкривено от гняв лице към пътя. Колата дигаше прах далече напред:

— Слизай! — ревна той.

Без сам да разбере как, мигновено се изтърсих от коша. Май че той ме изтърси от него като бобено зърно от шушулка.

Мотоциклетът изрева като излитащ самолет, облъхна ме с вихър от горещ въздух и прах и изчезна напред. Между впрочем тогава аз здравата му се разсърдих. По-скоро от глупавата непохватност, с която се изтърсих от коша, при това на ръцете ми останаха неговите турнирни ръкавици, което беше особено неуместно. Станах, свалих ръкавиците и като тупнах с едната от тях панталона си, изтърсих прахоляка от себе си. След това хвърлих ръкавиците на банката на пътя и зачаках. Не знаех какво да мисля за всичко това и долових ясно само едно, че във въздуха замириса на лъжесвидетелство.

Тридесет минути мотоциклетът не се появяваше и аз надничах в кабините на идващите насреща коли, като се мъчех да разбира по лицеизраза на пътуващите с колите дали знаят нещо за това, което се беше случило напред, но изглежда, че никой нищо не знаеше, пък и коли нямаше чак толкова много.

Най-после мотоциклетът се появи. Движеше се с малка скорост. Приличаше на победител при надбягвания, който прави почетен кръг. Когато се изравни с мен, Тенгиз спря и уморено свали ръце от кормилото. Прашното му лице сияеше с победната ситост на кръвника, взел главата на своя враг.

— Какво стана? — запитах, като му подавах ръкавиците.

— Стана, каквато трябваше да стане — каза той, като изтриваше лицето си с една от тях.

Ето какво ми разказа, докато надничаше в кабините на минаващите коли и понякога кимаше на познати шофьори.

— След петнадесетина минути го настигнах. Виждам — не ми позволява да го задмина. Давам надясно — и той надясно. Опитам се наляво — и той наляво. Ще видим, мисля си, мръсно, кой кого ще купи. Не се приближавам много — знам: ще удари внезапно спирачките, ще се забия в него. Стар ендурски номер. Е, казвам си, хубаво, щом някоя насрещна кола се изравни с него, ще дам газ и ще се промъкна покрай насрещната. Но и него си го бива. Щом се появи насрещна кола — отбива вдясно, ама колкото онзи едва-едва да се промъкне, и не оставя за мене ни най-малко разстояние. Е, нищо, мисля си, ще видим кой е по-издръжлив. Лепнах се за него, вървя отзад. Той увеличава скоростта и аз увеличавам, той намалява — намалявам и аз. Иска по-близо да отида до него, че да спре изведнъж. Увелича малко скоростта, той иска да спре, аз намалявам. Пак увеличавам, мисли, че искам да го изпреваря, а аз пък намалявам. Най-после нервите му не издържаха. Натиска спирачките и свива надясно, а аз отляво минавам напред, зарязвам мотоциклета и изваждам пистолета. Разбра — намерил си е майстора. Спира колата. Приближавам. Седят — истински мъртъвци. Дебелият мълчи. А другият казва: „Прощавай, Тенгиз! Заклевам се в майка си, че се пошегувахме.“ — „И аз, казвам, искам да се пошегувам. Слизайте!“ Държа ги под прицел, защото дебелият е голям аферист — на всичко е способен. „Застанете с гръб към мен“ — казвам. Застават. „Ти се отдалечи на три крачки“ — казвам на шофьора. Отдалечава се. Обискирам приятелчето му, джобовете му празни. Обискирам късичкия. Още по тила му виждам, че в джеба му има нещо. Вярно. Пачка пари в джеба му. Без да ги броя, слагам ги в моя джоб. „Двеста ли са?“ — питам. — „Да — мучи, — двеста.“ — „Вярно, таксата, казвам, за превоз на нефактурирани найлонови блузки от Ендурск до Мухус. Сега заминавайте и разправайте в Ендурск как сте подиграли Тенгиз с една стара трирублевка.“ Мълчат. Късият сумти. Чувствувам, че да можеше, би ме изял, но се бои да не се задави с куршума. Седнаха в колата и докато не заминаха, през цялото време ги държах под прицел, защото този малчо е първият аферист в Ендурск.

С тези думи той извади пачката десетачки от джеба си и ги преброи.

— Наистина ли са двеста? — попитах аз.

— Да, но не е там работата — рече той, като сложи парите в портмонето си и скри портмонето в джеба на китела.

— А в какво? — попитах.

— Представяш ли си как можеше да ме опозори! — възкликна Тенгиз и като прехапа устни, заклати глава. — Ха нека сега разправа кой кого е опозорил.

— А щеше ли да стреляш, ако не бяха спрели? — запитах.

— А нима иначе този аферист би спрял? — рече той, като сложи ръкавиците и запали мотора.

— Но за това биха те турили в затвора?

— Разбира се — съгласи се той и вече по-силно, за да надвика мотора; — Когато засягат честта на човека, той рискува всичко!... Сядай, тръгваме!

Седнах в коша.

— Искаше да ме опозори, мръсникът му — отново си спомни той, като завиваше.

Потеглихме. След известно време Тенгиз ми викна нещо и кимна към пътя, като намали скоростта. Видях на шосето тъмна следа от гумите на внезапно спряла кола. Следата отиваше надясно, като че колата се беше занесла. Той отново даде газ и остави назад мястото на своя дуел с ендурския шофьор.

— Да ме опозори! — стигна до мен през шума на мотора и аз видях как потръпна гърбът му. Така потръпват от чувство на погнуса хората, когато си спомнят по какво чудо са успели да избягнат нравствено падение.

Той благополучно ме докара до завоя за село Атари, а сам продължи нататък. Стори ми се, че вече се беше успокоил. Във всеки случай позата му на мотоциклета изразяваше обикновената за него ленива отпуснатост.

Лесно е да се досети човек, че оттогава не се стремях много-много към мотоциклетни разходки с Тенгиз.

... Приблизително след една година научих, че са го уволнили от работа. Срецнах го веднъж на улицата.

— Вече знаеш? — попита ме той, взирайки се в очите ми.

— Чувах — казах аз.

— И какво мислиш?

— Ти сам знаеш — казвам, — може да се смята, че леко се отърва.

— Всичко това са глупости — махна той с ръка, — не е там работата.

— А в какво?

— Интриги — рече той многозначително. — Мястото ми е добро, мнозина ми завиждат... Но аз няма да оставя това така, ще се оплача...

Докато говорехме, той поглеждаше пътя в очакване, както можеше да се разбере, на подходяща кола. Най-после дигна ръка и до него спря една частна „Волга“. Изглежда, че още не беше загубил магията на властта.

— Ще ме откараш ли до Кащака? — каза той на собственика на колата.

Онзи с мрачна покорност кимна с глава.

— Интрига — повтори той още веднъж, като седна до водача и кимна с глава, сякаш намекваше за някаква могъща корпорация, която се кани да го унищожи, но с която той има намерение да се бори и се бори.

И виждаше се, че се бори и борбата не беше лека. Всеки случай отначало корпорацията беше взела връх. След няколко месеци го видях зад кормилото на едно такси близо до пазара. Той седеше, облегал на седалката, и с ленива снизходителност чакаше, докато се настанят отзад няколко кресливи жени с пазарски чанти, едната от които беше извадила ръка през прозорчето и държеше за краката писукащ букет от пилета.

С цялата си поза, изразяваща снизходително равнодушие към настоящето, кой знае защо, той ми напомни (така ми се стори) емигрант-монархист, принуден в чужда страна да се занимава с унизителна работа, но който вярва в своята правота и чака своя час.

За разлика от емигрантите монархисти, Тенгиз го дочака. Само след половин година той беше върнат, наистина в качеството на обикновен инспектор, на същия ендурски път. Изглежда, беше необходим неговият опит.

[1] „Изабела“ — сорт американска лоза със светложълто грозде.
— Б.пр. ↑

ТАЛИ ЧУДОТО НА ЧЕГЕМ

През този незабравим летен ден се водеше съревнование между най-добрите низачки на тютюн от двете тютюновъдчески бригади на село Чегем. Съперничките (едната от тях бе петнадесетгодишната дъщеря на чичо Сандро Тали или Талико, или Таликошка, другата — деветнадесетгодишната внучка на ловеца Теңдел — Цица) се състезаваха за първия в Чегем грамофон с цял набор плочи.

Който не беше виждал Тали, той нищо не знаеше, а който я беше виждал и успял да я разгледа, той беше загубил всичко, защото в душата му завинаги оставаше свежата сянка на нейния образ и случваше се след много-много години човек да си я спомни и изведнъж да въздъхне с някаква горчива благодарност към съдбата.

На петнадесет години тя беше дългоръка юношка с детска шия, с тъмnozлатисти очи, с кестеняв пух и гъст бретон на красивата си главица, който постоянно подскачаше на челото ѝ, когато тя тичаше.

И само необикновената по своята изящност линия на брадичката, лунната линия, напомняше за небесния замисъл на нейния облик и в същото време извикваше незабавно и напълно земно желание да докоснеш тази брадичка, да я усетиш на пипане: такава ли е гладка и завършена, както изглежда отстрани?

Но малко ли миловидни и дори просто красиви момичета имаше в Чегем? С какво се отделяше тя сред другите?

Лицето ѝ дишаше — ето с какво се отличаваше тя от всички друга! Дишаха очите ѝ, бликаха, както блика дъното на едно изворче, като изтласква струйки златисти песъчинки, тъмно дишаха подочията, дишаше шията така, че честотата на ударите в пулсиращата жилка можеха да се броят на пет крачки от нея. Дишаше голямата ѝ сочна уста, по-точно дишаха ъглите на устните не за да крият тайната на нейната чудна усмивка, но сякаш непрестанно да подготвят тази усмивка дълго преди устните ѝ да се разтворят. Като че устните и все се опиват и опиват от околния въздух, поемайки от него някакво

слънчево вещество, за да може с благодарното сияние на усмивката да отвърне на сиянието на деня, на шума на живота.

Едва ли не от самото си рождение момичето беше белязано със знак, а по-точно със знаците на небесна благодат.

Веднъж, когато беше на четири или пет месеца, майка ѝ я държеше на едната си ръка, а с другата сваляше бельото от въжето, опънато по дължината на верандата. Неочаквано момиченцето дигна ръчички към клоните на ябълката, надвиснали над верандата, и взе да вика: „Луна! Луна!“

И тук, като се вгледала по посока на вдигнатите розови ръчички, майката извикала от учудване и без малко не изтървала дъщеричката си: през клоните на ябълката сред тихото предзалезно небе се сребрял бледният диск на луната.

Научили за това необикновено явление, чегемци няколко дни наред идвали да видят чудото, а детето, достатъчно било да кимнат към небето, с необикновена радост издигало ръчички и бодро казвало: „Луна!“

Някои чегемци предложили да се уреди дежурство с цел да не се пропусне онзи миг, когато детето ще произнесе своята втора дума, та като съпоставят двете думи, да разберат какво е искало да каже, започвайки своя речник с такъв висок предмет като луната.

Между другото местният учител, като изслушал с усмивка (която тутакси не харесала на чегемци) съобщението за това чудо, пак с усмивка го опровергал.

Той обяснил, че науката по съвсем друг начин гледа на този въпрос. Обяснил, че най-вероятно е някой да е държал в ръка голяма червена ябълка и да я е сравнил с луната, а детето е чуло това и то залегнало в главата му. И ето че веднъж, като видяло на дървото плодове, прилични на онази ябълка, погрешно ги нарекло с онзи знак, а дискът на луната, дори и да се е виждал през клоните на ябълката, няма никакво отношение към това. Така обяснил чудото учителят от непълното средно училище, открито в Чегем в началото на двадесетте години.

Поради присъщото им гостоприемство (науката в Чегем е гост, те чувствуваха това) чегемци не се заловиха да спорят с науката, а

предложиха на учителя да дойде сам и да се убеди, че детето именно луната нарича луна, а не ябълката.

На следния ден по-късно надвечер учителят отиде в дома на чичо Сандро и при значително струпване на народ направи опита. Проверката на чудото се извършваше в условия, изключващи всякаква случайност. Майката изнесе детето на двора и се спря на такова място, дето дискът на луната сияеше на небето в пълна самота, а не през ябълкови клони. Учителят застана до майката и за учудване на чегемци извади от джоб една румена ябълка, побутна я с пръста на другата ръка и е коварна наивност в гласа попита:

— Луна?

Детето веднага вирна главичка, намери с очи луната, простря ръчички към нея и усмихвайки се с беззъбата си уста, меко поправи учителя:

— Луна! Луна!

Учителят не се предаде. Той още няколко пъти изразително показваше своята ябълка и с търпеливо престорена тъпота (чегемци смятаха, че не е нужно да се престорва) питаше:

— Луна?!

Всеки път момиченцето се дръпваше от ябълката и почти измъквайки се от ръцете на майка си, сочеше небето и с удоволствие произнасяше харесалото му наименование на небесното тяло.

В края на краищата то, изглежда, се досети, че учителят иска да го обърка и внезапно, като се протегна от майчините ръце, доста силно го цапна с ръчичка по бузата. От изненада учителят изтърва ябълката и тя се търкулна по надолнището на двора. Чегемци весело задюдюкаха, учителят взе да се озърта смутено, което бе изтълкувано неправилно от детето като опит да си намери ябълката, и то, види се, от съжаление към учителя, се наведе от ръцете на майка си и започнала да му сочи къде се е затъркаляла ябълката, като и този път нито веднъж не направи ни най-малък опит да я нарече луна.

Посраменият учител напусна двора, като на бърза ръка подхвърли на чегемци вървешком, че до луната има триста хиляди километра. В друго време тази новина може би щеше да направи силно впечатление на чегемци, но не и сега.

— Сега и други неща можеш да кажеш — смееха се чегемци и кимаха подир отиващия си учител: виж го, чуди се как да се измъкне.

Не бе успяло пълнолунието да се смени е тънкия сърп, когато станало второ чудо и пак на същата веранда. Стрина Катя оставила тук заспалото в люлката дете, а тя отишла в градината, дето прекарала около два часа.

Като набрала пълна пола шушулки зелен боб, който се канела да сготви за обяд, стрина Катя се върнала от градината, изкачила се на верандата и изведнъж видяла, че люлката се люлее силно, а детето тананика, наистина без думи, трапезната песен „Многая лета“.

Като отпуснала ръце и разсипала боба, майката замръзнала на мястото си и гледала своята едничка щерка. Щом забелязало майка си, момиченцето престанало да пее и също вперило поглед в нея. Люлката се люшна още няколко пъти и спряла...

Изглежда, че този, разправяше по-после стрина Катя, Невидимия, който люлеел люлката, се засрамил или изплашил от пристигането на майката и тихо се измъкнал настрана, за да види какво ще стане по-нататък. Като се опомнила, стрина Катя се спуснала към люлката, грабнала момиченцето и ту го целувала, ту го пляскала (изпитване чрез противоположни дразнителни), докато се убедила, че то е цяло.

Такъв случай не можеше да се остави без внимание. Трябваше веднага да се изясни кой е посетил детето — пратеник на аллаха или на шейтана. Същия ден надвечер Хабуг докара от съседното село моллата.

Моллата прочете над възглавето на детето спасителна молитва, при което я четете достатъчно дълго, за да направи впечатление на реален труд. Като затвори корана, той направи амулет, дето стрина Катя допълнително тури и квитанцията за платения данък, и една облигация („Май че няма да попречи“), след което проши триъгълника на амулета с един копринен конец и го върза на шията на детето. Моллата се престори, че не забеляза страничните хартийки, турени от стрина Катя в амулета: няма какво да се прави, налага се човек да се примирява с предразсъдъците на обществения живот.

Стрина Катя попита моллата дали не трябва да се преустрои верандата, щом като на нея е станало такова нещо.

— Каква ти веранда, я да пренесем цялата къща — поправи я чичо Сандро с известна жлъчна подигравка.

Без да обръща внимание на жлъчната подигравка на чичо Сандро, моллата отбеляза, че засега верандата и още повече къщата няма нужда да се преустройват, защото, ако се съди по признаците, детето е било посетено от пратеник на аллаха. Очевидно в този момент, когато момиченцето за пръв път е произнесло: „Луна!“ — той е полетял от луната и днес след десетдневен полет се е появил до главата му. Какви белези има, че това е бил ангел, а не шейтанско изчадие?

Първо, като сочило луната, както сами вие казвате, момиченцето през цялото време се радвало, усмихвало се и се смяло, а това е характерно тъкмо за посещението на небесен жител. Второ, когато Невидимия почнал да люлее люлката, то запяло „Многая лета“, което говори само по себе си. А трето (тук моллата лукаво се усмихна и посочи лястовичите гнезда под корниза на верандата), лястовиците непременно са щели да усетят пратеника на шейтана и с цвъртене биха го подгонили, както преследват ястреба, враната или, да речем, сойката.

Така говореше моллата, единственият притежател и читател на свещената книга — Корана — в Кенгурийския район.

Тук един от чегемците си спомни думите на учителя относно разстоянието между земята и луната и веднага изчисли средната скорост на ангелския полет, която според него трябвало да се равнява на тридесет хиляди километра в денонощие.

— Ако през това време никъде не е сядал да си почине — уточниха някои.

— Че къде може да седне? — добавяха други, с което намекваха, че в небесата липсват всякакви опорни точки.

— Бива си го — съгласяваха се останалите чегемци, поразени не толкова от скоростта, с която ангелът се придвижва в небесните простори, а от неговата необикновена издръжливост, позволила му да измине този десетдневен път, без никъде да почине.

Въпреки ясната като божи ден разгадка на това добро чудо, за да бъде изключена всякаква случайност, моллата нареди да се изгори кукурузено брашно, да се смеси със ситно накълцана сол и да се посипе около люлката, когато тя, разбира се, бъде с детето на верандата.

Ако ангелът реши отново да се приближи до детето, тогава на разсипаното брашно няма да има никакви следи, защото нашият мюсюлмански ангел по-скоро ще стане на пепел, отколкото да стъпи на хляба и солта — символа на нашето мюсюлманско гостоприемство.

А ако това е бил шейтанът (което е малко вероятно) и ако той, след като е успял да преодолее отблъскващата сила на талисмана (което е още по-малко вероятно) и реши отново да се приближи до люлката, тогава на посипаното брашно непременно ще останат следи от свинските му копитца. Защото за шейтанското изчадие няма по-голямо удоволствие от това да тъпче нашия хляб и сол, символ на древното ни гостоприемство.

Между другото, моллата много строго заповяда, след като се посипе брашното, смесено със солта, никой да не поглежда, защото, обясни той, все едно, нищо няма да видите, а можете с това да ядосате най-вече шейтана.

Тези допълнителни инструкции моллата даваше, когато вече седеше на софрата и топеше в благоухаещия джанков сос хрускащите късове от печеното на шиш пиле. Впрочем още веднага, преди да напусне трапезата, той попита стрина Катя по какъв начин тя приготвя своя джанков сос, който много му харесал.

Изчервена от удоволствие, стрина Катя каза, че нейният сос не представлява нищо особено, може би разликата е, че в него има два-три вида малко известни треви, които тя отглежда в градината си. Веднага изтича в килера, изнесе оттам торбичка с три сорта семена, отделени едно от друго с възелчета.

Моллата сложи в джеб торбичката със семената на ароматичните треви, яхна коня си и като повлече на въженцето изработения козел, напусна двора. Вече от пътя той викна да пратят за него, ако се появят следите на шейтанското изчадие. Гласът му, който подкарваше опирация се козел и гръмко изказваше подозрение, че шейтанското изчадие се е вселило в него, още известно време се чуваше под къщата на чичо Сандро, а после затихна. Стрина Катя стоеше на портата и с блажена усмивка слушаше гласа му.

— Твоите болести на мойта глава да паднат — рече стрина Катя и сякаш осенена с благодат, се върна в къщи.

На следната сутрин тя смля на ситно сол, препече брашно и посипа с тази миролюбива смес около люлката на своята дъщеря, като

предварително я извади на верандата. След това както обикновено тя отиде в градината да пооплеви туй-онуй, както казваше. Приблизително след около час се чуха писъците на разтревожените лястовици. Отначало стрина Катя реши да изтърпи някак, но майчиното сърце не издържа, пък и тези писъци до такава степен станаха пронизителни и остри („Просто се забиват в главата ти“), че тя затича към къщи.

Едва скочи от прелеза в двора, когато с очите си видя пицящите мълнии на лястовиците, които се мяркаха над кукурузената нива и явно преследваха някого. По-късно тя се кълнеше, че видяла как се тръскали ресите на кукуруза пред летящите лястовички. Било ясно, че пратеникът на шейтана, като не успял да набере височина, летял (макар и невидим), като докосвал с мръсните си криле ресите на кукуруза.

— Чернушка! Чернушка! Дръж го, дръж! — викаше стрина Катя, като проклетисваше кучето, което се бе запиляло някъде.

Като изтича на верандата, тя видя, че люлката пак се люлее, а детето, извадило ръце, с всички сили стиска в пестничета амулета. Стрина Катя извади момиченцето от люлката, опипа го и като се убеди, че то е цяло и здраво, отново го остави в люлката и едва сега забеляза, че тънкият слой брашно, посипан около люлката, е изчезнал.

Тук, според нейните думи, тя изпитала леко размътване на разума: от една страна, лястовичките явно гонили пратеника на шейтана, от друга страна, люлката можеше да бъде разлюлявана само от пратеника на аллаха. От една страна, няма следи от богохулника, който тъпче символа на гостоприемството, от друга — самият символ е изчезнал някъде. Дали не действуват и двете сили наведнъж, не се ли е разиграла пред люлката на нейната единствена дъщеря битка на задгробните сили?

Четири дни наред се повтаряше едно и също нещо и не се знаеше какво се появява при люлката на малкото. Само едно беше ясно, че през време на дългия път до земята това същество беше успяло здравата да огладнее — печеното брашно със ситно скълцаната сол всеки път изчезваше.

Все пак на петия ден стрина Катя не издържа — може би й омръзна да пече всяка сутрин брашно, а може и неизвестността да й

омръзна. Тя каза на чичо Сандро, че ако той не доведе моллата, тя сама ще отиде за него.

— Добре — рече чичо Сандро, — ти ги нахрани за последен път, а аз тръгвам.

Но чичо Сандро не отиде за моллата. Жал му беше да загуби още един козел. Без да каже никому нищо, той излезе от къщи, а после се върна тихичко през задния вход в къщи, зареди ловната си пушка и се притаи до прозореца, откъдето добре се виждаха и люлката, и брашното, насипано около нея, и лястовичките, които стремително влитаха и излитаха под корнизата.

И неочаквано отведнъж всичко се промени: люлката силно се заклати, лястовичките бясно закръжиха и чичо Сандро чу приближаващо се откъм кухнята внимателно потропване на нокти по пода на верандата. „Излиза, че той няма копита, а нокти“ — успя да помисли чичо Сандро за грешката на моллата и с разтупано сърце вдигна пушката, като реши отведнъж да стреля и от двете цеви, а после каквото ще да става!

Може би още миг — и той щеше да убие за смях на чегемци своето куче. Да, това беше Чернушка. Под радостните викове на малката и скърцането на клатещата се люлка, придружено от писъците на пикиращите лястовички, кучето се приближи до люлката, грижливо излиза около нея всичкото брашно, мимоходом лизна протегнатата към него ръка на момиченцето и като се озърташе блудливо, напусна верандата.

Вече долу, на полянката на двора, лястовичките с още по-голяма смелост, понеже имаха пространство за маневриране, налитаха и почти го докосваха с бръснещ полет, а то с всички сили се сдържаше да запази достойнството си и да не побегне, докато се задрусва леко към кукуруза.

Види се, нервите на Чернушка все пак не издържаха, до самия плет тя се обърна и тракна зъби към докосналата я по ухото лястовица, така че цялото ято гръмна с взрив от чирикащо негодувание.

— А отгоре се и зъби?!

С взрива на чирикащото негодувание се сля вопълът на стрина Катя от градината и кучето тутакси се метна тежко през плета и хукна презглава из кукуруза, изпроводено от развълнувания шум на лястовичките.

Същата вечер в присъствието на най-близки роднини, насядали около пламтящото огнище, чичо Сандро, като се подсмиваше и в същото време кимаше към жена си, която също седеше тук на отделно столче, разказваше какво бе видял през деня.

(Между другото неговите кимания към жена му имаха двояк смисъл: от една страна, той като че канеше да се посмеят на нейните предразсъдъци, а, от друга страна, обръщаше внимание на слушателите върху това, че и тя постоянно клюмаше глава.)

Това беше доста обикновена картина. Изпотрепана от работа през деня, след вечеря стрина Катя седеше ей така с жъмка вълна и вретено и започваше великата борба с будуването, и не се знае кой побеждаваше, защото нейното будуване беше запълнено със спомени от видените сънища, а дрямката не спираше работата ѝ.

Като въртеше вретеното и източваше от облака на вълната нишката, тя заспиваше през времето, докато вретеното стигне до пода. За тези няколко секунди тя успяваше не само да заспи, но и да види нещо насън. Важното е, че картината на нейните сънища в този промеждутък по наситеност с действия никак не съответствуваше нито на краткия ѝ сън, нито на кроткия ѝ нрав.

— Де да беше наяве така чевръста — подмяташе по този повод чичо Сандро, когато тя се събуждаше и веднага разказваше съня си.

— Я виж какво ще стане по-нататък — молеше я някой от съседите или близките, ако сънят им се виждаше интересен и незавършен.

И тя въртеше вретеното и послушно заспиваше. И макар не веднага, а обикновено след петия, шестия опит все пак попадеше в коловоза на желаниа сън и го поглеждаше докрая.

Беше забавно да наблюдава човек как тя се готви да влезе в този коловоз. Ето я седнала, вдига по-високо ръка и присвила очи, сякаш се взира в очертанията на сумрачната страна на сънищата и като че се мъчи да познае местността, дето е минал нейният сън, мислено сякаш оглежда да не би да го прескочи и върти вретеното. Понякога доста бързо улучваше коловоза на нужния ѝ сън, друг път много дълго, а напъти и нищо не излизаше. Случваше се хората вече да бъдат заети с други разговори, собствено дори да са забравили в какво е била съблазънта на продължението на нейния сън, когато тя отново го измъкваше от хаоса на задгробните сенки.

— Пак бях там — съобщаваше тя, вече будна и намотаваща на вретеното изтеглената през време на съня част от нишката.

— Я виж, я виж! — кимаше с насмешка към нея чичо Сандро, но и той слушаше.

— Е, какво има там? — питаше понякога някой от съседите. — Не видя ли някого от нашите?

И стрина Катя разправяше пресния си сън като току-що разкопан гроб. Там е работата, че нейните сънища обикновено представляваха полулегални срещи с близки и далечни роднини и съселяни, напуснали този свят. И онези, които вече бяха там, при среща с тези, които още са тук, вечно им изразяваха своето недоволство, предявяваха своя тъжна, понякога доста забъркана сметка, и най-важното, като сами предварително знаеха, че тази сметка никой няма да плати, мъчеха се да я изложат колкото може по-точно, което трябваше да легне като допълнителен упрек върху съвестта на онези, които се срещаха с тях. Те се държеха приблизително така, както селянин, залежал се дълго в болница, може би завинаги, при среща със своите близки им дава стопански напътствия за в къщи, чувствавайки, че те ще направят всичко не така както трябва и все пак няма сили да се откаже от горчивата сладост на укоряващия съвет.

(Тук вашият скромнен историограф иска да вземе думата и да сподели своите наблюдения над естеството на съня, което в никакъв случай не е опит да се намали стойността на откритията в тази област, направени от стрина Катя или дори от чичо Фройд.)

Колкото и да разгадаваме един сън, който ни е направил силно впечатление, неговият истински смисъл е вече в това, че макар и за миг, е разкъсал пред нас пелената на всекидневието и ни е дал да почувствуваме трагичната шир на живота. В това се крие неговото могъщо освежаващо предназначение. Колкото и да е глупав или забъркан сюжетът на един сън, неговият скрит смисъл никога не е дребен: неосъзната или често несподелена любов, коварство, страх, срам, милосърдие, жалост, предателство.

Сюжетът на съня може да се сравни с една маймуна, която с кинокамера на шията е притичала през джунглите на нашето подсъзнание, а може това и да е боклукът на живота, изхвърлен от прибоя на пустинен бряг. И внезапно сред стотиците безсмислени кадри намираме няколко, които откриват мъничко истинския смисъл на

виденото, или в боклука край брега едно нищо и никакво парцалче е утежило с тънка болка нашия сън и ние, събудили се или още насън, се досещаме, че то ни е напомнило роклята на отдавна някога любима жена, а пък ние сме си мислили, че всичко е забравено...

(Сега вече почваме да разбираме, че са били нужни стотици нелепи кадри, за да направят убедителни онези два-три, които са ни поразкрили малко смисъла. Защото, ако всички кадри малко или много ни водеха логично до смисъла, бихме могли да заподозрем, че някой ни е пробутал нравоучителна басня. Убедителността на находката е толкова по-остра, колкото по-истински е боклукът, от който сме я измъкнали...)

Разбира се, стрина Катя, оправяйки се в своите сънища, не винаги стигаше до смисъла, често тъй си и затъваше в боклукчивите сенки на своите видения или пък не успяваше през цялата вечер да попадне отново в коловоза на интересувания я сън, оставяше вретеното настрана, хващаше главнята, загребваше пепел и покриваше жарта ѝ като семе, което заравят в земята, за да може утре огнището отново да разцъфти с дружните кълнове на плодоносния огън.

— Днес някак нищо не излиза... Време е да спим — казваше тя, при което сладко се прозяваше.

— Човек може да си помисли, че цялата вечер се е занимавала е нещо друго — неизменно отвръщаше на нейните думи чичо Сандро, като зад привичната си насмешка скриваше досадата си, че не е успял да научи как е завършил нейният последен сън.

Обаче в онази вечер, когато чичо Сандро разказваше на смях какво е видял през деня, до това беше още далече. Момиченцето също лежеше тук в люлката си и в знак на всеобщата радост и от собствената ѝ необикновена живост сама люлеше люлката си. И изведнъж, като гледаше баща си, който тъкмо в това време разказваше как без малко не застрелял кучето си, момиченцето се усмихна и каза:

— Тате!

И тук роднините и съседите, като съпоставиха хода на предишните чудеса, стигнаха до неопровержимия извод, че през цялото това време, като се почне от неочаквано познатата и наречена по име луна, пеенето (макар и без думи) на трапезната песен, саморазлюляването в люлката, детето се е стремело към едно — да

промълви „тате“, с което пророчески намекнало за неговото велико и вечно призвание на тамада.

Луната означаваше времето на неговата дейност, разлюляването в люлката и пеенето на трапезната песен — резултатът от неговата дейност. (Мисълта, че детето е могло да запомни тази мелодия, защото доста често я използваша по време на нощните гуляи в дома на чичо Сандро, кой знае защо, никому не дойде в главата.)

— Виждаш ли, дори детето те осъжда — не много на място, но затова пък целенасочено, като се мъчеше да използва всеки случай, за да отклони чичо Сандро от неговите трапезни стремежи, каза стрина Катя и като завъртя вретеното, заключа глава.

— Наопаки — отвърна чичо Сандро, като се смееше на неуместната ѝ бележка, — тя каза първо моето име, което значи, че ме одобрява.

Момичето растеше необикновено палаво и още преди да проходи, се опитваше да танцува под всякакъв вид звуци, от които можеше да се изтръгне ако не мелодия, то поне ритъм. Така то се отскубваше от ръцете или се люлееше в люлката, щом чуеше звънеца на кравата, тракането на градушката по покрива, хлопането на дланите по ситото и дори кудкудякането на кокошките.

На осем години то се научи да свири на китара и вечно я мъкнеше по пътя между голямата къща и съседите.

На дванадесет години свиреше всички мелодии, които някога са били известни в Чегем. Можеше да свири във всяко положение — седнало, право, легнало, тичешком и дори яхнало мулето на дядо си, което пък според наблюденията на чегемци леко танцувало, когато чуело дрънкането на струните.

Но то обичаше най-много да свири, седнало на върха на дядовата си ябълка. Неведнъж някой летен ден, тракайки с орехите, насипани вътре в китарата, ще се изкачи на ябълката и там, на самия връх, в разсохата на клоните и преплитането на лозниците си намираше свое уютно местенце, дето можеше да седи и да наблюдава с часове Чегем и неговите околности.

Понякога върху главата на пътника, който минаваше по горночегемския път, изведнъж отгоре, от небето, се стоварваше буйна

мелодия и спрял, той дълго пулеше очи да разбере откъде идва тази мелодия, но и след като схванеше, че тя се разлива от ябълката, той продължаваше своя път, като се опитваше да открие кой се е спотаил там и нерядко се препъваше, пък се и просваше на каменистия горночегемски път. И тук мелодията се прекъсваше от смях.

Някои пътници при това много се сърдеха и се кълняха в костите на всички свои покойници, че над този дом, види се, е паднала магия, морава чума и сибирска язва, щом като момичетата му хойкат с китари по дърветата като вещици.

— Вместо да прехвърляте костите на своите покойници, по-добре ще е да се присъедините към тях! — викаше момичето подир сърдития пътник и нарочно с всички сили удряше по струните.

А пък как посрещаше гости то!

— Дядо, у нас идват! — ще се развика радостно понякога то отгоре и кънтейки с китарата, ще се свлече от дървото.

— Може да не идват у нас! — с надежда питаше стрина Катя, на която беше дошло до гуша от гости.

— У нас! У нас! — викаше, докато слизаше Тали и като скачаше на земята тичаше към портата.

А стрина Катя кореше хората, които за свое собствено разорение са се заселили до големия път, и отиваше в къщи, та след минута да излезе оттам в ново качество, а именно в качеството си на добродушна домакиня, която приветливо се усмихва на гостите.

А Тали вече лети въвн от портата, изпреварвайки кучето, и се спуска да прегръща и да дърпа към къщи роднините, познатите, а понякога и просто случайни хора, които са замръкнали на горночегемския път.

Случваше се по някой път да осъмне над трапезата, като налива на гостите вино, поднася закуски и с жадно, благодарно любопитство слуша всичко, което говорят те. А след това накрая ще настани всички гости да спят, ще им помогне да се съблекат, с някаква обезоръжаваща смелост и чистота ще оправи одеялото на пийналия, ще пожелае лека нощ на всички и ще отнесе лампата, светнала със своето прозрачно лице — не се знае лампата ли осветява лицето или лицето лампата... „Дявол го знае“ — ще си помисли гостът през сладката дрямка и ще заспи, без да е разбрал нещо, та после, след години и години, да си

припомня тази вечер и с нагарчаща сладост да се радва на всяка нейна подробност.

През зимата, когато падаше дълбок чегемски сняг, яхнало дядовото си муле, момичето вървеше пред всички дечурлига от околността и правеше пъртина до училището на селсъвета. Гласчето му, особено звънливо на снега по това време, понякога се чуваше в половината Чегем и всеки, който чуваше как то подвиква на мулето, ободрява малките и вечно спори със своите братовчедки, като ги нарича два пъти прокиснато мляко и три пъти прокиснал каймак, неволно се усмихваше на неговия разпален глас в снега, на неговата неукротима енергия.

И всеки, който го е срещал по това време на горночегемския път и е виждал как на стръмния склон зачервено подвиква ту на своите спътници, ту на мулето, като го удря с крак, обут в дебел, домашна изработка, вълнен чорап и пъхнат в чувяк от нещавена кожа със стърчащо оттам снопче особена трева, която слагат, за да е меко и топло, при това изглежда много вкусна, защото, като издебва момент, мулето постоянно се опитва да си щипне оттам поне мъничко, поне няколко тревички, всеки, който е виждал как то нито за секунда не млъкваше, а на най-стръмното се обръщаше и предлагаше на някого да се хване за опашката на мулето и отпъждаше онези, които се опитват да се хванат за тази опашка, макар по негово мнение да не заслужават тази чест, пък онези, които са се уловили, доказват, че те са я заслужили или поне ще я заслужат в най-скоро време, и най-сетне цялата тайфа се изсипва на гребена на хълма, за да се прехвърли веднага на другата страна — всеки, който е виждал тази картина, после, много години по-късно, си я спомня като видение с пронизителна свежест, младост и щастие.

На връщане от училище, като минаваха през буковите и кестенови гори, децата избираха най-стръмните надолница и седнали на чанти и торбички, се пързалиха с тях. Успееха ли да очистят целия пласт сняг, то на оголената, почти суха земя, покрита със замръзналия пламък на окапалите листа, изведнъж се откриваше недокоснато от дивите свини и катеричките съкровище от кестенови или букови жълъди. Ако излезеха достатъчно много, тогава и на мулето се падаше да похапне. Тук му е мястото да се каже, че мулето на стария Хабуг по много признаци, които смело могат да минат за пряко признание,

смяташе ученическите години на Тали за най-очарователните в своя живот. Излиза, че то, както и всички други животни, които го заобикаляха, го обичаше и разбираше едва ли не от половин дума.

Така или иначе, момичето от детинство беше облагодетелствувано с дарбата, ако може така да се каже, да възприема света, с дарбата на милосърдието и добродетелността. Освен това необикновената любов на дядо му към него му даваше усещането за всесилие и през детските си години то често действуваше с лишната разточителност на малка принцеса.

Веднъж то подари коня на чичо Сандро на едни геолози, които се изкачваха в лагера си от града и бяха спрели на почивка до голямата къща. Тали им донесе да се напият и един от тях, най-младият, след като се напи, кимна към коня, който пасеше в двора:

— Не можем ли да го наемем?

— Защо ще го наемете? — отговори Тали. — Вземайте го така.

— А вие? — пообърка се малко момъкът, както по-късно се оказа, студент-практикант.

— Ние си имаме и муле — каза Тали, сама домъкна от къщи седлото, улови коня и помогна да го оседлает.

Когато вечерта чичо Сандро се върна и научи за нейната пакост, мълчаливо, без да каже нищо, за пръв път в живота си накъса сноп коприва, но при това не взе под внимание бързината на неговите крака. А и копривата късаше прекалено внимателно. То избяга от него в кукуруза, а оттам се промъкна до стрина Маша, която го тури да спи при нейните седем щерки. Поради икономия на постелно бельо дъщерите на стрина Маша спяха в стаята си направо на пода върху кози кожи. Те отстъпиха на Тали място до стената, така че, ако чичо Сандро речеше да се добере до нея, ще трябваше да преодолее огнедиращия заслон, образуван от телата на младите великанки.

Дали защото те, тези момичета, поради бедност от детинство не се обличаха, или това беше последица от тяхното могъщо здраве, по-скоро и едното, и другото, но личеше, че на техните тела беше присъщ някакъв особен топлинен обмен, някакво повишено разходване на топлина. Ако човек се вгледаше в коя да е, той би могъл да забележи една лека мараня, която струеше над тях и особено забележимо на сянка. Във връзка с това от чегемци беше забелязано, че тяхното куче, което през зимата спеше под къщата, избираше място за сън точно под

стаята, дето спяха момичетата. Според чегемци те дотолкова затопляли пода, че кучето чувствувало под къщата топлината, излъчвана от могъщото кръвообращение на момите.

Не се знае дали чичо Сандро щеше да рискува и да разбута това тлеещо с таен пожар огнище, за да се добере до своята дъщеря, защото през нощта се върна онзи момък, яхнал неговия кон. Началникът на геоложката група излязъл достатъчно умен човек, за да не приеме подаръка на момичето.

Чичо Сандро, който много подозираше, че ендурски конекрадци, престорени на геолози, са задигнали коня от неговата глупачка, се зарадва доста и уреди на момъка малък гуляй, като покани и дваматрима съседи.

— Къде е тук моята? — чу се през нощта гласът на стрина Катя в стаята при дъщерите на стрина Маша. — Ставай, докараха коня, ще бъдеш виночерпец.

Този студент излезе млад гуляйджия и никак не можеше да се укроти чак до сутринта, макар и да му намекваха, че чичо Сандро не му подхожда твърде за трапезни състезания.

— Не може да бъде — перчеше се момъкът под смеха на околните — този сух абхазец да ме надпие!

Самият той имаше мощно телосложение, но по мнението на повечето от сътрапезниците беше малко кашкав, което в края на краищата трябваше да го zlepостави. Други възразяваха, че той е кашкав по наши, по чегемски понятия, а по руски понятия може би и да не е кашкав. На това първите възразяваха, че той все пак пие наше вино, а не руска водка, поради което може да бъде смятан за кашкав.

— И това е вярно — съгласяваха се онези, които намираха младия гуляйджия не чак толкова кашкав, — ще видим, ще стане ясно.

Като видя Тали, момъкът съвсем се разфука, защото тя много му хареса, а най-важното, стори му се доста по-голяма. И колкото повече пиеше, толкова по-голяма му се струваше тя.

Напразно старият Хабуг се опитваше да му обясни на руски, че „сухата земя пие много вода“ (кимане към чичо Сандро), „мокра земя пие малко вода“ (кимане към негова страна), студентът се разпали.

— Не може да бъде — викаше той под смеха на околните, като приемаше този смях за следствие от неговото остроумие — този сух абхазец да ме надпие!

Заедно с първите утринни лъчи пред студента сложиха поднос с осем чаши вино, приличен на фантастично цвете с кървави алкохолни листчета. Чичо Сандро току-що беше излокал нектара си от също такава цвете и сега с известно иронично любопитство се облизваше и гледаше студента. Студентът стана и леко една след друга изпи две чаши.

— Ето ви го кашкавия — каза един от гостите, когато студентът със същата лекота дигна и допря до устните си третата чаша.

И тук стана неочакваното. Третата се сгромоляса върху останалите пет чаши, а студентът като попарен излетя от къщи.

— Няма търпение — пръв се досети чичо Сандро и бащински се усмихна подир тичащия студент, — дано успее да си отвърже гащите...

Разбира се, студентът не се върна повече на трапезата, макар че пратиха човек да го доведе. Това следваше да се очаква — прекалено много му беше харесал виночерпецът.

След време питаха чичо Сандро: откъде, значи, той е знаел, че студентът няма търпение именно в този смисъл, а например не в смисъл, че виното е тръгнало обратно към гърлото?

— Много просто — отвръщаше чичо Сандро, — когато не издържа стомахът, човек предварително побледнява и се изпотява, а когато не издържи мехурът, нищо не се забелязва.

— Какво ли няма да забележи този Сандро, ей — казваха чегемци и цъкаха с езици в смисъл, че и век да живееш, неук си оставаш.

Друг много по-печален случай разкрива известни нейни душевни особености, които по-късно, когато тя стана възрастна жена, разцъфтяха с такава мощна сила.

За да разкажем за нея, трябва да се върнем няколко години назад. Един от синовете на Хабуг, а именно Бадра, беше страстен ловец. Той често ловуваше с Тендел и, изглежда, през време на един от многодневните зимни походи се простудил силно, по-точно хванал плеврит, който в края на краищата го довел до туберкулоза.

— През тази зима — спомняше си по-късно Тендел — гледам, закашля се някъде из пътя и изплюе на снега кърваво петаче. Закашля се и изплюе кърваво петаче. Кажеш му: „Защо храчиш кръв, драги?“ —

„Ами така, казва, изглежда, простудил съм се някъде...“ Мислил, че се е простудил, а пък то какво излезе.

Така разказваше Тендел, седнал обикновено до горящото огнище и заедно с последните си думи самият той плюеше в огнището, може би за да убеди за лишен път околните, че лично той се откашля със здравата хрчка на стар пушач.

Горкият Бадра две години кашля, а после умря. От него се зарази жена му и също умря след две години. От жена му се зарази голямата им дъщеря Катуса, която се грижеше за нея, и умря. И когато тази пролет болестта се откри и в сина на Бадра, огнеокия Адгур, двадесетгодишен момък в разцвета си, роднините, които живееха в близко тяхно окръжение, тихо решиха помежду си да не пускат децата си в тази запустяла къща. В къщата бяха останали всичко двама души: Адгур и неговата по-малка сестра Зарифа, осемнадесетгодишна девойка, сякаш окаменяла от ужас в очакване на своя ред.

Откакто бе заболял нещастният Бадра и до ден-дневен всички роднини и особено старият Хабуг кой с каквото можеше помагаше на семейството. И сега Адгур след болницата прекара един месец в санаториум и, разбира се, парите за това даде дядо му.

При все това решението да не пускат децата в къщата на Бадра беше прието. Патриархалните хора отначало изобщо не вярват, че болестта може като бълха да прескочи от един човек на друг, но после, като се убедят, че човек може да се зарази от болест, изпадат в обратната крайност и стават прекалено подозрителни.

И ето, Адгур се върна в къщи и изведнъж почувствува, че всичките му надежди за оздравяване се препънаха в тихо сплотеното отчуждение на роднините. Цяла седмица Тали гледа как той се разхождаше самотен и неспокоен и сърцето ѝ се свиваше от жал по него. За пръв път в живота си тя почувствува, че в света, който сияеше за нея в очакване на безкрайно щастие и на който тя отвърщаше с благодарна усмивка заради щастieto на очакваното щастие, тя почувствува, че в този свят има и с нищо необяснима жестокост и подлост. Защо нейният братовчед, в когото тя с възторг долавяше красотата и силата на цветущия момък, трябваше да умре от тази страшна болест? И как може да бъде изоставен в такива дни? Нали все пак някои оздравяват, нали така казват за това самите възрастни. А как

ще оздравее той, когато вижда, че всички са го изоставили, защото не вярват, че той може да се спаси?

Такива мисли се мяркаха в главата ѝ, но повече от мислите тя разбираше чрез собствения си срам как да постъпи правилно, наруши забраната и отиде в къщата на своя братовчед.

Отиде там по пладне, когато сестра му вече се беше върнала от колхозната нива и приготвяше в кухнята качамака. Той седеше до огъня край огнището, зиморничаво огърбен и протегнал към топлото мръзнеците си ръце.

— Тали — попита той, като я видя, — пратили ли са те за нещо?

Очите му се оживиха. Също като че ветреца подухна загасващи въгленчета в огнище.

— Не — каза тя, — аз просто така...

Тя влезе и с някакво вдъхновение от страха („Само да не си помисли, че се боя“) се тръшна на едно столче до него. С пресипналия си глас той започна да ѝ разправя, че видял дияря на мечка в котловината Сабида, че трябва да се иде там на варда, но сега на него му е трудно сам, а другар не може да се намери... Той беше наследил от баща си страстта към лова.

Сестра му, която бъркаше в котела качамака, когато той взе да разказва за мечката, изведнъж го погледна с някакво ужасило момичето язвително учудване, като че искаше да каже: „Господи, той още разговаря като жив?!“

Адгур не забеляза този поглед, а може и да бе свикнал с него, та необърна внимание. Тали забеляза, че котелът, който висеше на веригата над огъня, е отдръпнат силно на другата страна на огнището, дето стоеше Зарифа. Тали чувствуваше, че сестрата на Адгур се старее колкото може по-малко да бъде в досег с брат си и даже не крие това.

Докато той разказваше за мечката дияря, тя си спомни един ярък слънчев ден, когато до къщата на нейния братовчед се чу изстрел, после още един и още. А подир това след известно време от котловината Сабида се дочу гласът на Адгур, който викаше, че е убил кошута, за да му помогнат да я донесе.

Наблизо нямаше никой от мъжете, поради това само деца и жени тръгнаха да го посрещнат. И Тали беше сред тях. Той се изкачваше по стръмната пътека зачервен, разкопчан, със святкащи очи, с кошутата, метната на раменете му и отпуснала чудната си главица на гърдите му.

Като я придържаше за вдървените крака, той се изкачваше, висок и гъвкав, безсилен да прикрие възторга и тържеството си, разправяше някакви подробности и подвикваше на тичащите до него, затъващи и изскачащи от снега кучета. Кучетата, които лижеха капещата кръв, се въртяха около него и понякога със скимтене от възторг се опитваха да скочат ту до лицето му, ту до неговия лов.

— Махайте се! Какво сте побеснели! — подвикваше им той, като се опитваше да придаде на гласа си гневно учудване, но гневно учудване не се получаваше, а се получаваше възторг, упоение, което той изпитваше с цялото си същество и което чувствуваха и кучетата и затова, без да чуват неговите навиквания, продължаваха да лудуват, като изскачаха от снежните преспи, скимтяха, и се търкаляха около него.

Такъв го беше видяла Тали сред тълпата жени и деца, застанала в края на котловината Сабида, откъдето той пъртеше дълбокия сняг и се изкачваше към тях цял разкопчан, измъчен, мокър от снега, със струйки пот, които се стичаха по лицето му, с очи, пламтящи с горящ син огън, с ръка, която постоянно загребваше сняг и с един замах го напъхваше, даже по-точно, жадно го размазваше по устата си.

А след това тук, в същата тази кухня, докато край силно разпаления огън дереше трупа на животното, окачен на въже за една греда, той разказваше как случайно забелязал кошутата от двора и сам не вярвайки на себе си от щастие — все пак така близо до къщи порано никога не се приближавали — с един изстрел я повалил.

После изтичал долу в котловината и когато стигнал до нея и я хванал за единия крак, тя изведнъж се дръпнала с такава сила, че той отлитнал на няколко метра, а сърната въпреки тежката си рана скочила на крака и побягнала, но той все пак успял да се прицели и да гръмне (той като че наблягаше на това, че успял да се прицели, тоест не случайно и втори път я улучил) и тя отново паднала и той отново изтичал при нея, вече сигурен, че тя е убита, ала когато отново я хванал за крака, тя се дръпнала с невероятна сила, обаче той и с другата си ръка успял да се вкопчи в същия крак и все пак, въпреки двете получени рани, тя го влачила по дълбокия сняг десетина метра, но тук се омаломощила и рухнала. Обаче и след това още няколко минути те се вардаляли в снега, докато той успял да забие в гърлото ѝ ножа, и тук най-после тя притихнала.

Бучеше грамаден огън, над който вече беше окачен голям котел за варене на месото, а той разказваше и дереше животното, като ту смъкваше отделящата се с хрущене от трупа кожа, ту внимателно, за да не я поразии, със същия нож отделяше жилавата ципа, която като че слепваше кожата с месото, понякога теглеше с една ръка влажната еластична кожа, а пестникът на другата от време на време буташе под кожата, за да облекчи нейното отделяне.

Бучеше огънят, хрущеше сегиз-тогиз кожата и от цялото му мокро облекло се вдигаше пара и под него лесно се долавяше гъвкавата сила на младото здраво тяло. После до дългата ниска софричка децата ядяха варено месо с качамак, след това разнасяха по своите домове дяловете за съседите и разказа, как техният братовчед убил една дива сърна. Нима той същият седи сега, прегърбил своето опустошено тяло, и простира сред лято към огъня мръзнеците си ръце?

След няколко минути сестрата мълчаливо сложи пред Адгур ниска софричка, плесна му от котела топка качамак и като кимна на другата страна на огнището, дето беше сложила софричка за себе си, попита Тали:

— Ще хапнеш ли с мен?

— Аз тука — рече Тали.

Без да ѝ отвърне нещо и без ни най-малко да се зачуди на думите ѝ, сестрата извади от котела още една топка качамак и я тури до топката на брат си — не много далече, но не и много близо.

Все така мълчаливо тя сложи между тях чинийка с нарязано сирене, две чинии с боб и тури направо на софричката няколко парчета мокро кисело зеле. След това тя постави вече в ъгълчето до брат си буркан с някаква лекарствена мазнина.

Като правеше всичко това мълчаливо, тя сякаш казваше на Тали: „Ти можеш да играеш на благородство, това си е твоя лична работа. Но аз зная какво нещо е тази болест и ще направя всичко, за да не умра.“

Адгур започна да вади от буркана парчета мазнина. Той вършеше това, като позвекваше неприятно с металическа лъжичка, която се възприемаше от Тали като някакъв болничен инструмент. Чегемци ползуваха само дървени и костени лъжици.

Щом поднесе всичко наведнъж — Тали разбра, че тя направи това, за да не се приближава излишно до софрата — Зарифа мълчаливо

излезе от кухнята, сгълча кучето, застанало на отворената врата, и като седна върху перилото на кухненската веранда, мълчаливо и равнодушно ги гледаше оттам.

Тя седеше върху перилата на верандата, озарена от слънцето, дългокоса, силна девойка и ни най-малко не скриваше своето намереше на всяка цена да оцелее.

Понякога кълба дим от огнището се проточваха към отворената врата, и тогава седящата на перилата девойка за миг изчезваше. Но сетне тя отново се появяваше там в същата поза и тази неизменност на нейната неподвижна поза, изглежда, също подчертаваше решителните ѝ намерения да оцелее.

Тали не я осъждаше за желанието ѝ да оцелее, но тя чувствуваше, че грубата откровеност на това желание означава увереност, че брат ѝ трябва да умре. И тъкмо с тази увереност тя никак не можеше да се примири...

Той направи със своята ужасна металическа лъжица трапчинка в качамака, тури там парчетата мазнина от буркана и сега мазнината се разтапяше и течеше по качамака. Той ядеше боб, квасеше качамака в това разтапящо се масло и с хрускане късаше със зъби скърцащото и пускащо сок зеле.

Енергията, с която той ядеше — Тали чувствуваше това — говореше не толкова за неговия апетит, колкото за яростното му желание да не се предава. Той като че пращаше подкрепления на своите отслабващи сили. И всеки път, когато хапката минаваше през страшно изтънялото му гърло, тя чувствуваше с цялата си кожа усилията на неговата воля, с които той прокарваше всяка хапка, сякаш повтаряше: „И ти ми помогни... И ти ми помогни...“

Момичето не искаше да яде, но въпреки това се мъчеше да яде както обикновено, без да издава с нищо своето състояние. Неочаквано той се закашля и дълго не можеше да спре и докато продължаваше да кашля, взе да сочи нещо с ръка, а Тали отначало никак не можеше да разбере какво иска да каже той с това и изведнъж разбра и той тутакси разбра, защото тя му кимна с глава в знак на това, че е разбрала. Тали се беше досетила, че знаците, които той ѝ правеше с ръце, означаваха, че той се е закашлял не от своята болест, а от това, че огънят много пуши.

Той продължаваше да кашля, в гърлото му нещо мъчително блъбукаше и блъбукаше и тя изведнъж усети капчица слюнка, която пръсна от клокочещото му гърло и се заби на лицето ѝ малко по-високо от горната ѝ устна. Момичето се вледени от ужас, помисли, че това е краят, че сега то, разбира се, ще умре и в същото време чувството на срам и дори позор за своето малодушие, ако то му даде да разбере неговия страх, беше до такава степен силно, че то се овладя и само миг по-късно изтри с ръкав мястото, дето се беше лепнала капката от неговата слюнка, и което, кой знае защо, мъчително го сърбеше.

Сестра му продължаваше да седи на перилата и през цялото време на кашлицата не промени нито неподвижната си поза, нито израза на окаменялото си от равнодушие лице.

Те се нахраниха и станаха от софричката. Тали гребна вода с черпака и му поля, когато излязоха на верандата. Той изми ръцете си и особено грижливо плакна устата си и триеше с пръст здравите си скърцащи зъби. Изглежда, той обичаше особено много зъбите си, защото те бяха единствената част от организма му, която никак не беше пострадала през време на боледуването.

Щом излязоха да мият ръцете си, сестра му завърза устата и носа си с черна забрадка, навярно отделена само за тази цел (тя висеше на верандата като траурен знак) — та като се забради с нея, тя изнесе софричката, на която бяха обядвали. Повдигна я за единия край и тръсна от нея останките от храната, които незабавно, като изляя и пропъди кокошките, поде и изяде кучето. После я заля с вряла вода от едно гърне, което през цялото време стоеше до огъня, след това със същата вода от гърнето изми чиниите, прибра софричката, свали забрадката и я закачи на едно пиронче, изми си грижливо ръцете и влезе в кухнята.

Тали седеше с него на кухненската веранда и той ѝ разказваше за някакво чудодейно лекарство, което прави една жена, живуща в Донбас.

Вниманието, с което Тали слушаше разказа му, правеха думите за чудодейното лекарство по-убедителни, сякаш някой отстрани потвърждаваше, че всичко това е истина. Възбуден от надеждата за оздравяване, отчасти потвърдена от вниманието, с което младата му братовчедка го слушаше, отчасти със самото ѝ идване тук, той наистина се ободри и развесели.

Когато тя си отиваше, той гледаше стройната ѝ босонога фигура, още острите ѝ, но вече смекчени от намека за женственост движения и мислеше с умиление: „Какво момиче ни расте!“ През време на боледуването си май че за пръв път помисли за това и се възхити от нещо, което нямаше пряко отношение към неговото здраве.

Вечерта, когато момичето седеше у тях си в къщи пред огнището и миеше в едно легенче краката си, то се закашля.

— Не тичай боса през росата! — взе да мърмори стрина Катя, която не знаеше нищо за нейното посещение в къщата на охтичавия ѝ братовчед.

А Тали почувствува, че всичко вътре в нея замря: значи, тя вече се е заразила...

Вече в леглото на няколко пъти я спохождаше кашлица и тя окончателно се убеди, че сега нищо не може да я спаси. С някаква сладостна жал тя се видя умираща и даже мъртва и страшно ѝ беше мъчно за дядо ѝ и въпреки всичко, като си спомняше този ден и посещението при братовчедата, тя чувствуваше, че и сега ни най-малко не се разкайва за това. Не би могла да каже защо, само знаеше, че не бива човек с такава мъка да бъде оставен самичък и това беше по-силно от всички останали доводи и тук тя самата не можеше нищо да обясни. Смъртно чувствуваше, че онова доверие в света и хората, онази щастлива способност да извличаш постоянната лекота и радост от самия въздух на живота са свързани някак си с това, че тя нямаше в душата си нито едно движение, с което да тули, да крие нещо за своя изгода, за своя плячка. И тъй като в тази широта, откритост и доброжелателност към всичко наоколо беше залогът на нейното окрилено щастливо състояние, тя предварително несъзнателно знаеше, че никак не бива да се прикрива, даже ако тази нейна широта понякога стане смъртно опасна.

... Като се събуди сутринта, тя се вслуша в себе си и с радостно учудване почувствува, че е здрава ѝ че с нея никога нищо лошо няма да се случи.

Слънцето вече беше изгряло и полегато биеше в прозореца през клоните на ябълката. Сянката на лястовичката, която трепкаше при гнездото на верандата, сега трепкаше върху перденцето на прозореца, до който спеше Тали. Тали на шега почна да разклаща перденцето,

като се удивляваше, че трепкащата сянка на лястовичката никак не пада от него.

„Глупава съм аз — помисли си Тали, като се събуди напълно, — ами че лястовичката не вижда, че разклащам сянката ѝ, как тогава може да се плаши? А щом лястовичката не се страхува, значи, тогава и сянката ѝ ще си трепти на пердето.“ Разсмя се на своята наивност, скочи от леглото и започна да се облича, като чувствуваше в себе си онази сладостна неутоленост от златистия, още неначенат летен ден, онзи апетит към живот преди започването на живота, който всъщност е истинското щастие.

Тали беше на дванадесет години, когато синът на воденичаря, къдрав, със ситни къдрици, с което, види се, я покори, с една дума, момче малко по-голямо от нея, макар и доста по-глупаво, я придума да избяга с него от къщи.

Използувайки това, че дядо ѝ беше заминал за града да продава свини, тя се съгласи, взе си китарата и отиде при молитвеното дърво, дето се бяха уговорили да се срещнат.

За щастие още от самото начало ги преследваха неуспехи. Първият неуспех се състоеше в това, че синът на воденичаря намери, и то с голяма мъка, само един кон, който му даде назаем съседът.

Тъй като Тали не се съгласи да седне с него на едно седло, наложи се той да качи на седлото нея, а сам да седне отзад на гърба на коня, което от самото начало не се хареса на коня. Освен това на него не му се понрави видът на чудноватия предмет, който момичето държеше в едната си ръка, като ту го слагаше напреко на холката на коня, ту го издигаше над главата си.

Не бяха успели още да се почувствуват като влюбени бегълци, когато конят се отби от набеязания път и сърдито затича тръс към своята къща. Тали никак не можеше да стегне поводите на силната глава на животното и конят все по-бързо и по-бързо препускаше към своя дом, което никак не влизаше в сметките на бегълците: та нали един похитител никога не води направо в къщи своята пленница!

В това време конят, окончателно раздразнен от китарата, която сега Тали издигаше нагоре, понеже се боеше да не я строши о холката на коня, препусна с всички сили.

— Хвърляй китарата! — викаше синът на воденичаря, като с едната си ръка се държеше за задната дъга на седлото, а с другата се опитваше да стигне до китарата.

— За нищо на света! — отвърщаше Тали, като дърпаше ръката си с китарата, което караше коня бясно да блещи око към този кънтящ предмет и да препуска с още по-голяма бързина.

Така те прелетяха около три километра, докато синът на воденичаря по време на един опит да докопа китарата не падна от коня. Щом той падна, конят спря, сякаш беше решил да се примири с едно от неудобствата при условие, ако го избавят от другото.

Като се убеди, че синът на воденичаря е цял, Тали започна да му доказва, че китарата не играе никаква роля тук, че ето на, тя седи на коня с китарата, а конят си стои спокойно на място.

Търкайки натъртения си бут, синът на воденичаря се приближи до коня и го хвана изкъсо за юздата. В отговор на нейните думи той почна да я хока, като казваше, че ако мулето на нейния дядо позволява да му дрънкат с китара в ушите, то това не значи, че един добър кон ще търпи такова нещо.

Тук Тали, без да пести много приказките, започна да излага своето мнение за напскалските коне и техните къдрави ездачи. В това време на пътеката, където стоеха и спореха, се появи Хабуг. Той се изкачваше по пътеката и водеше за поводата натовареното с покупки от града муле.

Ако те двамата седяха на коня или ако Тали беше без китарата, или поне да не се караха, старецът може би щеше да се досети за нещо. Обаче сега той само се зачуди.

— Ти къде по мръкнало мъкнеш тази китара? — попита той, като спря мулето до коня и с един мигновен поглед (без да ги удостоява с видимо различие) огледа момъка, който държеше коня, и самия кон.

— На воденицата — каза Тали, разочарована вече от своя годеник и може би окончателно убита от този поглед.

— На воденицата и без тебе има достатъчно шум — рече дядото и без да обръща внимание на воденичарския син, който стоеше избичен и държеше коня за юздата, хвърли поводите на мулето и протегна ръце на внучката си.

Той подхвана протегналата се по навик към него Тали, а тя, като го прегърна през шията и го хлопна с китарата по гърба, увисна на

него, както стотици пъти беше висяла, когато, след като си измиеше краката в кухнята и стъпеше на столчето, се вкопчваше за врата му и той я носеше от кухнята през дългата веранда в стаята.

— Ама че си и ти, дядо — само рече тя, като се отпусна между чувала и кошницата, оправи полата си и сложи на колене китарата.

— Я ми дай дрънкалката си — рече Хабуг, взе от нея китарата, праметна я през рамо като брадва, взе поводите и тръгна.

Тали се обърна да види своя неудачен годеник. Той още продължаваше да държи коня изкъсо за юздата и още повече избичен, сега гледаше към Тали и с погледа си я упрекуваше във велико предателство. Тали сви рамене в смисъл, че тя май не е виновна за случилото се, но той още повече се избичи и й даде да разбере, че именно нея смята виновна за всичко.

— А ти защо се изтърси от коня? — обидена му отвърна Тали и като сви рамене за последен път, обърна му гръб.

Излезе, че техните споглеждания, а може би и последните думи на Тали, събудиха смътни подозрения у стария Хабуг. Колкото повече мислеше по това, крачейки пред своето муле, толкова по-неподвижен ставаше неговият тил и походката му придобиваше свирепа бързина.

Мулето едва догонваше своя стопанин, когато пристигнаха в къщи.

— За какъв дявол?! — викна най-послед старият Хабуг, като се обърна към внучката си. Личеше, че по това време подозренията му бяха напълно узрели.

— Какво, дядо?!

Мулето влезе в двора и сега Тали се обърна към дядо си.

— За какъв дявол?! Там, на коня?! — каза старецът, загубил дар-слово от възмущение, и като дръпна портата, с все сила я хлопна.

— Какво думаш, дядо? — рече Тали, цъфна в усмивка и протегна ръце към него.

И точно така, както когато бе протегнал ръце към коня и тя по навик го бе прегърнала за врата, така и сега, макар и да беше сърдит на внучката си, но като видя протегнатите й ръце, пое я и я свали от мулето.

Все пак слуховете, че Тали се опитала да избяга със сина на воденичаря и само благодарение на това, че мулето на стария Хабуг настигнало бегълците или според друга версия самото муле, на което

те като че ли бягали, избрало удобно място и хвърлило похитителя така, че той се търкалял по стръмния склон, чак до самата воденица, взеха да се разпространяват сред чегемци.

Майката на Тали непрекъснато отхвърляше тези слухове, както и жената на воденичаря.

По този повод двете майки си разменяха задочни любезности. Стрина Катя каза, че Тали не е там някаква си бедна сиротинка, та да се омъжва за сина на воденичаря, на когото от глухота в ушите паяжина е пораснала.

Това, разбира се, не беше съвсем вярно, защото синът на воденичаря, макар и да не се отличаваше с голям ум, чуваше напълно сносно. Вярно, че баща му, поради дългата работа във воденицата, беше наистина възглух, обаче синът на воденичаря чуваше добре, макар понякога поради глупост за туй-онуй да питаше повторно. Ето защо стрина Катя и реши, че те страдат от наследствена глухота.

Като си дадем сметка, че и тя, макар и добра жена, по думите на чичо Сандро се отличаваше също с незабележителен ум, така че лесно можеше да сбърка едно нещо с друго, при това, като се има пред вид, че беше оскърбена от всички тези слухове, а освен това с глупавите, както и с глухите се разговаря по-силно от обикновено, какво за чудене има, ако тя бе решила, че на това момче от рождение ушите са натъпкани с паспал.

От своя страна жената на воденичаря разправяше, че син ѝ никога не е имал намерение да се жени за Тали. Вместо да се ожени за Тали, казваше тя, по-добре ще е веднага да се ожени за нейната китара, поне ще има какво да ощипе. При това тя разясняваше, че ако нейният син е любезничил с Тали, той с това просто се е домогвал до нейната братовчедка Фируза, най-възрастната дъщеря на многодетната стрина Маша.

Наистина наскоро синът на воденичаря се ожени за яката Фируза. По този повод чегемци разправяха, че жената на воденичаря решила на всяка цена да докаже, че нейният син е напълно достоен за чегемска девойка.

Подобно на московската милиция, която счита, че човечеството се дели на две части — едната, която вече има жителство в Москва, и другата, която още мечтае да стори това — чегемци бяха убедени, че цяла Абхазия мечтае да се сроди с тях. Да не говорим за ендурци,

които мечтаят не толкова да се сродят с чегемци, колкото да ги покорят и дори не да ги покорят, а просто да ги изтребят, да превърнат в пустош цветущото село, а после и самите те да се махнат, та навсякъде да се говори, че собствено казано, никакъв Чегем никога не е имало, че това е измислица, видение в уморените очи на пастирите, които отиват към алпийските ливади и правят почивки по тези места.

Няколко ендурски семейства, които отдавна живееха в Чегем, се намираха под постоянно тайно наблюдение на чегемци. По време на тревожни слухове или стихийни бедствия те неизменно обръщаха погледи към своите ендурци, за да си изяснят тяхната позиция по дадения повод.

— Интересно, какво говорят ония? — питаха се те един друг в такива случаи и всеки отговор се възприемаше като коварен, но заедно с това и глупав опит да се скрие тяхното истинско, най-често като че злорадо отношение към всичко, което тревожеше чегемци.

Всичко това не им пречеше при обикновени условия да се отнасят напълно приятелски към своите ендурски чуждородци, обаче в трудни минути чегемци започваха да подозират ендурци в тайни интриги.

Да речем, лято, суша. Покрай кукурузната нива, дете копае с мотиката чегемец, минава някой от местните ендурци.

— Я кажи, земляк — обръща се онзи, който копае кукуруза, — дали ще вали?

— Кой го знае — отвръща ендурецът, като за малко поглежда небето и си отминава.

Чегемецът отново се хваща за мотиката и известно време работи мълчаливо. И изведнъж се усмихва и си дума на себе си, от което следва, че през цялото това време той напрегнато е обмислял отговора на ендуреца.

— Кой го знае — повтаря той с някаква смирена ирония думите на ендуреца, — да даде господ на нас толкова добро, колкото неща вие криете от нас...

Ала така или иначе, но синът на воденичаря наистина се ожени за дъщерята на стрина Маша. Тали подари на своята братовчедка плат за рокля, докаран от дядо й тъкмо в деня на нейното несполучило бягство. В деня на заминаване на годеницата тя вземаше такова дейно, такова празнично участие, че просто на никому не можеше да дойде на

ум, че самата тя само преди половин година се канеше да бяга с него от къщи.

— Той е добър — говореше тя с удоволствие, като решише пред огледалото своята братовчедка, — а туй, дете падна от коня, това няма значение, нали, стрино Маша?

— Умница — съгласяваше се стрина Маша, като дошиваше с размах, както и всичко, което тя вършеше, простичката рокля на дъщеря си. — Важното е, че със сина на воденичаря никога гладна няма да останеш... Я ела тука, върлино, да премерим — добавяше тя, като откъсваше със зъби конеца и оглеждаше своята работа.

Където и да се появеше Тали, тя внасяше навсякъде онзи изблик на жизнени сили, с които я бе наградила природата. Даже на погребението на някоя далечна баба, която тя през живота си нито веднъж не беше виждала, тя изведнъж се заливаше в такива ридания, че по-близките роднини започваха да я успокояват, като ѝ казваха, че нищо не може да се направи, бабичката си е поживяла.

— Все едно, жалко е — обливайки се в сълзи, говореше тя през ридания.

След половин час пак тя пламтеше със своето одухотворено лице и разказваше нещо на връстничките си, а около нея започваха да искрят очи, да се чуват кискания, особено весели поради сдържаността им.

— Тали! Все пак не си дошла на сватба! — чуваше се гласът на някой от близките ѝ.

През тези години Тали най-много не обичаше у хората бавността, навъсеността, мрачността. Често пъти ще се втурне в тютюневия хамбар, дете уморените, омърлушени жени мълчаливо нижат тютюн, и ще закрещи:

— Подигнете вашите дважди развалени, трижди вкиснати лица!

Тръшва се до майка си или до някоя от своите братовчедки, грабва от нея иглата и започва да потраква с тютюневите листа. Жените оживяват, стресват се, освеженият им мозък съвсем неочаквано си спомня за някого, чиито кирливи ризи излиза, че са забравили да развяват.

На четиринадесет години тя имаше своя трудова книжка и се смяташе за една от най-добрите низачки на тютюн в Чегем, а след година (най-после се докопахме до този ден, от който започнахме

разказа) тя стана единствената съперница на другата най-добра низачка на тютюн — възрастната мома Цица.

Като научи, че една от двете най-добри низачки е дъщерята на чичо Сандро, председателят на колхоза беше неприятно учуден.

— Онази същата лудетина ли е, дете през зимата ходеше с мулето на училище? — попита той Миха, като преглеждаше сведението.

— Същата — с удоволствие кимна Миха, — огън, а не момиче.

— Хубаво — мрачно се съгласи председателят и като остави настрана сведението, се замисли.

... И така обявено беше, че за грамофона ще се състезават двете момичета — Цица и Тали, нанизали по това време, от всички най-много тютюн.

Самият грамофон заедно с плочите се намираще у стрина Маша, защото тя се смяташе за първа активистка в село Чегем. Нейната къща и по-рано приличаше на младежки клуб отчасти благодарение на изобилието от щерки (седем момичета и нито едно момче), отчасти благодарение на нейния собствен общителен характер. Сега, след появяването на грамофона, тук почнаха да се отбиват и възрастни, и стари чегемци, за да послушат как грамофонът говори със своя малко възглух (на езика на чегемци — повреден) глас.

Чегемци знаеха, че в града се продават различни плочи със записани руски, грузински и дори абхазки песни и всякаква музика, но до Чегем те още не бяха стигнали, защото досега никой нямаше грамофон. Все чакаха някой друг, особено от местните ендурци, да купи, за да разберат дали гласът на говорещия човек, отделен от самия човек, не докарва разболяване на добитъка или окапване на гроздето.

С една дума, в зеленото дворче на стрина Маша през тези дни се събираха особено много съселяни.

Самата стрина Маша, възпълничка (рядко и затова ценно за планинките телосложение), седнала на една голяма кожа от тур под сянката на лавровишната, спокойно навиваше ръчката на грамофона. При това обикновено от устата ѝ стърчеше нахапана праскова, която тя придържаше по този начин, докато навиваше пружината на грамофона и слагаше плочата върху въртящия се диск.

Наоколо всички бършеха и ядяха праскови, които от време на време донасяше в полата си някоя от дъщерите на стрина Маша и ги

изсипваше направо на тревата под сянката на лавровишната. С праскови дървета беше ограден целият двор на стрина Маша, но мога да се закълна, че нито един човек никога не ги е вкусвал в зрял вид — всичко се изяждаше до зрънце от многобройните посетители на нейната къща още преди прасковите да узреят.

Мъжът на стрина Маша, когото тя донякъде презираше, че от него никак не може да се роди момченце, рядко идваше в къщи, защото работеше на колхозната ферма като пастир. Почти цялото лято той прекарваше на алпийските ливади, където угояваше добитъка, а през останалото време също биваше рядко в къщи, тъй като и фермата бе разположена на няколко километра от дома му, пък и самият той поради многото години пастируване дотолкова беше отвикнал от хората, че по собственото му признание почваше да му се вие свят, когато видеше заедно пет-шест души, особено ако те проявяваха през време на разговор склонност към излишни жестикулации. Затуй предпочиташе да си седи на фермата при своите кози.

Когато се завръщаше в къщи за няколко дни, той вършеше някои мъжки работи — ще поизправи и поднови плета, ще подстри колове за боба, ще отсече дърво в двора и тям подобни. Обикновено пристигаше страшно обрасъл, но стрина Маша още същия ден стопляше котел вода, миеше го и го бръснеше собственоръчно. След обръсването лицето му като че изразяваше мъчително раздражение от своята срамна голота и това раздражение няколко дни не слизаше от лицето му, докато той се занимаваше с домакинството, като подвикваше на щерките си и постоянно бъркаше имената им.

— Ей, Фируза, или как те викаха! — крещеше той някъде от покрива на хамбара.

— Татко, аз не съм Фируза, а Тата — отвърщаше дъщерята. — Фируза се омъжи миналата година...

— Знам и без теб! — сърдеше се той и добавяше, като потракваше с брадвичката, нещо от този род: — Зад къщи край точилото трябва да има един голям гвоздей... Та да ми го донесеш тука, ако приятелките на твоята маминка още не са го използвали...

След няколко дни, като си свършеше домашните мъжки работи (според неговото разбиране, както язвително уточняваше стрина Маша), той с видимо облекчение, всъщност даже с тайно ликуване, потегляше към своите кози. По наблюдения на чегемци всеки път след

продължително отлъчване той се връщаше в къщи, натрупал мрачна яростна мечта да направи момче, и скоро заминаваше при своите кози, вече отнапред с недоверчива мрачност, с лошо предчувствие, сякаш се прислушваше към процеса на бременността у жена си.

Жена му с нечувана лекота отново му раждаше момиче и всичко започваше отначало. Всяко момиче се раждаше по-здроаво от предишното и като се почне още с третото, те напомняха добродушни великанки, а най-малкото, още съвсем бебе, когато го забравяха в люлката, а това се случваше честичко при обществената насоченост на стрина Машините интереси — та когато туряха детето в люлката и го забравяха под сянката на лавровишната, а сянката се извърташе, тогава детето ставаше от люлката и с пъшкане самичко я преместваше на сянка, след което отново лягаше в нея, стига да имаше желание да лежи.

Според чегемци нарастващата сила в телосложението на Миховите дъщери беше последица пак на неговите старания да се сдобие с момче, но тъй като в неговата жена действуваше само едната чедотворяща форма, а именно женската форма, старанията на Миха, макар и да се отразяваха във вид на нарастваща мощ на мъжката сила в неговите дъщери, все пак никак не можеха да видоизменят единствената дадена ѝ от бога форма.

Чегемци смятаха, че на жената от рождение се дават чедотворни форми. На повечето се дават и двете форми — и мъжката, и женската, а на някои се дава само една и тогава, колкото и да полагаш усилия, нищо няма да излезе. Това е все едно да наливаш вино в гарафа и да искаш виното да приеме формата на обикновена бутилка.

Дали за това, че мъжът на стрина Маша беше необщителен, или пък това беше присъщо на нейната собствена природа, но стрина Маша обичаше да бъде сред хората. А нищо друго не дава, особено на абхазката жена, такава естествена възможност да бъде сред хората, както колхозът. Ето защо стрина Маша беше една от най-добрите колхознички и от страна на ръководството винаги беше сочена за пример.

По онова време тя беше едва ли не единствената жена, която посещаваше колхозните събрания и при това съвсем доброволно.

Понякога се понагизди, излезе на горночегемския път и причаква идващите отзад или обратно — вика силно на вървящите отпред да я

почакат, а другите чегемски жени я гледат от своите дворове и мърморят нещо подобно: „Върви, върви... Там ще ти направят момче...“

Така живееше стрина Маша със своите юначни щерки — бедно, свободно, небрежно. Децата и самата тя се хранеха с каквото намерят, но могъщата природа надделяваше и всички имаха вид на румени, силни и доволни.

И всеки ден, особено при лошо време, когато в колхоза беше невъзможно да се работи, в къщата беше пълно с чужди хора. А при хубаво време през удължената обедна почивка в двора свиреше грамофонът, дояждаха се последните праскови и започваха да се ядат първите варени кулени.

Пастирският вълкодав, оставен от домакина в къщи в качеството му на мъжка защита, след появяването на грамофона, объркан от обилието на идващи и отиващи си хора, изобщо престана да лае и почти по цели дни лежеше под къщата и тъжно следеше оттам онова, което ставаше на двора.

С течение на времето кучето свикна с гласа на грамофона и ако той го сварваше на двора, то тихо ставаше и се прибираше под къщата.

Смешната тънкост на неговото поведение (което, разбира се, не остана незабелязано от чегемци) се състоеше в това, че то се махаше не тогава, когато изнасяха грамофона от къщи и се настаняваха с него на сянка под лавровишната и даже не тогава, когато слагаха плочата, а тогава, когато след поставяне на плочата, започваха да въртят ръчката. Сега то лениво се надигаше, отиваше бавно под къщата и там се тръшваше в прохладния прах и със сънлива скръб следеше какво става под лавровишната.

През това лято в къщата на стрина Маша взе да се появява един млад момък от съседното село. Казваше се Баграт. Той беше по произход наполовина лаз^[1], наполовина абхаз. От мнозина чегемци бе забелязано, че този момък с дълбоко хлътнали очи и голям часовник от кировския завод на широката си китка, носен върху ръкава на ризата, силно смуцава околните момичета.

Тогава в Чегем нямаше нито стенен (слънцето заменяше стенните часовници), нито ръчен часовник. Ръчни часовници имаха само председателите на колхоза и на селсъвета, и неведнъж, когато някое събрание се проточеше много време, те изведнъж започваха да

сверяват часовниците си, като местеха напред или обратно, връщаха назад стрелките на циферблатите с някаква кабалистична отсянка, която убеждаваше чегемци, че тъкмо тези хора държат в своите ръце времето.

— Ех, време, време — обичат да казват чегемци по всеки повод и този израз, в зависимост от това, как го произнасят, има множество отсенки. При всички отсенки само времето неизменно се разглежда, по-точно е да се каже, се усеща като текуща стихия, но неподвластно на нас и не е в наша воля да влезем в него или да излезем. Можем да стоим и да чакаме в него като в поток: или потокът ще се усили и ще ни залее през главата, или изведнъж ще изчезне под подметките на краката ни.

Но струва ми се, че ние прекалено много се отклонихме от момъка, който с хлътналите си очи и с часовник от кировския завод на ръката будеше смътни и приятни мечти у чегемските момичета. Всъщност него и без часовник си го биваше. Среден на ръст, широкоплещест, със стройно телосложение, той за почтително учудване на чегемци имаше необикновена физическа сила.

За пръв път той се появи у стрина Маша тази пролет и ѝ предложи да изоре обработваемия участък от двора ѝ за два пуда кукуруз. Стрина Маша с радост се съгласи. Тя прати при Хабуг една от своите дъщери, за да ѝ даде назаем воловете си. Воловете бяха докарани и момъкът за два дена изора участъка, като работи от тъмно до тъмно.

Щом получи своя чувал с кукуруз, той надена на ръката си часовника, метна чувала на рамо и тихо и мирно си отиде в своето село, изпроводен от нежните благодарности на стрина Маша.

— Дяволско момче — рече старият Хабуг, като прегледа работата му и прибираше в къщи воловете си, — съсипа ми воловете...

Цяла седмица след заминаването на младия орач в къщата на стрина Маша се усещаше силна миризма на мъжка пот, която с удоволствие душеше тя самата и всичките ѝ дъщери.

— Ах, мъжага и половина — въздишаше и го споменаваше стрина Маша, — такъв да ми се падне...

Беше абсолютно непонятно какво има пред вид тя: мъж, син или зет. Работата е там, че роднини и съседи, като гадаеха защо е намислил за такава нищожна плата да изоре участъка ѝ, стигаха до извода, че е

хвърлил око на някоя от миловидните великанки, а именно на Лена. На нея той даваше часовника си, докато работеше, а през време на почивките я научи да определя времето, без да поглежда слънцето. Тя наистина се научи да определя времето по часовника, обаче после пак забрави и мина отново на слънцето. На стрина Маша такова предположение беше приятно, макар Лена да ѝ се виждаше прекалено висока за този момък. Тя беше с една глава по-висока от него и като се съди по всичко, нямаше намерение да спира растежа си — ами че тя беше само на осемнадесет години.

И ето, почна той да се явява у стрина Маша. Ту сам ще се отбие, ту отдолу ще го извикат, когато понякога, минавайки по горночегемския път и за да скъси разстоянието — ще загромоли право надолу по сипеите на склона.

Във всички игри, които уреждаха чегемските момчета — било то хвърляне на камък, игра на топка (абхазко ръгби) или борба, — той винаги излизаше пръв. От всички някак изведнъж бе прието, че е невъзможно човек да се мери с него и само Чунка, братовчед на Тали, един млад гигант, който ревнуваше бясно успехите на чуждородеца, не можеше да се примири с това.

Понякога успяваше в едно или друго да се мери с Баграт. Така веднъж той сполучи да спре Баграт, когато онзи разблъскваше всички и летеше с топката към вратата на противника. Чунка скокна и го улови за пояса и като браздеше с върховете на силните си, влачеци се крака зеления двор на стрина Маша, успя да го спре.

Между другото Баграт въведе в Чегем нова игра — „късане на въже“. Същността на тази странна игра се състоеше в това, че се вземаше едно парче въженце, дълго около метър, завързваха се двата му края, след което в образуваната примка се пъхаха китките на двете ръце и със сила се дърпаха навън.

Известно време тази игра вяло цъфтеше благодарение присъствието на Баграт, а после бързо се забрави, първо, защото да се къса въже, е много трудно, а второ, защото — и това е по-важно от първото — просто е свидно за въжетото.

Веднъж, когато Баграт беше пръснал из двора на стрина Маша скъсани въжета, криворъкия, който минаваше на кон по горночегемския път, без да спира коня, извика надолу:

— Страх ме е, че ще хвърчат вързалките от гащите, на чегемските момичета, когато този момък свърши въжетата!

Като чуха това, чегемските момичета дружно се разкискаха, показвайки със смеха си, че такава заплаха не им се струва чак толкова страшна.

Макар стрина Маша и да беше решила, че Баграт е хвърлил око на Лена и всячески намекуваше за това на околните, все пак да го попита направо, щеше да бъде според чегемските обичаи най-голяма нетактичност.

— Слушай — шегуваха се чегемци с Баграт, като кимаха към младата великанка, — а как ще я целуваш?

— Ами ще подскачам — отвърщаше на шегите Баграт.

Трябва да кажем, че според чегемските обичаи всякакви там разговори се смятат за връх на безсрамието, ако се водят сериозно. Например, ако един ерген заяви на родителите на едно момиче или на други нейни роднини, че тя му харесва, независимо от тяхното отношение към него от този миг той се лишава от всякакво право не само да ходи в къщи при нея или в къщите на нейните роднини, но и във всяка къща, която се намира в достъпна за общуване близост.

Друго нещо е шегата. В шеговита форма можеш да кажеш всичко. В шеговита форма чегемци умееха да заобикалят цялото табу на езическата битова закостенялост. Дори си мисля, че бог (или друго, не по-малко отговорно лице), като е въвеждал в живота на чегемци суровите езически обичаи, всъщност е прилагал педагогическа хитрост за развиване у своите любимци (чегемци в това не се съмняват) чувството за хумор.

По този начин чегемци уж на шега се опитваха да разберат от Баграт какво преследва той при стрина Маша, но понеже и Баграт отговаряше с шеги, ужким се съгласяваше с тях, всичко оставаше както преди неясно. И само един човек със сладка тревога се досещаше защо той е тук — това беше Тали.

Те се срещнаха за пръв път миналата година. С рояк свои малки братовчеди и братовчедки (децата се лепяха за нея, макар тя понякога да ги тупаше) Тали стоеше на пътя недалеч от къщи. Тя брулеше зелените още орехи й възмутеното звънче на гласа й току навикваше децата, защото те тичаха да събират отбрулените орехи, преди да е успяла да падне тоягата на земята.

Преди още да я види, той се усмихна вече на гласа ѝ, а после, когато зад завоя на пътя отведнаж се показа сянката на огромно орехово дърво и под него половин дузина малки дечурлига с жадно обърнати нагоре главички, с уста, изцапани до ушите със сока от зелените кори на орехите, а край тях едно дългокрако момиче-юношка със свободна басмена рокля с цвят на салатата, с къси ръкави и също така обърнато нагоре лице и с цялата си тънка, но, изглежда, яка фигура, изтегната назад в замах, с тояжка в още по-силно изпъната назад ръка, с онзи особен момичешки жест, който с нищо не може да се сбърка, естествен в своята противоестественост, тоест жест, който сякаш се опитва да внесе плавност в онова, което по природа се полага да бъде рязко — той изведнъж почувствува някаква трогателност в цялата тази картина и се спря на пътеката срещу момичето. Децата и самото момиче, погълнати от предстоящото хвърляне, просто не го забелязаха. Това му се стори забавно, още повече, че момичето, като мълчеше и напрегнато се прицелваше, продължаваше да се извива назад и все повече да отдръпва ръката си зад гърба, докато краят на леко треперещата тояжка не допря до корема му.

— Гледай да не ме убиеш! — рече той.

Тали хвърли тояжката и бързо се обърна. Децата също отведнъж обърнаха главички назад. Като видя на две крачки от себе си този непознат момък с хлътнали очи, с широки гърди и с празен чувал, праметнат през рамо, тя изведнъж се засрами от своите изцапани ръце и бързо ги скри зад гърба си.

— А устата къде ще скриеш? — попита той.

Момичето се опита да избърше устата си с тила на ръката, спомни си, че силният сок на орехите не може да се изтрива, засрами се от своя срам и избухна:

— Я си върви по пътя!

Този път сърдитият ѝ глас се оказа неочаквано нисък. Баграт се усмихна, отхвърли от рамото си чувала, дигна тояжката, изтървана от момичето, тръсна я, за да се убеди, че няма да се счупи, докато лети нагоре, с поглед разпъди децата от дървото, спря очи на един висок клон, гъсто отрупан с орехи, и с такава сила хвърли в него тояжката, че на земята се посипа зелен дъжд от орехи.

— Уу! — радостно завиха децата и се втурнаха да събират зелените, подскачащи по камъните топчета.

Някои от тях, най-зрелите, от силния удар изхвъркваха от обвивката си, святкаха със златистата си черупка и изчезваха в тревата. Децата се хвърляха подир тях с особена радост.

Баграт забеляза един голям камък, на който те бяха чупили орехи заедно с обвивките. Камъкът беше целият мокър от лютивия пресен сок на сплесканите и олюпени орехи. Баграт изведнъж почувствува детски апетит към тези незозрели орехи, набра си две шепи, пъкна ги в джеб, взе чувала и продължи пътя си.

Като гледаше подир него, Тали забеляза как той напипа ножа на бедрото си, изтегли го, взе да вади орехи от джеба си, разрязваше ги на две и като измъкваше ядката, хвърляше на пътя празните полукълба.

По-късно Баграт разправяше, че тъкмо тогава му се мярнала и веднага била забравена мисълта, че би било добре да вземе това момиче в къщи, да го измие както трябва, да го остави да попасе, без да излиза от двора, та малко да поправи тялото си, а след това да се ожени за него. Тази мисъл се мярна и изчезна, когато той, като дояде и последния орех, тури ножа в люшкащата се на бедрото му кания.

След половин час, като разпъди децата, Тали отиваше при дядо си, чувствувайки радост и смътно разбирайки, че тази радост е свързана с това, че тя се хареса на този непознат възрастен момък. Тя вървеше бързо по пътеката и с непонятно умиление намираще с очи (ето още, а, ето още едно!) гладко разрязани и чисто издълбани полукълба на орехи. Внезапно й се стори, че тези прясно издълбани полукълба й напомнят с нещо самия непознат. Тя много се зачуди на това неясно сходство. С какво една черупка от изяден орех, плюс това с дебела зелена кора отгоре, може да прилича на човек? Но тя приличаше и туйто! Може би хлътналите му очи напомняха ямките на тези изчовъркани полукълба, а може би дебелията зелена кора напомняше с нещо неговата набитост. Кой знае защо, тя изведнъж вдигна една от тези половинки и я помириса, като с удоволствие вдъхваше горчиво-нежния аромат на незозрелия орех, сякаш за пръв път го почувствува, макар самата тя цялата да беше просмукана с тази миризма. И изведнъж се засрами, че някой може да я свари с това занимание, хвърли зелената половинка, подскочи и се разсмя: стана й някак смешно, приятно и срамно...

Тук тя си спомни, че още сутринта беше видяла в градината един кулен, който вече можеше да се откърти. Това се познаваше така. Като

съгледаш повече или по-малко налян кулен, трябва да разтвориш с нокти прикриващата го обвивка от шума, при което горната обвивка винаги бива по-дебела и груба, а долната тънка и нежна. Така че трябва да оголиш до самия кулен и като стигнеш до него, да смачкаш едно зърно: ако от него потече безцветен сок, значи, то още трябва да зрее, но ако пръсне мляко, значи, че може да се пече.

Но дядо изобщо не обичаше така да се пробва за зрелост кукурузът. Работата е там, че макар изпробваните кулени и да продължават да се наливат и да зреят, птиците, особено сойките, лесно навират човките си през тази вече веднъж отворена обвивка (колкото и да криеш, но това вече не може да се скрие) и постепенно изкълват целия кочан.

Но можеше ли да се забрани нещо на неговата любимка? Пък и Тали почти безпогрешно познаваше зрелите кулени, защото това бяха същите кулени, които пускаха по-рано от другите своите ленени, розови и златни косички и тя ги заплиташе дълго, преди те да изсъхнат...

След десетина минути, когато скочи през прага на дядовата кухня, Тали внезапно замръзна — непознатият беше тук.

Излезе, че дошел да купува прасета. По това време Хабуг се беше научил да отглежда свини от особена дългозурлеста и жизнестойлива порода. Като се кръстосваха с дивите глигани, тези свини даваха непретенциозно потомство, благодарение на необикновената си бързина на придвижване лесно се спасяваха от всякакви хищници и по същата причина в състояние на раздразнение понякога от бягане преминаваха към гонене, което караше да хукват в паника презглава не само чакалите, но и силните вълци.

Баграт вече беше избрал в кочината три шарени прасета, сега със стопанина се бяха върнали в кухнята и вече се пазаряха, като постоянно удряха ръце и се мъчеха да си внушат един на друг, че всеки от тях е в загуба, но нека така да бъде. Старецът натискаше момъка с целия си голям авторитет, но и момъкът се оказа рядко издръжлив и покачваше цената почти също така трудно, както старецът намаляваше.

И тук изведнъж Тали влетя в кухнята и замръзна на прага, защото никак не очакваше отново да види тук този момък. И той отново я видя развълнувана, с пулсираща шия, с детско дишащо лице, с недетско любопитство в очите и сякаш с израз на горещо доверие в

бъдещето, с устни, все така изцапани със сока от орехите. В ръцете си държеше голям кулен, стегнато повит в зелената си одежда, смъкната откъм върха с дръзко движение, откъдето през редките лъскави, нежни и влажни косъмчета надничаха подутите от мляко зърна на кулена.

— Защо дойде? — рече старият Хабуг, като се намуси.

Тали бе прекъснала онази атмосфера на напомпване психологическото превъзходство, която той създаваше в продължение на техния пазарлък, за да прекърши този твърдоглавец, а сега на, струва му се, че всичко трябва да започне отначало.

— Вече е узряла, дядо! — извика Тали и с един скок от прага се намери до него. Тя натисна с нокътя на палеца си едно зърно, което пръсна мляко. — Виждаш ли?

— Тали, на какво приличаш? — извика баба й, като влезе от килера в кухнята и се мъчеше да смекчи пред чуждия човек ужасното впечатление от нейните ръце и лице. — Всичко това е от тези проклети орехи!

— Че той знае! — извика със смях Тали и изтича на верандата, дето висеше умивалник, докаран от чичо Сандро от града.

— Тя мисли, че все още е дете! — рече мрачно Хабуг и вече отново се канеше да се преструва на мрачен, за да покаже, че той губи от тази сделка и с това да създаде атмосфера на психическо превъзходство, но тук момъкът, който знае защо, изведнъж се предаде.

— Добре, нека бъде, както ти казваш! — рече той и удари ръка по неговата.

— Я ни донеси по чашка — обърна се Хабуг към жена си.

— Ама че врат — рече си бабичката, като погледна Баграт в гърба и мина в килера, дето се пазеха сухата закуска и чачата^[2].

Баграт седеше до Хабуг край пламтящото огнище и почти не чуваше какво му говори старецът, а неволно се вслушваше в това, което става на верандата, дето по звука на клинчето на умивалника определи, че тя се мие, после по гласа, който пъдеше кучето, разбра, че е паднал сапунът и кучето е изтичало, като е видяло, че нещо е паднало от момичето.

После чу как то с пращане бели листата на кулена и този звук със своята някак си скърцаща свежест напомняше за отдавнашна незаличима детска радост от смяна на плодовете — ягоди, вишни, боровинки, джанки, сливи, лешници, кулени, орехи, грозде, ябълки,

круши, дюли и най-накрая кестени... „Странно — помисли си той, — защо това свежо пращане на листата, които тя смъква от кулена, ми напомня така сладостно този кръговрат на плодовете, тази детска радост?“

В това време жената на Хабуг внесе в кухнята гарафа с розова чача, наряза сирене, начупи чурчхели и като принесе до огнището нисичката софра, нареди всичко това на нея. Старият Хабуг наля чача.

През отворената врата на кухнята той видя как тръска грива и върви през двора към верандата, дочуло като него сочния звук на листата, обелвани от кулена, мулето на Хабуг.

След миг мулето захруска листата от кулена.

— Виж го какво му се дояло! — чу той гласа ѝ и съвсем ясно си представи как мулето е посегнало към очистения кочан.

— ... И бог да не ни забравя! — чу той края на тоста на стария Хабуг.

Тали се втурна в кухнята с очистения кулен.

Те пиха и той почувствува струйката на огъня, която се спусна от гърлото надолу, почти до самия пояс.

— Ух — каза той този път искрено онова, което е редно да се говори по законите на гостоприемството, — огън негасен!

— Да, бива я — съгласи се старият Хабуг и плисна остатъка от своята чаша в огъня, който мигновено избухна със син пламък.

Тали седна на нисичко столче досами огъня, отмести главните, изгреба жарта и постави по-близо до нея своя кулен, като го подпря до една цепеница.

Столчето беше толкова нисичко, че тя седеше на него, опряла брадичката си на коляно, и с някакво любопитство, което смущаваше Баграт, го поглеждаше, ту вдигаше глава от коляното си и се обръщаше към огъня, за да отдръпне малко от него заруменилата се страна на кулена. Когато се обръщаше към огъня, лицето ѝ нежно прозираше и той неволно задържаше поглед на нея.

След известно време нетърпима миризма на печена царица загъделичка ноздрите на седящите в кухнята. Тали измъкна кулена, но не можа да го задържи, беше много горещ, куленът тупна до огнището. Тя отново го вдигна, удари го в столчето, на което седеше, изтърси от него струйка пепел и като го премяташе непрекъснато от ръка на ръка, за да не се изгори, забравила, че тук, в кухнята, има чужд човек,

подчинявайки се на стара привичка, бързо го зави с края на полата на роклята си, с което оголи крака от над коляното, и едновременно с възгласа на бабата: „Тали, как не те е срам!“ — едновременно с този възглас тя успя („пук, пук!“) да счупи кулена на четири парчета и като взе едното, наистина най-дебелото, за себе си, с мълниеносно и някак презрително движение (голяма работа!) оправи роклята си, започна да яде парчето си, като отщипваше по няколко зрънца и шумно, за да ги охлади в устата си, поемаше въздух и заедно с това прехвърляше от ръка на ръка кулена и със самото това шумно поемане на въздух като че отговаряше на баба си: „Ти виждаш, и без това ми е горещо, какъв срам има тук!“

— На вид се е източила дълга, но главата ѝ е празна — каза Хабуг и взе в своята ощавена длан парчето ароматен златист кулен.

— Чудно момиче! — каза Баграт, като се мъчеше да каже това с равнодушен глас и сам се чудеше на своето старание. Той също взе парче от кулена. — Машаллах! — рече той и като отрони шепа зърна, хвърли ги в устата си.

— Машаллах — повтори след него Хабуг, като се радваше, че този полуабхаз помни нашия стар възглас, с който се благославя цъфтенето, зреенето и изобилието.

Пиха още по чаша.

— Гледам те — ти си като чистокръвен абхазец — рече Хабуг на своя гост, доволен от сполучливата продажба на прасетата и от приятния вид на този почтителен момък.

— Значи, мога да стана абхазки зет? — попита Баграт, като се пошегува с Хабуг, но последният не забеляза това.

— Няма съмнение — непоколебимо му отвърна Хабуг, като наливаше от розовата чача.

Тали седеше до огъня и лицето ѝ, дали защото беше озарено от жарта на огъня или от собствения си жар, светеше. Сега тя спокойно гризеше кулена и очите ѝ със странно, смущаващо Баграт любопитство постоянно се спираха на него.

Обаче този ден, като се връщаше в къщи с прасетата, които сегиз-тогиз квичеха в чувала, Баграт не знаеше колко скъпо беше платил за тях. Той не знаеше, че момичето, на което беше брулил

зелените орехи, ще го накара отново и отново да се връща към тази къща и да прави около нея стесняващи се кръгове, докато не избере двора на стрина Маша като стартова площадка на своя замисъл.

Но това се случи след година, а тогава той никак не можеше да повярва, че се е влюбил в това момиче, шийката на което, дявол да го вземе, можеше да се обхване с дланта на едната ръка.

Да, всичко това стана някак чудновато и неочаквано. И то с него, двадесет и шест годишния момък, когото момичетата отдавна заглеждаха, при това се мъчеха да направят своите бързи погледи малка частица от дълъг поглед и той чувствуваше това и знаеше още преди да се сдобие с кировския часовник. А вече след като си купи този часовник, взеха да го питат за времето и онези момичета, на които всъщност времето беше също така безразлично, както, да речем, възрастта на земята. А онези момичета, които по-рано го поглеждаха, като преставяха своите бързи погледи за малка частица от дълъг поглед, сега се осмеляваха да му хвърлят дълги погледи, като наистина ги представяха за кратки погледи, удължени поради разсеяност.

И изведнъж взе да си спомня нощем за това момиче. Вярно, усмивка — като слънчева пролука в облачно небе. Но колко е слабичко, боже мой!

И все пак колкото и да се ядосваше на себе си през сушавите часове на безсъницата, приятно му беше да си спомня нейния глас, така звънлив, че извика усмивката му, преди да я беше видял, а после изведнъж такъв нисък, гръден, когато тя се разсърди и каза: „Я си върви по пътя!“ Да си спомня онова упорито и бързо движение, е което тя скри ръцете си зад гърба, да си спомня как тя се втурна в кухнята с кулена и внезапно замръзна на прага, когато той се пазареше там с дядо й! И колкото и да е чудно, всичко, което си спомняше за нея, му се струваше или забавно, или смешно, но не и достойно за възхищение. Въпреки всичко това забавно и смешно го измъчваше и не му даваше да спи. Веднъж, когато отиде на воденицата, той видя мулето на дядо й, вързано там. Почувствува такава уплаха, че поиска тутакси да се върне назад, но сетне, като се засрами от своята боязън, реши да влезе във воденицата. Като чу крачките му, мулето се обърна и го погледна така, сякаш знаеше нещо за неговата тайна.

Но излезе, че във воденицата няма никой освен воденичаря Гераго, който сушеше над огнището тютюневи листа.

— Чие е това муле? — попита Баграт, за да разбере кой от тях е дошъл да меле кукуруз.

— Хабуг го остави — каза Гераго, като кимна към дървените нари до воденичния камък, дето имаше чували с кукуруз, които чакаха ред.

Когато отиваше на воденица, Хабуг винаги свързваше това с някакви работи, които му предстоеше да свърши в село Напскал, най-близкото до воденицата.

Баграт погледна нариите и тутакси с някаква зверска безпогрешност позна чувалите на Хабуг от козя кожа, макар че там имаше и други, също такива чували. Тъкмо тези му напомниха за нея („Дето бяха мъхести ли, кой знае?“ — мярна се в главата му) и сякаш проверявайки своята догадка, кимна към тях:

— Тези ли са?

— Да — кимна и Гераго, като бавно въртеше до самия огън длан с проснат на нея тютюнев лист. Без да каже нито дума повече, Баграт излезе от воденицата.

С тънката хитрост на безумец, минавайки по горночегемския път, той почна да следи голямата къща. Като я видя, сякаш се разочарова от нейната външност и известно време се успокояваше. Външността ѝ отстъпваше на онзи образ, който създаваше любовното му въображение, и той всеки пък се радваше, че може да уличи своята страст в смешни преувеличения, а тя, страстта, сякаш засрамена от явните недостатъци на нейната външност, за няколко часа замлъкваше, а после всичко започваше отначало. Сам се учудваше на тази ненаситност, с която търсеше и намираше в нея недостатъци. Едно време тя ходеше чисто и просто с петна на краката: така става, когато хората седят много близко и много често край огъня с голи крака. Търсенията на недостатъци успокояваха малко самолюбието му, те като че го убеждаваха, че той не е стоял със скръстени ръце, преди страстта да го е обзела, а дейно ѝ се е съпротивлявал.

Той даже не подозираше, че не той говори на своята страст: „Да отидем да я погледаме и ще видиш колко чини тя...“ — а самата страст му внушава да върви и да търси недостатъци в нея, та като използва това негово безопасно занимание, на страстта, той да я зяпа и изплашено да се любува и да се радва, че тя е жива!

Веднъж влезе в тютюневия хамбар, дето работеха жените от техните бригади. Отиде там със смътната надежда, че може да я срещне.

Наистина тя седеше до майка си и също нижеше тютюн. Като го видя, със светкавична бързина наведе очи и докато той стоя там, не ги вдигна нито веднъж. Той се смути и не знаеше какво да прави, но тук стрина Маша го помоли да помогне да внесат в хамбара върлините с тютюна, защото се задаваше буря. Това му даде възможност да се овладее и достойно да си отиде.

Обаче той беше силно смутен. Струваше му се, че тя се досеща за неговото чувство и му се сърди. Как бързо наведе очи! Не знаеше, че само изгриваща звезда на още неосъзнатата любов е способна на тази светкавична бързина, на тази лястовича чувствителност!

Напъти, когато старият Хабуг вземаше Харлампо за някакви стопански работи, тя пасеше козите на дядо си. Над къщата на Хабуг се издигаше хълм, покрит с гъста трева, лескови храсти, дрян и къпини. Тъкмо там пасеше тя козите на дядо си. Малко по-нагоре започваха ширнали се папратови пампаси, дето той се криеше и откъдето я следеше.

Тя непрекъснато нещо пееше или се надвикваше със своите братовчедки, дъщерите на стрина Маша, или играеше с козите — ту с една, ту с друга, заради някакви неясни заслуги слагаше на шиите им венец от цветя, а за още по-неясни провинения го вземаше обратно, ако козите сами не успеяха да го изхлузят, което те се опитваха да сторят веднага щом тя им го даваше.

Понякога тя се залавяше с грамадния водач на стадото — с пожълтяла от времето дълга брада, с грамадни рога, върховете на които се събираха и като че образуваха триумфална арка, вход в глупостта. И този стар глупак с важно спокойствие търпеше, докато тя плетеше почтената му брада в малко почтена плетка, а отгоре на всичко тя му се и караше да не преживя храната си, докато е заета с брадата му.

Веднъж (изглежда, че беше ожадняла, а да слиза до извора, я мързеше) тя хвана една коза, легна под нея и почна безсрамно направо от вимето да нацежда в отворената си уста струйки мляко.

Кой знае защо, Баграт беше особено поразен от козата, която през време на това непристойно, както му се струваше, доене беше замряла, с глава, обърната към нейна страна, с израз на скрита в муцуната насмешка или във всеки случай на благосклонно недоумение.

Той почувствува, че няма какво да прави тук и тихо напусна своята наблюдателница. Тази нощ той почувствува такъв пристъп на яростна мъка — него вероятно го бе доубила тази сцена с козата — че той реши, каквото ще да става, да издебне случай и да се срещне с нея насаме.

След седмица той научи, че дядо Хабуг и Харлампо са отишли за няколко дни в котловината Сабида да цепят шиндри и разбра, че тя пак ще бъде с козите. Реши да я подмами в папратите и там да предостави всичко на случая.

Този ден на разсъмване той стана от леглото, взе от килера няколко бучки лизунц (долнокачествена сол, която хората държат за добитъка), внимателно ги натроши, насипа ги в джебовете си и потегли на път. Преди още да изгрее слънцето, той беше на хълма до къщата на Хабуг и като избра място, където козите пасяха най-често, започна да сипва сол и да върви към папратовите гъсталаци, за да навлезе в тях дотолкова, доколкото му стигне солта. По такъв начин, като посоли зелената салата за козите на Хабуг, той се спотаи в папратите и зачака.

Безумната му хитрост, ако вземем под внимание, че той се осланяше на козите, тоест на същества достатъчно безумни, напълно сполучи. Към десет часа сутринта част от козите намери следата от неговата сол и упорито се вмъкна в папратите въпреки заканите на Тали.

Той запомни завинаги този миг, когато тя навлезе в папратите и разбра, че сега тя няма къде да отиде, и изведнъж сърцето му започна да бие с бавни тласъци и всеки изгаряше тялото с тревожен, сладко сгъстяващ се пламък.

Щом тя навлезе в папратите, той престана да я вижда, но затова пък сега я чуваше с удвоена яснота. Чуваше пращенето и шумоленето от босите ѝ крака по изсъхналите миналогодишни стъбла на папратите и мекото шумолене на живите папратови клонки, раздвижвани от ръцете ѝ. Тези звуци, които го вълнуваха все по-силно и по-силно, ту стихваха, ту отиваха настрана и все по-сигурно завиваха към него,

сякаш се насочваха към невидимата притегателна сила на неговата страст.

Около него ту тук, ту там се чуваше пращане, пръхтене, понякога блеене и дрънкане на звънче от скитащите из папратите кози, ала през всички тези звуци той ясно различаваше нейните стъпки и понякога чуваше гласа ѝ, който хокаше козите: „Дано вълци да ви...“ — и отново шум от стъпки и шушнене на раздвижвани клонки.

Когато тя се спираше, за да съобрази как да върви по-нататък, той изведнъж чуваше високо в небето пеенето на чучулигите, което му навяваше някаква странна, неуместна печал.

Внезапно стъпките ѝ замлъкнаха и този път тишината продължи много повече, отколкото трябваше, за да се огледа и види как да се движи по-нататък, да изпревари козите и да ги свърне назад. Той никак не можеше да разбере какво се беше случило и сам тръгна насреща ѝ, като се мъчеше, кой знае защо, да стъпва колкото може по-тихо.

Измина около петнадесетина крачки и там, дето приблизително я очакваше, разтвори високите стъбла на папратите и я видя.

Тя седеше на тревата и силно превита, придържайки с две ръце стъпалото на десния си крак, озъбена и дори леко ръмжаща, гризеше палеца на крака си. „Малка вещица“ — мярна се в главата му, преди да съобрази, че с това тя се мъчеше да извади трън от крака си.

Изведнъж тя вдигна глава и го изгледа изпод вежди. Без да се изплаши ни най-малко от него и дори да се учуди (до такава степен беше ядосана от този трън), бавно отпусна крака си, изплю или махна от върха на езика си нещо ситно и като вдигна отново глава, рече просто:

— Ти ли си? Пък аз помислих, коза...

— Аз съм — рече той с глуха усмивка и взе да се приближава към нея.

Тя бързо стана. Той се спря.

— А какво търсеше тука? — попита тя, като едновременно се озърташе за невидимите кози и се вслушваше, като с интуитивна проникателност му помагаше да намери някаква проста причина за появяването си в папратите.

— Тебе — каза той и като направи още една крачка, спря.

Сега тя беше на три крачки от него и ако той имаше достатъчно смелост, би могъл да я улови, преди тя да успее да извика или да

отскочи от него.

— Е да — проточи тя и очите ѝ светнаха с такава непосредствена радост, че той почувствува лекота и яснота, сякаш напълно разбра, че иначе не може и да бъде.

— Да — рече той, като чувствуваше, че се владее, — искам да се ожения за теб.

— Сега?! — попита тя и на него му се стори, че очите ѝ за някаква си част от мига огледаха местността в търсене на удобно местенце и изведнъж добави: — Ами козите?

Той се разсмя, защото това наистина прозвуча смешно и непонятно — тя или има пред вид, че сега сме пред очите на козите и да се женим е срамота, или това означаваше: „Как ще зарежа козите, щом ей сега ще се женим?“

Като видя, че той се смее и като разбра от това, че всъщност нищо неприятно не му е казала, тя също отначало се усмихна, като че предпазливо разтвори криле, а после се разсмя.

Смехът ѝ звучеше с такава детска прямота, че на него изведнъж му дойде на ум: а знае ли тя изобщо какво значи да се омъжиш и не мисли ли, че мъжът — това е човек, който цял живот стърчи до нея, за да брули орехи?

А тя стоеше пред него, гледаше го със златистите си очи, като понякога ги обръщаше към шумовете в папратите и ъглите на устните ѝ леко потрепваха, и лицето ѝ както винаги дишаше, и пулсираше стъбълцето на шията ѝ, а дясното ѝ стъпало внимателно мърдаше по земята, и той разбра, че тя трие о земята палеца на крака си и проверява дали е останало или не връхчето на тръна.

Слънцето вече приличаше доста силно и от папратовите стъбла се носеше особен мирис на напечена папрат, печалният дъх на сътворението на земята, дъхът на несигурност и на леко разкаяние.

В този още свеж зной, в това тихо еднообразно шушнене на папратите просто като че виждаш Твореца, който, след като е сътворил Земята с нейната опростена растителност и със също такава опростена и затова в края на краищата погрешна представа за крайната съдба на нейните бъдещи обитатели — като че виждаш Твореца, който се промъква през също такива папрати ей към онзи зелен хълм, от който, трябва да се предполага, той се надява да полети в мировото пространство.

Но има нещо странно в походката на Твореца, а и към този хълм, който знае защо, той не върви направо, а някак се движи неопределено: или към хълма, или покрай него ще мине...

А-а, сещаме се ние, той се опитва да измами назряваща зад гърба му догадка, че се кани да бяга, страх го е, че ей сега ще избухнат подире му воплите на изоставения свят, на недоработения замисъл: „Как?! И това е всичко?!“ — „Ама не, аз още не си отивам — сякаш говори по този случай неговата походка, — ще внесе още доста усъвършенствувания...“

И ето го върви с разсеяната усмивка на неудачник и крилата му отпуснато се влачат зад гърба му. Впрочем разсеяната усмивка на неудачник е призвана тъкмо да разсее у околните впечатлението от неговите несполуки. Тя, тази усмивка, казва: „А заслужава ли така втрещено да се взирате в моите несполуки? Я нека ги пръснем по протежение на целия ми живот, ако искате даже да ги нанесем на картата на живота ми във вид на верижки от острови в строго съответствие с общоприетите мащаби.“

И ето на тази разсеяна усмивка на неудачник, която сякаш ни казва: „А заслужава ли...“ — ние, тоест колегите му по служба, приятели, съседни направо му отговаряме: да, заслужава. Не сме такива глупаци, че да позволим на един неудачник с помощта на разсеяна усмивка да замаже своята несполука, да я сведе до нула, да я разтвори, както се казва, в морето на колегиалността. Защото несполуката на близък или далечен (по-добре все пак на близък) — това е неизчерпаем извор за нашия оптимизъм и ние, както се казва, никога не сме отричали материалната заинтересованост от неудачниците.

Даже в най-краен случай, ако ти си последен мухльо, лигльо и заплес и никак не можеш да използваш несполуката на близкия, тогава можеш да отидеш при него и като поклатиш глава, да кажеш: „А аз какво ти казвах?“

... Обаче всичко това са подробности от далечното бъдеще, а сега нашият Творец си върви, усмихвайки се с разсеяната усмивка на неудачник, крилата отпуснато се влачат зад гърба му, сякаш милват къдравите върхове на папратовите стъбла, които, отхвърлили от себе си тези отпуснато влачещи се криле, всеки път сърдито се изправят. И сега в неговата забавена уклончивост ние забелязваме не само желанието да скрие своето дезертърство (първото в света), но отчасти

в походката му проличава и трогателната човешка надежда: може пък още нещо да успее да направи, да измисли, докато се добере до своя хълм.

Но нищо не се измисля, пък и не може да се измисли, защото работата е свършена: земята е завъртяна и всеки миг от нейното съществуване би усложнил безкрайно неговите сметки, защото всеки миг поражда ново съотношение на нещата и всяка крайна картина никак няма да бъде крайна, защото даже мигът, който ще отиде за нейното осъзнаване, ще бъде достатъчен последните сведения да станат предпоследни... Защото не можеш да кажеш на живота, на историята или на още нещо там, дето се носи, облива ни и смива от нас всичко — надежди, мисли, а после и самата плът до самия скелет... Защото не можеш да кажеш на всичко това: „Стой! Къде се тикаш?! Земята е затворена за ревизия.“

Ето защо той върви към своя хълм с такава несигурна, такава интелигентна походка и в цялата му фигура личи отпечатъкът на най-лоши предчувствия, свенливо уравновесена от руската надежда: белки нещо се нареди.

... Слънцето наистина доста силно припичаше и от буренаците се носеше особен мирис на напечена папрат, печалният дъх от сътворението на земята.

Яките стъбла, червеникави в подножието, се издигаха над земята, застлана със сухи останки от миналогодишното поколение папрати, през които си пробиваше път изумрудната зеленина на тревите и съвсем младите дебели розови безлистни стъбълца с твърдо завити върхове.

Един от тях, неволно счупен от крака ѝ, стърчеше до нея и от месестото стъбло капеше гъста течност, нещо като кръв или сок, сякаш от онези далечни времена, когато още не е била определена разликата между кръвта на топлокръвните и сока на растенията, между жаждата на душата и жаждата на тялото.

Той отново почувствува сковаващата съзнанието страст и направи една крачка, а тя не само че не се отмести, не се изплаши, а сама му протегна ръка и изведнъж помилва, по-точно докосна окото му с грапавата си длан. В нейното прикосновение имаше повече трезво любопитство на дете, отколкото плаха нежност на момиче. Той прегърна с една ръка твърдия ѝ детски гръб, напечен от слънцето.

— И какво толкова си намерил в мен, аз съм слаба — хем го предупреди тя, хем сама се учуди на онова силно очарование, което беше заложено в нея и което се проявяваше въпреки слабостта и младостта.

„Ако знаех“ — помисли той, притегли я до себе си и веднага почувствува димно-млечния мирис на нейното тяло, на нейните ръце, легнали на раменете му и изгарящи ги през ризата, нейното близко лице, лъхащо на свеж зной, и несдържаното любопитство на нейните очи. И вече готов на всичко, той все още не се решаваше да я целуне, сякаш светлината на съзнанието му озаряваше още премного детинското и чистотата на нейното лице, докато тялото му все поплътнито и по-плътнито се притискаше до нея, сякаш потокът на страстите ги заля до гуша и вече не беше срамно за онова, което става в този поток, летящ като че покрай съзнанието.

— Сст! — изведнъж изсъска тя и ръцете ѝ бързо се смъкнаха от раменете му и с пестници се опряха в гърдите му.

— Какво? — попита той, като не разбираше нищо и гледаше внезапно отдалеченото ѝ лице.

— Иде някой — пошепна тя и кимна през рамо.

Той погледна нататък. На разстояние тридесет крачки от тях през клоните на папратите се виждаше каменистият връх на хълма, през който минаваше пътечка. Той огледа пустия връх на хълма, покрит с редки къпинови храсти и печално лъскави бели камъни, прилични на черепи от някакви праисторически животни, и си помисли, че тя нарочно е разиграла всичко това, за да го отвлече, обаче в този миг на върха на хълма се появи леко прегърбената фигура на охтичавия ѝ братовчед.

Добре видим отгук, той се изкачваше на върха, сложил ръце отзад, с някаква тиха, безразлична крачка, с някаква пустотяла походка, равнодушен към всичко в света и отдалечен от всички с израза на горчива обида, застинала на слабото му лице, и с прегърбената си, зъзнеща даже в този пек фигура.

— Но той не ни вижда — пошепна Баграт, погледна лицето ѝ и се смая от неговия израз на тъга и отчужденост.

— Нима и той ще умре — пошепна тя и някак се устреми подир изчезналия на другата страна на хълма братовчед.

Баграт почувствува бодването на ревността.

— Всички ще умрем — рече той и усети, че думите му паднаха в пустота.

Тя все още гледаше през рамото му към върха на хълма, зад който изчезна братовчедът ѝ, и поклати глава. Той изведнъж се, почувствува като направило пакост дете, на което са открили жестокия смисъл на неговата шега. Тя вдигна очи и го погледна с тъжно учудване, като че питаше: „Нима можем да бъдем щастливи, щом край нас има такава нещo?“

Той не отговори нищо на нейния поглед, но просто се обърка. Почувствува, че зад нея стои някаква сила, и се обърка, понеже не можеше да си обясни откъде се е взела тази сила в това момиче.

— Знаеш ли — каза тя, като престана да се вслушва и наведе глава, — по-добре е да завърша училище и тогава, ако ти не размислиш, ще ме вземеш... Че то на дядо ми и без това...

— Какво и без това? — попита той.

— Ами сам разбираш, ще му бъде неприятно — рече тя, сякаш го молеше да не уточнява какво именно и защо ще бъде неприятно на дядо ѝ.

Той беше сигурен, че дядото никога не ще се съгласи да даде своята любима внучка на него, мелеза.

— А какво ще каже баща ти? — попита той, като се чудеше, че тя говори само за дядо си и чувствуваше, че по-добре ще бъде в бъдеще да има работа с бащата, отколкото с дядото, упорит като мулето си.

— Е, татко — засмя се тя с усмивката на по-стария, който си спомня за по-младия, — той ще го преглътне.

През пролетта на следната година Баграт неочаквано се появи в Чегем и се зае срещу чувал кукуруз да изоре градината на стрина Маша.

Два дена преди съревнованието между Тали и Цица Баграт отново се появи в двора на стрина Маша. Този път той донесе завити в зебло цял куп грамофонни плочи, отделени една от друга с огромни листа от тиква. Внимателно като яйца ги вадеше от зеблото и една след друга изсвири всичките. Това бяха записи на руски, грузински и абхазки песни.

Като изсвири всички плочи, той отново ги нареди с тиквени листа между тях и ги зави в зеблото.

— Да ги беше оставил — рече стрина Маша, — няма да ги изядем...

— Ще ги подаря на тази, която спечели грамофона — отговори Баграт и като взе внимателно под мишница своя трошлив музикален товар, излезе от двора.

Чула тези думи, Талико, която седеше също тук на туровата кожа, се изтегна по гръб и легнала взе китарата и изсвири „Марша на челюскинци“ — най-модната по това време мелодия в Чегем. Не се знае откъде се беше взела тази мелодия и всъщност беше ли посветена на челюскинци, или това беше плод от фантазията на чегемските момичета, но те така я наричаха и Тали я свиреше най-добре от всички.

Но ето че настъпи решителният ден. Още от вечерта набраните купчини от зелени тютюневи листа лежах в прохладата на хамбара, постлан заради този случай с прясна папрат, за да могат жените този ден да седят и работят на меко и празнично.

Около дузина жени и девойки от местната бригада, почти всички роднини помежду си, а ако не роднини, то най-близки съседки — всички начело със стрина Маша усърдно нижеха тютюн и още по-усърдно обсъждаха възможностите и резултатите от това съревнование.

Този ден Тали беше особено добра. Навела лице със старателно захапано езиче над дългата тютюнева игла, която стърчеше изпод мишницата ѝ, тя нижеше със светкавична бързина.

„Хрус, хрус, хрус!“ — с прашенето на отхапана краставичка се нижеха на иглата тютюневите листа.

— Стига се пали, езика си ще прехапеш — казваше ѝ от време на време стрина Маша, като я поглеждаше, — грамофонът е наш...

— Да, стрино Маша — отвръщаше Тали, — лесно ти е на тебе да говориш.

Като запълнеше иглата с тютюневи листа, тя (за миг прибрала езика си) притискаше до гърдите си и с жеста на бърз хармонист с тричетири подръпвания („шмяк, шмяк, шмяк!“) сваляше на канапа скърцащата низа и сега отново, притиснала я до гърдите си, със свистене изтегляше през нея свободната част на канапа и по този

начин, като я докарваше (низата) почти до края на канапа, с бързи потупвания с длани разреждаше плътно сбитите листа до необходимата разреденост, предварително намотала края на канапа около палеца на крака си, всъщност очарователен и сам по себе си достоен за една малка лирична поема.

Чичо Сандро и Кунта поставяха на сушилните върлини вчерашните низи тютюн. Те хващаха за двата края четириметровия канап, който тежко увисваше от влажните листа, вдигаха го, леко го разтърсваха, за да изпаднат веднага онези листа, които лошо се държат, и го прикрепваха за върлината, поставена на дървено скеле. Запълнената върлина избутваха по скелето, докато опираше до по-рано поставените върлини, на които се сушеше тютюнът.

На обед, когато жените, като поскърцваха с дрехите си, просмукани от черното лъщящо тютюнево масло „зефирама“ (така го наричаха чегемци), отидоха на извора да се измият и закусят, Тали остана в хамбара. Без да прекъсва работата си, тя изсърба традиционната мътеница с качамак, която ѝ донесе от къщи чичо Сандро.

— Не се трепи, дъще — за всеки случай не много силно ѝ каза чичо Сандро, — дядо ти и без грамофон не живя зле.

— Все пак обидно ще бъде — отговори Тали, като доостъргваше паничката и облизваше костената лъжица, — аз мога да нижа по-бързо от всички...

— Ти сама знаеш чия дъщеря си — съгласи се чичо Сандро с неочаквана гордост, макар през целия си живот да не беше нанизал нито една игла тютюн.

Чичо Сандро прегледа работата ѝ. Излезе, че до средата на деня Тали беше нанизала шестнадесет низи тютюн — горе-долу целодневната изработка на една работлива яка жена.

Като измъкна снопче папратови листа, Тали избърса ръцете си, взе китарата (както винтовката на добрия партизанин китарата винаги беше до нея), изтегна се по гръб, за да даде възможност на схванатия си гръб да почине малко, и изсвири „Марша на челюскинци“.

Десетгодишното момче, осиновено дете на Кунта, цял ден се въртеше из хамбара и не сваляше очи от Тали. Сега, когато тя започна да свири „Марша на челюскинци“, то почувствува, че на очите му предателски люти от сладостната тъга на тази мелодия. Момчето се

страхуваше, че сълзите му може би ще предизвикат подигравки от страна на чичо Сандро или още повече на Тали, и не знаеше какво да прави — дали да избяга, или като надвие на сълзите, да дослуша докрая „Марша на челюскинци“. За да даде възможност на набраните сълзи да изтекат назад, той вдигна глава и се престори, че се е заинтересувал от нещо си там. Тук чичо Сандро го повика и му нареди да отиде в тютюневия хамбар, дето работеше Цица, и да разбере колко низи е нанизала тя от сутринта. В случай че те решат да скрият това, нареди му да види на око колко голяма е до нея купчината от нанизан тютюн.

— Ето, виждаш ли — посочи му той тютюна, нанизан от Тали, — тук има шестнадесет низи, а ето тук са около десетина, а пък тук не повече от осем...

— Добре — каза момчето и изтича от хамбара.

— Почакай! — спря го чичо Сандро. — Ако те попитат кой те изпрати, кажи: „Никой! Разхождах се и се отбих.“

— Добре — каза момчето и отново побягна.

— Почакай! — пак го спря чичо Сандро. — А ако попитат за Тали, знаеш ли какво да отговориш?

— Шеснаесе — рече момчето.

— Глупчо — поправи го чичо Сандро, — нищо не трябва да казваш. Речи само: „Не знам, не съм ходил там.“ Ясно ли ти е?

— Да — каза момчето и като стрела полетя, защото се страхуваше да не би пак да го спрат и съвсем да го объркат с нови подробности на тази интересна, но май че прекалено сложна игра.

— По-добре сам да беше отишъл — каза Тали, като остави китарата и отново се залови за иглата.

— Какво думаш — отвърна ѝ чичо Сандро, — щом изляза оттук, те ще пратят шпионин!

Скоро всички жени се върнаха, насядаха по местата си и се заловиха за работа. Приблизително след час в хамбара влезе момчето и каза, че Цица има деветнадесет низи.

— Не може да бъде! — викнаха в един глас всички жени, като дигнаха глави и щръкнаха с иглите.

— Почакай! — викна гневно чичо Сандро. — На вид как е? Купчината до нея голяма ли е?

— Купчината си я бива, голяма е — рече момчето, объркано от общото възмущение.

— Лъжа е! Лъжа е! Лъжа е! — извика Тали. — На нея й помагат!

С тези думи тя захвърли иглата си, разплака се силно и отиде към къщата, като премесваше към риданията си клетви по адрес на своята съперница и на целия ловен клан.

— Дано изтръгна лъжливото ти сърце — ридаше Тали, — дано го изпека на тютюневата игла като на шиш...

Жените в хамбара се умълчаха, защото се вслушвала и учудваха на новите подробности от нейните клетви, за да ги запомнят и използват при нужда. Заслушаните им лица със забавна откровеност изразяваха раздвоеното им внимание, тоест на лицата им беше изписан общ израз на жалост към измамената Тали и частен израз на любопитство към сюжета на нейните клетви, при което частното любопитство ни най-малко не подозираше, че в дадения случай то е неприлично или противоречи на общата жалост.

— ... И дано — продължаваше Тали, завършила мощен акорд от ридания — да нахраня с него нашите кучета! И дано те — тук тя повиши с още една съвсем неочаквана нота — „мяс, мяс!“ — да го изядат!

Тук седящите в хамбара най-добри познавачки на народните клетви се спогледаха. Неочакваният глагол, употребен от Тали с плакатна смелост, изваждаше в едър план муцуна на куче, което отмъстително мляскаше лъжливото сърце на съперницата.

— Не е лошо — рече една от тях и погледна съседката си.

— Не ще и дума — баш на място — съгласи се другата.

— Какво сте се кльокнали като квачки! — развика се чичо Сандро на жените. — Я се върнете тука! Не дай боже да чуят там...

Върнаха Тали в хамбара и едва я накараха да седне, когато оттам се чу глас.

— Кой плачеше при вас — питаше глас на жена от тютюневия хамбар.

— Какво ви казвах! — рече чичо Сандро и като се измъкна от хамбара, извика със своя звънлив глас: — Лена плака, Лена! Какво искате?!

С тези думи той вдигна бързо бинокъла и го насочи към хамбара на съседната бригада, сякаш искаше да се убеди какво впечатление са

направили неговите думи на викащата жена.

— Да не е Макрина? — попитаха от хамбара.

— Да, да, Макрина е — каза чичо Сандро. — Тихо, че оная пак вика.

Без да сваля бинокъла от очи, сякаш това му помагаше да слуша (а то наистина му помагаше да слуша), той се вслуша.

— А пък на нас ни се счу... гласът на Тали, Тали! — донесе се отдалече гласът на Макрина.

— Ха! Така и предполагам! — усмихна се чичо Сандро. — Тали няма защо да плаче! Няма защо! — завика той, като гледаше разплаканите очи на дъщеря си. — Тали пее и се смее!

Чичо Сандро отново погледна с бинокъла и видя как жената се обърна към хамбара и видимо предаваше на останалите неговите думи. После в бинокъла се появи лицето на Макрина и по неговия ясен закачлив израз чичо Сандро разбра, че тя иска да каже нещо неприятно. „Чухме как пее тя, чухме!“ — долови чичо Сандро.

— Трябва да си гледате работата! Работата! Е-ей! — развика се чичо Сандро и влезе в хамбара, с което показваше, че не иска да губи време за празни приказки.

— Аз винаги мога да науча какво е нанизала и какво са й подхвърлили — рече Тали, без да се откъсва от работата си.

Всъщност Тали беше права, защото всяка низачка има свой почерк: една пробива нерва на тютюневия лист по-високо, друга пониско, трета — и така, и иначе, четвърта го чупи, докато го пробие, и тъй нататък. Но това занимание естествено е белялия и неприятно. По-добре да минем без него.

Чичо Сандро реши да прати отново момчето в хамбара на другата бригада, но за маскировка той склони Кунта след някое време също да надникне, уж че дири момчето.

Момчето се запъти натам, а след някое време подир него закуцука и Кунта. Когато пътят започна да се изкачва по хълма, Кунта по стар навик го скъси, с което силно разтревожи чичо Сандро.

— Гледай го тоя глупав пръч — мърмореше той, като го следваше с бинокъла, — ще видите, ако не пристигне преди момчето...

Без да дочака новини оттам, чичо Сандро влезе в хамбара. Сега той забеляза, че купът ненанизан тютюн на неговата щерка е много намалял, а до вечерта беше още далечко. С мълчаливото съгласие на

всички други жени чичо Сандро взе да ѝ прехвърля наръчи тютюневи листа, набрани от другите жени. При това той избираше най-едрите листа, защото колкото по-голям е листът, толкова по-лесно се нанизва и отгоре на всичко по-бързо запълва иглата. Това вече беше нарушение правилата на съревнованието, обаче сравнително неголямо. Нижеше все пак тя.

От време на време чичо Сандро излизаше от хамбара и гледаше с бинокъла. Най-сетне се появи Кунта.

— Е, какво? — започнаха да го питат нетърпеливите жени.

Видът на Кунта не хареса на чичо Сандро.

— Мрачен като гърба си — рече чичо Сандро и свали бинокъла.

Мрачността на Кунта се оказа напълно оправдана. Като пристигна в хамбара, той съобщи, че Цица е нанизала тридесет и две низи.

— Ах, така ли! — извика стрина Маша и като изтегли на своя канап и последната игла, хвана го за двата края и без да става, прехвърли тежката зелена гирлянда на седящата до нея Тали.

— И ние! И ние! — развикаха се всички останали жени и като наскочаха от местата си, започнаха да премъкват и прехвърлят на нейния куп нанизания от тях тютюн. Само за миг на Тали се прибавиха четиринадесет низи тютюн и тя отново излезе напред.

Тали се разсмя през сълзи и в неочаквано бравурно темпо изсвири „Марша на челюскинци“, сякаш поръси жените с взаимно освежаваща бодрост.

След около два часа чичо Сандро забеляза с бинокъла, че в тютюневия хамбар на съперниците влезе председателят на селсъвета Махта.

— Сега пред него няма да шмекеруват — рече той ѝ свали бинокъла.

— Дума да не става, пред него няма да посмеят — съгласиха се жените и чак до вечерта вече всяка работеше само за себе си.

Чичо Сандро следеше тютюневия хамбар на съперниците и горночегемския път, та навреме да забележи председателя на селсъвета, ако той напусне съседната бригада преди края на работния ден.

По здрач вече Тали донизваше шестдесет и шестата низа тютюн. Според строгите условия на договора през време на съревнованието се

разрешаваше да се ниже тютюн през всяко време на денонощието без използване на изкуствено осветление.

Като дониза шестдесет и шестата низа, Тали грабна своята китара, и изтича до къщи. Тя трябваше да се измие, да се преоблече и да се яви в празнична премяна за получаване на заслужената награда. Беше спокойна за своя приз, по предварителни данни на разузнаването беше ясно, че Цица, въпреки роднинската помощ, не може да надвиши петдесет низи.

Както хората, за да се оправят в най-забърканите явления на живота, изведнъж се обръщат за мнение от децата или от известни на всички глупци, сякаш чувствувайки, че в дадения случай човек не може да се добере до истината по логичен път, а може да я изтръгне от мрака с мигновения поглед на случаен наблюдател — така и чичо Сандро, като палеше фенера, за да пристъпи към преброяване и подреждане в един ред на всичкия нанизан през деня тютюн, попита помагация Кунта:

— Какво мислиш за това състезание?

Кунта повдигна другия край на низата, разтърси го и когато го опънаха и поставиха отделно, каза, като се изправяше, доколкото му позволяваше гърбът да се изправи:

— Мисля, че състезанието е нещо като кръвно отмъщение... Печели онзи, който има повече роднини.

Не бе успял чичо Сандро да се наслади от патриархалната точност на неговото определение, когато край хамбара се разнесе бодрият глас на Махта:

— Изкуствено осветление е забранено!

Чичо Сандро долови в гласа му познатата интонация на леко опиянение от мечтата, каквото има при истинския алкохолик, когато предусеща близко и абсолютно сигурно пийване.

Беше решено (още през деня) да се уреди у стрина Маша дружеска вечеря за седемдесет-осемдесет души, в тесния кръг на най-добрите работници от двете бригади, дето на Тали ще бъде връчен грамофонът заедно с набора плочи. По този повод в двора на стрина Маша вече подреждаха масите, колежа кокошки и се събираха лампи от близките къщи.

— Изкуственото осветление минава за най-грубо нарушение на условията!

Като продължаваше възторжено да витийствува, Махта влезе в хамбара и се ръкува не само с чичо Сандро, но и с Кунта.

— Гледай, драги — отговори му чичо Сандро, като дигна високо фенера и показваше, че в тютюневия хамбар са останали несметни съкровища на човешкия труд, но самите хора, които да нарушат условията на съревнованието, ги няма.

— Знам — каза Махта, огледа тъмните преспи от неприбран тютюн и тръгна към изхода. — Браво на нашите момичета, браво!

И по възторжения му глас чичо Сандро разбра какво искаше да каже Махта; а той искаше да каже, че за такива момичета, колкото и да дигаш наздрависи, все ще са малко. И чичо Сандро се зарази от неговото настроение.

— Я карай по-бързо — каза той на Кунта и улови края на една низа.

Тук от къщи се чу викът на жена му. Чичо Сандро хвърли низата и се изправи.

— Е-ей, ти! — викаше тя на мъжа си през ридания. — Тали няма ли я там?

— Какъв дявол дириш — викна чичо Сандро в отговор, — нали с тебе отиде да се мие?!

— Никъде я няма! — развика се в отчаяние стрина Катя и гласът ѝ затрепера в надгробни ридания.

— Как така я няма?! — продума чичо Сандро и фенерът трепна в ръката му. — Я дръж!

Когато дотича в къщи, стрина Катя седеше на стълбището, безсилно отпуснала ръце на колене, и горестно клатеше глава.

Ето какво му разказа тя и по-късно много пъти преразказваше, а с годините нейните спомени не само че не помръкнаха, а, наопаки, обрастваха с нови и нови пресни подробности, които тя в този час не можеше да си спомни или даже смяташе за неуместно да си ги спомня.

Оказва се, че след свършване на работа, като взело новите си дрехи, момичето отишло заедно с майка си на извора. Там те напалили огън, стоплили вода и момичето, след като хвърлило своята просмукана със зефир рокля, измило се както обикновено в зелената колибка от елшови клони. Тук се миеха обикновено всички жени.

Стрина Катя не забелязала нищо особено от нейна страна, само обърнала внимание, че Тали много бърза и че на левия ѝ крак по-горе

от коляното има отпечатана следа от папратов лист. Отначало тя не му придала значение — ще речеш, преседяла си е крака. Макар че с присъщата ѝ естествена непоследователност тя тутакси добавяше, че тази следа от папрат върху нежната кожа на щерка ѝ още веднага не ѝ харесала и тя нарочно я търкала с тривката, обаче тя не се махала.

— Да, личи, че това, което е отпечатано от съдбата — казваше стрина Катя, като въздъхваше, — с никаква тривка не можеш да изтриеш, ама аз не знаех това...

После, според думите на майката, момичето бързо се избърсало с кърпата и тук именно нещастната майка (според думите на същата нещастна майка) отново обърнала внимание, че следата от папратовия лист все още се вижда върху невинния крак на щерка ѝ, но, изглежда, нищо вече не могло да се направи, съдбата набирала скорост като кола, излязла от града.

— Макар че кой знае — добавяше тя и въздишаше замислена, — може би ако бяхме напарили крака, щеше да мине...

С една дума, няма какво да се каже... Тали облякла крепдешинената си рокля (почти неносена), червената си вълнена блуза и червените пантофи, купени в града от горкия Хабуг (необувани нито веднъж още) и дори без да изсуши главата си, хукнала към Маша.

— Къде гологлава, там има чужди хора! — извикала стрина Катя подире ѝ.

Но момичето вече се метнало през прелеза и изчезнало сред високите стъбла на кукуруза.

— Гребенчето си забравих — викнала Тали през шумоленето на кукуруза и повече не чула гласа ѝ.

Тук стрина Катя се обърнала към огнището и видяла, че хвърлената много близо до огъня работна дреха на дъщери ѝ вече тихо тлее и пуши. Едва изтичала до нея и роклята избухнала, облъхнала я със смрадния дъх на стар тютюнджия и се превърнала в пепел.

Стрина Катя не могла да разбере какво значи всичко това, макар още тогава да почувствувала известна тревога. Тя загасила огъня, наляла в стомната вода и извикала нагоре Тали да се връща. Отгоре се чул гласът на Маша, която казала, че Тали още не е идвала при тях. Тук стрина Катя съвсем се изплашила, но все пак си помислила, че момичето е изтичало към двора на стрина Маша, но като видяло, че там има много народ, наистина се е засрамило от мократа си несресана

глава и направо през кукуруза, за да скъси пътя, е изтичала към къщи. Какво трябвало да прави? Нещастната ѝ майка с тежката стомна на рамо, с долните дрехи на момичето, но без работната рокля, която, както тя вече каза, станала на пепел, без да спре нито веднъж, се изкачила до къщи.

— Тали! — викнала тя, като влязла в двора, но никой не ѝ отговорил.

Краката ѝ се подкосили, но тя все пак дотъррила стомната до кухнята и се втурнала в стаята на момичето. Гледа — китарата виси над леглото. Навела се — куфарът под кревата.

„Не е могло да избяга момичето с някого — мислила стрина Катя, — без да си вземе бельо за смяна!“ И все пак нещо ѝ било криво, от главата ѝ не се махала тази проклета следа от папратовия лист върху нежния крак на момичето над коляното.

Тя излязла на верандата и като видяла, че в тютюневия хамбар мъждука светлина, рекла си: ами ако са я повикали там за нещо? Извикала на мъжа си и като чула отговора му, съвсем паднала духом.

— Глупава си! — скара ѝ се чичо Сандро. — Сега там е пълно с народ! Навярно се е завряла някъде и прави маймунджилъци с момичетата пред огледалото!

С тези думи той бързо се запъти към дома на стрина Маша. Там се бяха събрали вече почти всички, масите бяха наредени и жените постоянно изнасяха от кухнята закуски и ги слагаха на масите. Чичо Сандро се огледа, рефлекторно оцени закуските и определи центъра на пиршеството, тоест мястото на тамадата, тоест своето място, въздъхна и повика стрина Маша.

Стрина Маша излезе от кухнята, румена от огъня и разсеяна от съсредоточаване по предстоящото веселие. Чичо Сандро ѝ разказа, че Тали е изчезнала някъде.

— Тъдява ще е — отвърна стрина Маша, като оглеждаше масите и се мъчеше да си спомни къде какво не стига.

— Дайте ми фенер! — викна чичо Сандро и един от младежите, който се вслушваше в техния разговор, изтича в кухнята и донесе фенер.

След миг всички знаеха, че Тали е изчезнала.

Половин дузина млади хора се спуснаха начело с чичо Сандро към прелеза. Като се изкачваха оттам нагоре по утъпканата пътека,

скоро откриха мястото, дето Тали бе се отбила от пътеката и стъпвайки дълбоко в меката оран, беше тръгнала през нивата, като на места бе изпокъсала врежака на боба и краставиците.

— Фиу! — подсвирна един от момците, наведе се и вдигна огризка от краставичка опашка.

— Тя е! — възкликнаха всички в един глас, защото краставичката имаше много пресен вид.

— Или са я откраднали, или нищо не е станало! — извика един от младите чегемци, наречен Скорозрейката заради бързината и лекомислието на умствените му съображения. — Щом е откъсвала краставичка, значи, не е знаела, че ще я откраднат — поясни той своето предположение, което се стори на чичо Сандро не твърде убедително.

Тук някои се съгласиха с това предположение, че момиче, което е решило да бяга със своя възлюбен, няма да вземе да къса по пътя краставици, но някои се спряха и започнаха да спорят в смисъл, че всичко се случва на този свят. Още повече, че този ден тя се бе изпотрепала много от работа и може би силно ѝ се е пиело.

Чичо Сандро потегли напред, не изпускайки от светлината на фенера следите на своята дъщеря. След две минути тези следи доведоха до задното стълбище на къщата на стрина Маша. Тук чичо Сандро страшно се развесели, защото реши, че това е една от детинските измишльотини на неговата дъщеря.

— Крие се някъде тука! — извика той и като предаде фенера на своя най-войнствен племенник Чунка, изтича в къщата.

Обърнаха наопаки всички стаи на къщата, даже се качиха на тавана, но никъде не я откриха. Желанието да поседи спокойно на празничната трапеза, дето тъкмо него щяха да изберат за тамада, беше толкова голямо у чичо Сандро, че това желание пораждаше все нови и нови надежди, че с дъщеря му нищо не се е случило и сега всичко ще се изясни и всички дружно ще се запътят към масите. Чичо Сандро си спомни, че под къщата лежи коритото за изстискване на гроздето. „Навярно там е влязла“ — помисли си той и като скочи от стълбището, наведе се и се завря под къщата. Като стигна до коритото, смъкна от него старата кравешка кожа и при това викна страшно:

— Излизай, лудетино!

В същия миг от коритото драсна кучето, обвини го с облак прахоляк и с лай изтича в кукуруза.

— Ега те!... — изруга чичо Сандро и унило се изкачи в къщата, дете не само че не бяха намерили Тали, а, обратно, бяха открили, че е изчезнал грамофонът, макар плочите да си бяха на място, ако не се смята, че в суматохата една от тях беше счупена.

Сега на всички стана ясно, че работата е лоша и се заловиха да търсят нейните обратни следи, които, разбира се, бързо откриха. Направо с грамофона в ръце тя беше скочила от стълбището и се приземила на три метра от него. По-нататък нейните следи (сега по-дълбоки поради грамофона, както радостно обясниха чегемските детективи) водеха към най-затънтения ъгъл на крайдворния участък.

Тук се вдигна страшен шум в двора на стрина Маша. Жените виеха, мъжете крещяха да ги пуснат и те веднага ще унищожат целия род на този келяв мелез. Щом някой започваше да крещи да го пуснат, на него мигновено увисваха трима-четирима души, за да бъде ясно на всички, че не пускат момъка, иначе той чудеса би направил. Интересно, че докато успокояваха и гасяха това огнище на гнева, неочаквано пламваше един от гасещите, сякаш в него беше влетяла искра от това огнище, та сега всички се хвърляха да успокояват него, а изгасеното огнище някак срамежливо млъкваше и отиваше настрана: „Че какво, нека по-разгневеният и, значи, по-достойният отмъсти.“ Това не му пречеше след известна почивка понякога отново да пламне и да се втурва да отмъстява на оскърбителя и когато успокоителите го хващаха и със своите убедени погледи като че му говореха: „Ами че ние вече те успокоихме“ — той продължаваше да буйствува и да крещи, а с очи им отговаряше: „Санким, не съм виновен аз, излиза, че там още е останал огън, излиза, че не сте ме изгасили докрай.“

Особено много буйствуваше Чунка. Той скъса ризата си и даде във въздуха два изстрела със своя колт, с което събуди всички чакали наоколо и те вече до сутринта не престанаха да вият и да се лаят с чегемските кучета.

Като чу този шум, стрина Катя разбра всичко и със силни ридания, като от време на време викаше дъщеря си, взе да се приближава до къщата на стрина Маша.

— Та-ли! — викаше тя, като че изплискваше от риданията си името на своята дъщеря.

— А-а-а — отвърщаха с ридания жените от двора на стрина Маша, като да й казваха: и ние скърбим с теб, и ние, както виждаш, не седим със скръстени ръце.

С една дума, всичко вървеше, както се полага. В такива случаи по-младите представители на рода, връстници на откраднатото момиче, трябва да проявяват нечуван бяс, докато старшите представители на рода трябва да скърбят и да се мъчат да вкарат този бяс в разумните рамки на кръвното отмъщение.

За голямо огорчение, както често се случва, намесиха се досадни дреболии, в дадения случай смешните претенции на ловния клан. С накаляване драмата на отвличането неговите представители започнаха все по-силно, все по-уверено да роптаят, че Талико, която е избягала и се е омъжила за момък от друго село, не е имала право да вземе със себе си грамофона.

— Но нали тя го спечели — чудеха се роднините на Тали, — нали тя беше наша колхозница?

— Не — отвърщаха твърдоглавците от ловния клан, — бягството явно е било замислено от преди съревнованието, значи, мислено тя вече е била там...

— Какво има толкова да се спори — престорено въздишаха роднините на момичето, — грамофона сега не можем върна, но виж, плочите, онези, които още не са счупени, можете да вземете.

На представителите на ловния клан толкова ехидство се стори непоносимо и те се обърнаха за помощ към самия Тендел: все пак Цица беше негова пряка внучка. Но Тендел неочаквано махна пренебрежително с ръка: възможността да отиде на лов за живия похитител на момичето извика у него прилив на такава безкористна възбуда, че остана напълно хладен към възможността да получат грамофона. Той дори някак недооценяваше юридическата протекция, намерена от представителите на ловния клан.

— Огън да го гори вашия грамофон! — даже им подвикна той. — Вие що, не виждате ли какво става?!

Най-после преследвачите начело с Тендел с викове и пистолетна стрелба се изляха от двора на стрина Маша, а председателят на селсъвета напътствено им викаше от верандата:

— Напред, момчета! Само стахановката ми да не застреляте!

Тъпчейки невинния кукуруз, преследвачите дотичаха до плета; през който беше прескочила бегълката. Непосредствено зад плета течеше рекичка, един от малките притоци на Кодор. Всички минаха рекичката и веднага на глинестия бряг се откриха следите от краката на момичето, които неочаквано се превръщаха в конски копита.

— Тъкмо тук я е вдигнал на седлото при себе си — каза Тендел, а младите представители на рода заскърцаха със зъби в знак на омраза към похитителя.

Впрочем, съдейки по следите, тук е имало два коня, така че не е имало никаква нужда Баграт да вдига момичето при себе си на седлото. Почнаха да проучват накъде водят следите и откриха, че конете известно време са се въртели на брега, после са влезли във водата.

— За да заличат следите си! — извика Тендел и раздели преследвачите на две групи, та едната да върви нагоре срещу течението, а другата надолу.

Самият той възглави групата, която вървеше надолу по течението, в най-вероятната посока на бегълците. Не е чудно, че тъкмо с него се оказа и Чунка, който не спираше да напомня как винаги е ненавиждал Баграт, а също и чичо Сандро, който с удоволствие би тръгнал нагоре срещу течението, но се страхуваше да не би тези прекалено разпалени юноши да направят бели.

Преследвачите затихнаха, отдалечавайки се в гонитбата, сякаш се задълбочаваха в смисъл на своето предназначение, а останалите в двора безсмислено тъпчеха на едно място пред приготвените маси, озарени вече не само от лампите, но и от пълната луна, която се показва иззад хълма. Тук слово произнесе председателят на селсъвета.

— Приятели мои — каза той, — заминалите — заминали, я ние да заемем места около тези маси. Ако те върнат нашето момиче живо и здраво, гуляят ще бъде тъкмо на място. Ако не го върнат, ще сметнем тази трапеза като помен.

С тези думи той слезе от верандата и пръв зае място под най-голямата лампа до самото стъбло на лавровишняка. След него се устремиха останалите мъже, сякаш се радваха, че и на тях най-сетне дадоха възможност да се углъбят в нещо смислено и едновременно се удивляваха от приятната мъдрост на председателя на селсъвета.

Всички бързо насядаха около масите и само най-близките роднини ядяха и пиеха в кухнята, защото в такава случаи чегемските обичаи, макар и да не забраняват направо трапезите, но смятат, че най-близките роднини няма защо да си разпасват особено много поясите.

Само горката стрина Катя стоеше мълчалива до плета и гледаше натам, накъдето заминаха преследвачите. Тя плачеше тихо, като от време на време преминаваше на мотиви от погребалното песнопение. Беше наредено да не я закачат, но от уважение към семейството и рода да следят отдалече да не би тя да посегне на себе си. То се знае, никой не вярваше, че тя направо ще свърши живота си със самоубийство, но това се смяташе като най-тактичен израз на съчувствие към майчината мъка. С този обичай чегемци като че казваха на стрина Катя: „Твоята мъка е толкова голяма, че не е чудно, ако ти се опиташ да свършиш живота си със самоубийство. Но ти не правиш това само защото знаеш, че ние те следим и няма да ти позволим да посегнеш на себе си.“

Между това настроението на сътрапезниците бързо се подобряваше. Нощните пеперуди се въртяха не само около лампите, но и около светещите с розова „изабела“ чаши, като бъркаха метафизическата светлина на виното с прекия източник на светлина.

Понякога седящите около трапезата изведнъж се сепваха, искаха тишина и се вслушваха в нощните шумове, сякаш долавяха някакви тайнствени подробности от преследването: ту като че вик, ту като че цвилене на коне, ту като изстрели. След миг всички се убеждаваха, че така им се е сторило, но затова пък излизаше, че седналите на масите не просто седят и пият, ами заедно с това и тревожно бдят, вземат духовно съучастие в преследването.

А тостовете ставаха все по-дълги и по-дълги, така че се налагаше от време на време пиещите да се прекъсват, за да извадят с пръст от чашата и най-последно да изхвърлят разбеснелите се пеперуди.

Те не даваха мира най-вече на председателя на селсъвета Махта, защото той седеше до най-голямата лампа и най-дълго от всички говореше, дигнал чашата.

— И какво толкова са ме харесали — мърмореше той, като се бранеше от пеперудите и постоянно ги вадеше от чашата си.

— Нашата светлина — обясни стрина Маша причината за изобилието на пеперуди близо до председателя на селсъвета или се пошегува.

Всеки случай тя нареди на една от своите юнашки щерки, а именно на Маяна, да стои с една домашна кърпа зад Махта и да разпъжда пеперудите от него. Простодушната Маяна известно време добре пъдеше пеперудите, но после се зазяпа и събори от масата заедно с пеперудите лампата; печената пуйка, няколко бутилки с вино и чинията с банички.

— По-добре пеперуди — каза председателят на селсъвета, застинал в оскърбителна неподвижност, докато около него събираха пръснатите закуски и чинии. Наложиха се да изпъдят младата великанка в къщи и тя си отиде, като мърмореше:

— Че какво толкова съм направила?

Като гледаха могъщия ѝ гръб и високата шия на древногръцка статуя, гостите наистина се досещаха, че тя можеше и по-сериозно да раздруса тези сближени една до друга маси.

— Приятели мои — каза Махта, след като на неговия участък от трапезата горе-долу възстановиха реда и гуляят прие характер на съвършено узаконен оптимизъм... — Приятели мои — повтори той, за да укроти шума от този оптимизъм, — независимо от изхода на мъжественото преследване от страна на нашите хора (тук се разнесоха риданията на стрина Катя, която все още стоеше до плета), рекордът на нашето прекрасно момиче никой не ще открадне, той ще бъде винаги с нас!

След този тост никой не прекъсваше гладкото и силно течение на веселието. В този момент някой, погледнал към високата огледална луна, изведнъж си спомни, че тъкмо с тази дума момичето беше започнало своето членоразделно общуване с хората, и ето сега в също такава пълнолуние тя се ожени, от което следва, че провидението още тогава е намекнало за това, което се случи след петнадесет години.

Но тук някой взе да спори, че може би всичко това не е съвсем вярно, защото тя вече е правила опит да бяга със сина на воденичаря, така че може и сега да я върнат, а пък луната като че няма нищо общо тук.

Споменът за сина на воденичаря извика на живот друга не помалка тайнствена догадка, а именно — че всеки път тя бяга заедно със своята музика: онзи път китара, сега грамофон. С какъв ли инструмент, весело гадаеха гостите, ще избяга за трети път, ако сега я върнат?

Този въпрос доста дълго занимава сътрапезниците, макар по линия на музикалните инструменти, трябва направо да кажем, в Чегем нямаше кой знае какво — абхазката чамгури, гръцката кеменджа у няколко гръцки семейства, живеещи тук, и международната китара. Така че не е никак чудно, дето един от чегемците в края на краищата, направи смелото предположение, че следния път Тали, изглежда, ще се докопа до районното пиано, което се намираще в кенгурийския дом на културата.

С една дума, тези, които седяха на трапезата, прекарваха весело нощта. И само стрина Катя тихо плака цяла нощ, застанала до плета и загледана натам, накъдето заминаха преследвачите, мълчаливо плачеше богатырското момиче Лена, покрило главата си с една овнешка кожа, за да не чува шума от трапезата, и цяла нощ пъшкаше пастирът Харлампо, защото нощта му беше изпълнена със сладострастни, но, уви, даже насън недостъпни видения.

Преследвачите вървяха начело с Тендел надолу по течението на реката, като се утешаваха с мисълта, че по такова каменисто корито на реката конете не могат да отидат далече.

На около петнадесет километра от Чегем тази рекичка, която с неочаквана ярост се сгромолясваше от един праг, навлизаше в тясно дефиле. Така че според Тендел те трябваше да излязат на брега тук и по-нататък да се движат, като оставят по земята своите предателски следи.

Но, уви, като се приближиха до бучащия водопад, те се убедиха, че към брега не водят никакви следи. Някои от преследвачите, особено Чунка, все току се натискаха да надникнат отгоре в димящата и тътнеща двадесетметрова бездна, сякаш този безумец е могъл заедно със своята млада пленница и грамофона да се спусне там, разперил своята бурка.

Възможно е Чунка — най-яростният от преследвачите — да надничаше там с тайната надежда да види долу във водовъртежа на клокочещата дълбина въртящия се край на башлъка на потъналия похитител. Обаче нямаше никакви следи от сполучлив или несполучлив полет в бездната и преследвачите завиха назад.

— Пропуснали сме някъде следите — викна Тендел през грохота на водата и без ни най-малко да се смути от неуспеха, наопаки, с още по-голям ентузиазъм поведе преследвачите обратно.

Наистина на връщане той намери мястото, дето Баграт беше рискувал да излезе от водата и направо да се изкачи по много стръмния, обрасъл с чемширови храсталаци бряг. Тук всички, освен Чунка, започнаха в един глас да твърдят, че на това място коне не биха могли да се изкачат — до такава степен на тях самите не им се искаше да се катерят по този прекалено стръмен и див бряг. Но Тендел намери конски следи и на преследвачите не им оставаше нищо друго, освен да преминат рекичката и да драпат подир своя водач.

— С неговата проклета незнайна сила — говореше Тендел, като се напрягаше и провираше през разперените шубраци на чемширите — той е могъл с теглене да ги извлече...

Между това изкачването ставаше все по-трудно и по-трудно.

Преследвачите, поохладнели малко от умората, скоро изразходваха напълно цялата си ярост в безплодна борба с неочаквано шибациите ги по лицето клони на рододендрона и лавровишните и в откачване на дрехите си от бодливите къпинени стъбла и лианови повлекла.

— Гледайте! — неочаквано извика Тендел и се обърна към своите другари.

Той победоносно стискаше в ръка червено парцалче от блузата на Талико. Това парцалче предадоха на чичо Сандро, за да го познае, макар и без това да беше ясно, че това е нейната блуза. На чичо Сандро нищо не му оставаше, освен да познае блузата, и той, като не знаеше какво да прави с този странен трофей, тури го в джeb.

След известно време още няколко парцалчета от блузата бяха предадени на чичо Сандро, при което Тендел всеки път, обзет от ловна страст, му предаваше тези парчета от облеклото с такъв победоносен вид, сякаш беше сигурен, че могат да върнат момичето ако не цяло, то поне на части.

— Роклята тръгна! — викна Тендел и предаде назад парченце от плат, сякаш откъснато с точно и силно движение.

— Сигурно конят се е дръпнал неочаквано — говореха преследвачите, като гадаеха и се дивеха на лентообразната форма на откъснатото парче.

— Ако върви все така — внимателно се пошегува някой, — на мястото комай голичка ще я заведе.

Не се знае докъде щяха да стигнат с шегите си уморените преследвачи, ако Тендел, който вървеше напред, не показва със знаци, че трябва да се спрат и да мълчат. Всички се спряха и взеха да следят стария ловец, като се мъчеха да видят по-далече, обаче не видяха нищо освен кестенови дървета.

А между това самият Тендел от време на време се обръщаше и със знаци показваше, че вижда нещо много важно, може би даже самия похитител, който се опитва да използва доверчивостта на нещастното момиче.

„Ама тогава защо — все повече и повече вълнувайки се, мислеха преследвачите — той, старият ловец, с един точен изстрел не прекъсне подлите ласки на негодника или в краен случай не даде и на нас да видим какво става там?!“

Ето що говореха те без думи, като с нетърпеливи знаци се обръщаха към ловеца. Най-после Тендел им позволи да се приближат. Пред преследвачите се откри малка полянка, заобиколена от кестенови дървета, обрасла с гъста трева и постлана с миналогодишни кестенови листа.

Насред полянката се издигаше млад кедър, около който се виждаха гъсти храсти от черни боровинки. Именно към този млад кедър и сочеше Тендел, като със знаци обясняваше, че ако нещо се е случило, то се е случило тъкмо там. След това той пак със знаци нареди на всички да стоят по местата си, а самият той внимателно се приближи до младия кедър. Според него той веднага забелязал, че конете са били вързани за този кедър, а после, като разтвори боровинковите храсти, видя зелено пространство, очистено от окапалите листа по-скоро одухано от любовен вихър. Два храста бяха до такава степен изпомачкани, че дори старият Тендел си представи с каква сила е трябвало да се държат за тях, за да не излетят в небето.

Тендел се обърна и вече без дебнеща крачка, замислен, се приближи до своите спътници.

— Какво се е случило там? Ще ни кажеш ли най-после, или не? — запита Чунка, който губеше търпение.

И Тендел каза. Да, в този час той, празният стар ловец, произнесе думи, изпълнени с достойнство и красота даже според мнението на придирчивите чегемски сладкодумци.

— Приятели мои — каза той, — ние искахме да пролеем кръвта на похитителя на нашето момиче, но не и на нейния мъж...

— А-а-а — досетиха се преследвачите като че с облекчение хвърлиха от себе си оръжието, — значи, успял е?

— Няма защо да питате! — потвърди Тендел и всички започнаха да се спускат надолу.

Окончателно успокоени от бързината на влюбените, преследвачите се завръщаха в къщи с чиста съвест. (Впрочем много години по-късно Баграт признал на един свой приятел, че вдиганият през тази нощ от потерята шум им служил като прекрасен ориентир за безопасност.)

С една дума, преследвачите, умиротворени от умората, се промъкваха към реката. И само Чунка никак не можеше да се уталожить.

— Поне от конете да се бяха засрамили! — ръмжеше сега той и на двамата, като се провираше през шубраците на лавровишната.

— Това е вече заяждане — защитаваше влюбените старият Тендел, — няма от какво да се срамуват — мъж и жена!

— Да, но можеше по-далече да вържат конете — никак не можеше да смири Чунка своето мрачно бушуващо въображение.

— Подир хората, може да се каже, войска се втурнала — гръмко спореше Тендел, — а той ще мисли конете къде да връзва...

Когато се спуснаха към реката, неочаквано над главите им, види се още в полусънно състояние, излетя орел. Чунка извади колта си и с един изстрел уби могъщата птица, което някак изведнъж го ободри и той престана да мърмори. Метна на гръб убития орел, скачи на шията си ноктите на птицата като железни закопчалки и като придържаше огромните крила като краища на боен плащ, възглави шествието.

Когато приближиха дома на стрина Маша, слънцето вече изгряваше иззад планините. Стрина Катя все още стоеше до плета и чакаше. На разсъмване, грохнали от виното и умората гостите се бяха разотишли, останали бяха само най-близките съседи и роднини.

Младите великанки прибираха масите, като ту слагаха в уста, ту хвърляха на събралите се околни кучета останките от нощната трапеза. Една от тях доеше кравата, като бе уловила с уста и захапала дотегналата ѝ шибача опашка на кравата и като продължаваше да дои, озърташе се с мустакато лице към онези, които следяха от верандата дали се връщат преследвачите.

Убедила се, че щерка ѝ я няма между връщащите се, стрина Катя се разрева, както реват на умряло. Стрина Маша изтича при нея и взе да я утешава, като я милваше с ръка по гърба и с ласкав глас я молеше да бъде твърда. Другите чегемци, онези, които бяха останали у стрина Маша, бяха страшно заинтересувани какво е туй нещо, което виси на раменете на Чунка.

— Да пукна, ако това не е орел — рече най-послед един от тях.

— Орел е, ама не е онзи... — кльвна го представител на ловния клан, като гледаше бронзовото трепкане на утринното слънце, което играеше по крилата на убитата птица.

На следното утро нещастният Харлампо от мъка преяде орехи. Той яде непрекъснато от сутринта до пладне. По пладне силното масло на орехите го удари в главата и той хукна подир една от козите, тъкмо по любимката на Тали, чиято шия беше превързана с червена панделка, по-право не самата шия, обръча от тел, на който висеше звънчето.

Отпослед мнозина говореха, че ако не била тази коза с червената панделка, можело все някак да се размине. Но сега той съгледа тази червена панделка и парите на ореховото масло под черепната му кутия се взривиха.

И ето, той полетя подир тази коза, която не беше глупава, и също си плю на петите. Отначало те обиколиха цялото село, като увлякоха след себе си кучетата, но после дали той я закара на пътеката, която водеше към воденицата, или пък тя самата сви нататък — не се знае, но козата, Харлампо и глутницата кучета, която тичаше подир тях, се устремиха надолу по стръмната винтообразна пътека.

Въпреки шума на воденичните колела във воденицата ги чуха, преди да разберат какво става. Всички, които бяха там, се изсипаха навън и се заслушаха в приближаващия се вой и лай на кучетата. Те решиха, че кучетата случайно са вдигнали някой глиган в гората, изгонили са го на пътеката и сега цялата глутница се носи подир него и всеки момент ще изскочат иззад канарата пред самата воденица.

Пушка нямаше никой, този-онзи само държаха брадви и тояги. Впрочем богатирската сила на Гераго би стигнала с един ритник да хвърли във въздуха глигана.

Никой нищо не разбра, когато иззад канарата изскочи една обикновена коза с изплашено треперещо на шията звънче. Тя изтича

покрай хората, шмугна се в помещението на воденицата, разпръсна главните на огнището, изпари се и неочаквано скочи в коша, откъдето се сипеха зърната под камъните.

След миг иззад канарата се появи Харлампо със своите кучета, тичащи подир него. Сега всички разбраха, че се е случило нещо ужасно, а някои, които познаха своите кучета, започнаха да ги викат и успокояват с цел поне от тях да разберат нещичко.

Но нито пастирът, нито развълнуваните кучета можаха да предадат нещо смислено на събраните пред воденицата.

— Какво ти е? — викна Гераго и сграбчи в мощните си обятия пастира.

— Пусни ме! — викаше Харлампо, като се опитваше да се изтръгне и гледаше с обезумели очи в отворената врата, откъдето на свой ред от време на време се показваше от коша козята глава. Задните крака на козата бяха заровени в кукуруза, а предните постоянно се хлъзгаха по стръмните отшлифовани с годините дъски на коша, който имаше форма на обърната пирамида.

Предните крака, които тропаха като барабан, издигаха козата дотолкова, че тя подаваше глава навън, но сетне тя веднага се плъзгаше надолу, плискаше златисти фонтанчета кукуруз и отново захващаше своя безумен бяг на едно място, за да подаде в края на краищата глава от коша, да види Харлампо и отново да рухне. Харлампо виждаше всичко това през отвора на вратата с кръвясали очи.

— Какво ти е сторила тя? — разпитваше Гераго и все по-силно и по-силно притискаше до себе си пастира.

Като не можа да отговори нищо свястно на въпроса на воденичаря, пастирът продължаваше яростно да се бърка в неговите обятия. Козата също продължаваше своя безумен бяг на място, като трополеше с копитцата си по стените на коша, понякога със скоростта на картечна стрелба, и през цялото време изплискваше със задните си крака златисти струйки кукуруз, които понякога излитаха даже през вратата на воденицата, което в края на краищата накара да излезе вън от себе си дори уравновесеният воденичар.

— Въжета! — ревна Гераго и тутакси положи на земята бедния Харлампо и здраво го овърза, тъй като във воденицата винаги е пълно с въжета, с които завързват товарите върху гърбовете на животните.

Неочаквано един от старите селяни бързо се наведе и помириса Харлампо.

— Ха — каза той, — всичко е ясно: орехово опиване.

Тук всички взеха да се навеждат и да миришат бедния Харлампо, като се убеждаваха, че от него мирише силно на орех като от прясно разцепено орехово дърво. По съвета на същия селянин, който пръв се досети и го помириса и изобщо се оказа не лош специалист по орехово опиване, пренесоха Харлампо и го натопиха в ледената вода на ручей, който движеше воденицата. Пак с негово одобрение Гераго внимателно, за да не повреди вътрешните му органи, сложи върху корема на пастира петпудов запасен воденичен камък, та, от една страна, по-плътно да заземе мълнията на безумието, а, от друга — течението да не отнесе самия Харлампо. Главата на Харлампо беше така приквасена отвсякъде с камъни, че дори и да желаше, не можеше да се удави.

Цяло денонощие прекара пастирът във водата в това положение и всеки, който го видеше тук, се удивяваше, че воденичният камък, който лежеше на корема му, продължаваше да подскача, издавайки вътрешната работа на безумието, и едва към края на следния ден камъкът престана да подскача и Гераго внимателно пъкна ръка в дупката на камъка, вдигна го и като погледна спокойно изплувалото тяло на вързания пастир, хвана с другата си ръка въжетата и така извади на брега едновременно и воденичния камък, и пастира.

След време, когато някой от чегемците започваше да се хвали със силата на воденичаря, макар той и да не беше чегемец, но обслужвайки едновременно своето село и Чегем, отчасти като че ли принадлежеше и към чегемци — тъй че когато чегемци разказваха за неговата сила, те често привеждаха като пример как той леко извадил от водата едновременно петпудовия пастир и петпудовия воденичен камък. При това разказвачът не забравяше да посочи и стръмнината на брега, по която воденичарят е трябвало да се изкачи със своя десетпудов товар.

Трябва да се каже, че слушателят обикновено пропускаше покрай ушите си забележката относно стръмнината на брега, което не беше съвсем справедливо. Но, от друга страна, и слушателят можеше да бъде разбран, защото по никой начин не можеше да разбере за какъв дявол воденичният камък е лежал върху гърдите на пастира, а при това и самият пастир лежал също във водата.

Разбира се, на разказвача само това му и трябваше и той разказваше цялата тази история от самото начало, което ние в дадения случай нямаме намерение да правим, а просто само ще продължим от онова място, на което се бяхме спрели.

По такъв начин след като воденичарският камък престанал да подскача, извлекли бедния Харлампо от водата, развързали го и цяла нощ го топили във воденицата край добре разпаления огън.

— Сърцето ми се пръсна — каза той на сутринта, кой знае защо, на турски, когато вече се беше сгрял на огъня.

Като че заедно с ореховото безумие ледената вода на ручея, промивайки мозъка му, случайно бе измила оттам и знаенето на абхазки език, наистина доста слабо, но за един пастир, още повече грък, напълно достатъчно. Впрочем чегемци доста добре знаят турски език, така че за тях не представляваше никаква трудност да общуват с притихналия Харлампо.

На сутринта отпратиха Харлампо назад, като му дадоха в ръка въженцето, с което беше вързана козата, която впрочем също се бе успокоила. През това време тя не само се беше успокоила, но отчасти даже се беше угоила, защото тук нямаше кой да я пасе и Гераго я държеше вързана и я хранеше с чист кукуруз.

Във всеки случай след някое време тръгна нагоре подир тях и един чегемец, който тъкмо беше смлял своя кукуруз. Като ту подкарваше своето магаренце, ту го позадържаше, според неговите думи той отдалече следил пастира и козата, но нищо особено нито в поведението на пастира, нито в поведението на козата не забелязал.

Единственото нещо според неговите думи, което могло да се каже, то е, че от време на време козата се обръщала към Харлампо, изпръхтявала и продължавала напред, а пастирът не ѝ обръщал никакво внимание.

Тук му е мястото да кажем, че когато решиха да отпратят Харлампо заедно с козата, Гераго прояви изключителна чувствителност, която съвсем не беше задължителна за човек с такова мощно телосложение, и не само се досети да свали от нашийника на козата червената панделка, но и затыкна на глухо самото звънче със снопче трева, за да не разбужда то със звънтежа си горчиви спомени у Харлампо.

В стадото на стария Хабуг имаше пет кози със звънчета на шиите и чичо Сандро, следвайки мъдрия пример на Гераго, за всеки случай затъкна със снопчета трева и звънчетата на останалите кози. След всичко случило се в къщи с ужас очакваха пристигането на стария Хабуг, който през всичкото това време не беше у дома — почиваше на Киселите води в планината. На осмия ден след бягството на Тали (въпреки очевидното стрина Катя все още го наричаше отвличане) старият Хабуг влезе в двора, яхнал своето муле. Домашните не се решиха да му съобщят за случилото се, а дали самият той беше научил за това, засега никой не знаеше.

Стиснала скръбно устни, стрина Катя излезе да го посрещне. Харлампо тъкмо прекарваше през двора стадото кози със зловещо обеззвучени звънчета.

— Това пък какво е? — запита Хабуг, като кимна към стадото.

— Сполетя ни лошо нещо — въздъхна стрина Катя и в същото време не се решаваше да му каже нещо по-определено.

— А козите какво общо имат с това? — попита старецът.

— Тоя сиромаш нещо се... — леко кимна тя назад към Харлампо, показвайки, че присъствието на самия пастир ѝ пречи да говори по-определено.

Старият Хабуг мълчаливо слезе от мулето, хвърли поводите на снахата и когато стадото пое към отворената порта, започна да лови от него козите със звънчета на шиите и да вади от звънчетата тревните запушалки. Без да се учудва ни най-малко на отново зазвънялото стадо, Харлампо мина покрай стария Хабуг подир козите си.

— Нищо, ще потърпи... Не е княз Шервашидзе — каза старият Хабуг, като се изправи и изразително изгледа стрина Катя, по което тя веднага разбра, че старецът знае всичко.

Така, без да подгъне крак, старият Хабуг натовари на мулето два чувала орехи и десет пити пушено сирене (кенгурийският прокурор беше голям любител на пушеното сирене), взе свидетелството за раждане на внучката си и училищното ѝ свидетелство и се запъти към Кенгур. Старецът знаеше, че съветската власт не одобрява твърде много, когато омъжват непълнолетни момичета, и затова се надяваше чрез съда да вземе обратно внучката си и ако му потръгне, да арестуват съблазнителя. Надвечер той беше пред портата на кенгурийския прокурор. Прокурорът лично излезе от къщи и отиде до портата.

— Какво те води насам? — попита той, като поздрави и отвори портата.

Докато пропускаше в двора натовареното муле, той се опитваше по формата на товара да отгатне каква ще е молбата на стария Хабуг.

— Вярно ли е — запита старият Хабуг, като влизаше с мулето в двора, но се спря на самата порта, — че сега властта не одобрява момичетата да се омъжват, докато не се развият на тяло?

— Не се съмнявай нито за миг — отговори прокурорът и жално погледна претовареното муле, мъчейки се с поглед да облекчи неговата участ.

— Тогава помогни ми — каза Хабуг и те разтовариха заедно с прокурора мулето.

Когато влязоха с прокурора в къщи, старият Хабуг показва свидетелството за раждане на своята внучка, издадено от чегемския селсъвет, както и училищното свидетелство за успеха. На всеки от тия документи беше написан известният афоризъм: „Героизъм и смелост за ученика е да се учи за отличен.“

Свидетелството за успеха на момичето не заинтересува особено много прокурора, но свидетелството за раждане той разгледа надълго и дори го вдигна и го провери на светлина.

— Смятай, че момичето ти е в кърпа вързано — каза той, като връщаше свидетелството за успеха и тупна свидетелството за раждане като ценен документ, който ще запази за борбата. — Ела веднага щом те повикам! — каза прокурорът, като изпровождаше стария Хабуг.

Хабуг седна на своето муле и същата нощ се върна в къщи.

Сам по себе си опитът да си върне чрез съда внучката след всичко случило се беше за онова време необикновено смел. Но Хабуг така обичаше внучката си, така беше сигурен, че нейното бягство е последица от доверчивостта и добротата ѝ, сиреч грешка, която трябва да се поправи, така вярваше в нейните необикновени достойнства (в което беше прав), че нито на йота не се съмняваше в нейното щастливо бъдеще, ако успее в съда. Това, че тя може да бъде щастлива при човека, с когото беше избягала, се изтикваше, изпъждаше от съзнанието чрез силата на неговата любов, на неговата горчива обида, че всичко стана много рано и без негово знание.

Десет дни наред плака стрина Катя до кревата на своята дъщеря, наредила на него нещата ѝ — снимки, грамофонни плочи, при което

счупената плоча също лежеше до другите, сякаш символизираше катастрофата заедно с червените парцалчета от блузата и лентообразното парче от крепдешинената рокля.

В поменния речитатив на стрина Катя мотивът на прекъснатото не навреме детство заемаше главно място:

— Още не са изсъхнали плитчиците на кулените, които ти заплиташе. Още не са престанали да бозаят яренцата, които ти за пръв път тикна в бозките на техните майки... Ох, дано изсъхнат бозките на твоята майка, макар и без това отдавна да са изсъхнали. Ох, още неизсъхнало мастило в твоята мастилница, а ти я заряза... Като ястреб пиле теб те разкъса лошият лаз, само перца долетяха до бедната ти майка...

Но това място обикновено тя вземаше замислено в ръце парцалчетата от нейното последно облекло, държеше ги известно време в ръка и ги слагаше на друго място, сякаш придаваше на цялата тази драматична експозиция, без да променя основния тон, малко по-нов мотив.

На петия ден чичо Сандро забеляза, че в поменния речитатив започна с известна иронична настойчивост да се прокрадва (види се, сама чувствуваше, че престъпва границата, но хипнозата на творчеството я увеличаше) мотив на жалост към горките грамофонни плочи, които зарязала, както зарязала и своята бедна майка.

— За бога, остави тия плочи — гърмеше чичо Сандро, когато я сварваше с този мотив. — Какви горки са те?

Без да прекъсва речитатива, чула гласа на мъжа си, тя отстъпваше от този мотив, но както разбираше чичо Сандро, продължаваше да се върти в опасна близост около него.

През следващите най-близки дни поменното песнопение все повече и повече се насищаше с прозаичната мисъл, че момичето ѝ, почти голо и босо, без бельо за смяна, се намерило при чужди хора. Този мотив дотолкова утежни нейното песнопение, че в края на краищата мелодията слезе на земята и гласът на стрина Катя, започнал с реторическия въпрос: „Нима ти си баща?“ — премина във всекидневния ритъм на домашните разправии.

Чичо Сандро беше напълно готов, щом така е дошла работата, да предаде куфара с нещата на своята дъщеря, но той наистина не знаеше къде е тя. Бяха уведомени роднините във всички села, в случай че

научат нещо, да предадат на родителите къде е Тали. Ала никой нищо не знаеше.

И едва след един месец стана известно къде се е скрил Баграт със своята възлюблена. Той я беше завел в село Члоу. Макар Тали нито веднъж през това време да не беше излизала от къщата, дето той я беше завел, откриха я по един забавен признак.

Самата тя естествено не излизаше от къщи, но местната младеж, както това е прието, се отбиваше при младоженците. Скоро на всички вечеринки в село Члоу почнаха да се разнасят ридаещите звуци на „Марша на челюскинци“, което не можеше да не стигне до Чегем.

Една нощ куфарът с нещата беше препратен в село Члоу, а след седмица младите се преместиха в къщи си. Куфара препрати, разбира се, Кунта. Между другото като заплащане, задето препрати куфара, той измоли от стрина Катя парчетата от счупената плоча, като казваше, че са му нужни за една работица, а за каква, не съобщи. Отпосле се разбра, че той се опитал да стопи в тигана парчетата от плочата и да залее с тази разтопена маса дупките на гумените си ботуши.

Горкият Кунт, кой знае защо, беше решил, че гумените ботуши и грамофонните плочи са направени от един и същ материал. Но се оказа, че материалът, от който са направени плочите, макар и добре да омеква на огъня, не се слепва с гумата.

Докато Тали бягаше с Баграт и се криеше в село Члоу, славата ѝ на една от най-добрите низачки на тютюн излезе от своето скривалище, защото няма по-несъвместими неща от славата и нелегалността. Така че славата ѝ излезе от скривалището си и във вид на голяма вестникарска снимка в републиканския вестник „Червени субтропици“ литна по цяла Абхазия.

Вече от къщата на мъжа си в село Наа тя беше поканена в Мухус на събор на челниците в селското стопанство, дето, като разказваше за своите успехи, нарече стрина Маша своя учителка по низане на тютюн.

Впрочем снимката беше рядко сполучлива. В къщата на чичо Сандро тя и досега се пази под стъкло и дори на пожълтялата повърхност на лошата вестникарска хартия и досега се вижда как трепка, как диша нейното лице.

Тя е изобразена като смееща се амазонка с тютюнева игла, стърчаща от подмишницата ѝ като копие и нанизваща на това копие

сърцевидни тютюневи листа. При известно въображение тези тютюневи листа могат да бъдат оприличени на разплесканите сърца на поклонниците, които тя нанизва на своето копие. Това още повече е допустимо, защото, между нас казано, и тютюневите листа са фалшиви, понеже, когато я снимаха, тютюн вече нямаше, така че невъзмутимият фотокор ѝ пъкна шепа платанови листа, от което, казано направо, е и предизвикан нейният неудържим смях на фотографията.

След появяването на вестникарската снимка неочаквано издигнаха чичо Сандро и го направиха бригадир на онази бригада, в която така славно се бе проявила Талико. Стрина Катя си достави броя на вестника със снимката на дъщерята и го включи в своята поменна експозиция, без да се смущава, че ухилената мутричка на нейната щерка наред с червените (отчасти приличащи на кървави) парцалчета от нейната блуза унищожават зловещия смисъл на последните веществени доказателства, за нейното похищение.

Тя упорито продължаваше да твърди, че дъщеря ѝ била задигната насила, че парцалчетата от блузата и роклята най-добре от всичко доказват нейната героична съпротива срещу варварския натиск на тоя лаз.

Сега тя рядко, горе-долу веднъж в седмицата, се впускаше в поменен плач. Сега най-често плачът ѝ беше обърнат към вестникарската снимка като към най-пресен и малко оплакван предмет. Понякога плачът ѝ се прекъсваше от най-неподходяща фраза:

— Като че е отслабнала, горката...

Тя поднасяше по-близо до очите си вестника и дълго разглеждаше снимката на дъщеря си. А понякога се случваше погледът ѝ да премине върху снимката на един изпълнен с мъжество и доблест боец от интернационалната бригада. Той беше поместен на същата страница на вестника.

С известна майчинска ревност тя дълго го разглеждаше, без да разбира кой е изобразен на нея, но чувствувайки, че това е човек, като се съди по вида му, който може да защити себе си и своите близки, и личи, че е извършил не малко подвизи, щом са го поместили във вестника с гранати и пушка.

— Поне за такъв да беше се омъжила, глупачке — казваше тя с известна тъга ѝ добавяше, като поразмисляше: — Ама кой ще ни даде

на нас такъв.

След появяването на снимката във вестника старият Хабуг се оживи повече от всички. Без да дочака да го повика кенгурийският прокурор, той оседла мулето си и тръгна за прокурора без всякакъв товар, само пъкна в джеба си вестника с образа на внучката.

Сега, мислеше той, славата на внучката му ще облекчи и нейното връщане. Но се получи обратното. Когато той пристигна до портата на прокурорския дом, насреща излезе жената на прокурора и усуквайки го от срам („Усуквайки го от безсрамие“ — разправяше после старецът, когато разказваше това), взе да го уверява, че прокурора го няма в къщи, че утре ще бъде в кабинета си и че той изобщо сега разговаря по работа само в кабинета си.

Сега старият Хабуг разбра, че работата е лоша, но реши да почака до следния ден. Наистина на следния ден прокурорът прие в кабинета си стария Хабуг и му обясни, че сега, когато момичето е получило такава слава, не трябва никого да съдят, защото властите още по-силно не одобряват това, отколкото когато непълнолетни момичета се похищават от някакъв безделник.

— Впрочем — добави той — отвличане също няма.

— Защо? — запита старецът, като едва сдържаше яда си, тъй като никак не можеше да проумее как така трудовата слава на неговата внучка укрепва позициите на този чуждородец, а не на роднините на момичето, които са я възпитали.

— Грамофона — каза прокурорът с престорено съжаление, — ако тя не беше помъкнала грамофона там, дето той я е чакал с коня.

Докато разговаряше с Хабуг, прокурорът постоянно откъсваше очи от снимката във вестника, който старецът беше турил пред него, и отново се задълбочаваше в разглеждане на снимката, което явно не съдействуваше за придвижване на работата и още по-силно раздражаше стареца.

— Какво сте се хванали за този грамофон — процеди Хабуг, като се опита още веднъж да насочи мислите на прокурора в нужното направление, — това може да бъде изтълкувано така: тя го отнасяла в къщица този момък наред път я е уловил заедно с грамофона. Ще се намерят свидетели...

— Не — каза прокурорът, този път даже без да бе откъсва от снимката.

— Свидетелството за раждане! — ревна старецът, дръпна от прокурора вестника и взе да го сгъва.

— Ето, заповядайте — рече прокурорът, извади свидетелството за раждане от чекмеджето на бюрото и го подаде на стареца. — Аз самият щях, но сега не може.

— Ще пратя нашия гръбльо да върнеш всичко, което взе — рече Хабуг и без да се обърне, тежко закрочи към вратата.

— Разбира се — прокурорът го настигна на вратата, — аз даром копейка не вземам.

Наистина след няколко дни Кунта изкара от двора на прокурора двата чувала с орехи и девет пити сирене; тъй като десетата, както му обясниха, била вече изядена. Чичо Сандро смяташе, че десетата пита сирене беше задържана като възнаграждение за юридическата консултация. За да не сърдят упорития Хабуг, той нареди на стрина Катя и на Кунта да не казват, че прокурорът не е дал десетата пита. От своя страна стрина Катя, когато отвори чувалите с орехи и видя, че там вместо висококачественият чегемски орех има повече дебелокорест от низината на село Атара, не каза това на чичо Сандро, за да не го дразни. Напълно възможно е, че жената на прокурора, която връщаше ясика^[3], просто беше объркала географията на подаръците.

Дните течаха. Постепенно раната, нанесена от Баграт, заздравяваше в душата на стрина Катя. Всеки случай един прекрасен ден тя прибра в скрина цялата си поменна експозиция, а портрета на дъщерята, изрязан от вестника, постави в рамка под стъкло.

Май че най-тежко от всички преживяваше старият Хабуг, макар нито веднъж никому да не се оплака за своята обида. Единственото нещо, забелязано от всички, бе, че той не понася вида на възлестите въжета в къщата на стрина Маша. Всъщност у стрина Маша още няколко години се употребяваха в домакинството въжета, неравни от многобройните си възли — последен спомен, от коварните дари на Баграт.

На следната година през един летен ден, когато цялото семейство седеше в кухнята и обядваше, изведнъж пред самата порта на къщата се раздадоха два изстрела. Всички замряха.

Първа се досети каква е работата стрина Катя.

— Я излез — рече тя на мъжа си и лицето ѝ се освежи от вдъхновено любопитство.

Чичо Сандро изтича към портата, дето един конник от село Наа пъхаше в кобура пистолета си и заедно с това се мъчеше да успокои подплашения кон.

— Наша Тали роди две момченца! — викна той и като дигна коня на задни крака, обърна го и го подгони назад по горночегемския път.

Чичо Сандро така си и замря на мястото, изобразил с ръце жест на гостоприемство: я влизай в двора, а там ще видим. Всъщност този жест естествено беше условен: без достатъчно сложния церемониал на примирението нито един роднина на Баграт не можеше да престъпи прага на Голямата къща. Пък и самият този вестonosец не се хареса на чичо Сандро. Неговата джигитовка в непосредствена близост, със самохвалното съобщение за благополучното и изобилно раждане като че намекваше издалеч за някакви особени достойнства на техния род: вижте, и конете играят под нас, както ние искаме, и жените ни раждат най-добре.

Разбира се, чичо Сандро се радваше, че неговата щерка е родила сполучливо. Но защо пред него, великия тамада, така се кълчат? „Да ми паднеш ти на мен — мислеше си чичо Сандро — на една добра трапеза, ще те накарам собствения си бълвоч да изсърбаш.“

— Какво има? — нетърпеливо го срещна на прага стрина Катя.

Чичо Сандро мълчаливо влезе в кухнята. Обстановката беше сложна: от една страна, радостна вест, от друга страна, не се знае какво ще каже баща му, който най-болезнено от всички преживява бягството на внучката.

— Две момченца е родила — рече бодро чичо Сандро, като влезе в кухнята и седна до огъня, — като начало не е лошо...

— Горкото момиче — тихо занареждаха бабата и стрина Катя.

Старият Хабуг мълчеше. Личеше, че шегата на чичо Сандро никак не го развесели. Като се наобядва, той поседя още известно време мълчаливо до огнището, а после излезе на верандата, взе на рамо брадвичката си и тръгна за гората, дето сечеше колчета за боба.

— Ти къде? — запита го бабата, която изтича след него на двора, макар и без друго да знаеше къде отива. На нея, както и на всички в

къщи, просто им се искаше да разберат какво да правят с тази новина, как да се държат занапред с Тали.

— Това Наа е маларична дупка — рече старецът, без да се обърне, и излезе през портата.

Бабата влезе в кухнята и предаде думите на стария Хабуг. Всички разбраха, че това е начало на прощаването. Думите му можеше и отчасти трябваше да се разбират като намек да поканят внучката да дойде с децата през лятото в Голямата къща.

Чегемци, които винаги и във всичко търсят допълнителен смисъл, като научиха, че такова младо момиче като Тали е родило две момчета, решиха, че това не е просто току-така, защото, види се, тук по някакъв начин се е проявило мястото, дето е минала първата им брачна нощ. През това лято до младия кедър, под който беше постлал своята нетърпелива бурка Баграат, наистина беше прокарана народна пътека.

Излезе, че този кедър е така богат с отделяне на сочна огнелюбива смола (някои казваха, че той станал такъв след почивката край него на влюбените, че всяко негово клонче, запалено от единия край и забодено с другия в земята или в някоя цепнатина на дъсчената стена, гореше като свещ, фенерче или факел в зависимост от своята дебелина).

Впрочем за съществуването на такива особено силно промити със смола иглолистни, дървета пастирите добре знаят и често ги използват на алпийските ливади като осветителни прибори.

Но на всички, особено на жените, се искаше да мислят, че този кедър е съвсем особен. В края на краищата някои от тях стигнаха дотам, че тайно взеха да пият отвара от ароматичните клонки на този кедър и от тях лъхаше на силен терпентинов одеколон, но откъде се е взел този одеколон, тогава мнозина не се досещаха. И чак след една година, когато стрина Маша роди близначета, но за голямо нейно съжаление пак момичета, тя си призна, че пила от същата тази отвара.

Чегемци, които както по-рано се събираха в двора на стрина Маша, като видяха тези близначета, сметнаха за свой дълг да й напомнят изпитаната чегемска теория за формотворчеството на жените, която тя напразно се е опитала да надхитри.

Като се чудеха на нейното неразбиране, те отново и отново й обясняваха, че никаква отвара не може да променя дадената от бога

или природата (тук чегемци не виждаха принципиална разлика) чедотворяща форма. В най-добрите случаи, казваха те, отварата само може да прочисти, да доведе в работно състояние онази форма, която съществува.

— Всъщност така се и получи — говореха те, като намекваха за близначетата, — засилила си своята чедотворна форма и си постигнала това, че тя те е заредила наведнъж с две момичета.

— Май че така си е — отвърщаше стрина Маша, изваждаше огромните си гърди и слагаше до тях подадените ѝ близначета.

Близначетата се лепяха едновременно за гърдите, втренили едно в друго алчно око, което сякаш неясно си спомняше своя събрат по доземен живот, но не изразяваше по този повод никаква радост и главно никак не проявяваше намерение да дели с него благата на сегашния живот.

Този поглед на кърмачетата които сучеха мляко от гърдите на майката и в същото време с едно око се поглеждаха едно друго, караше добродушните щерки на стрина Маша да изпаднат във възторг.

— Ех, време, време... — казваха, някои чегемци по същия този повод.

— Струва ми се, за всички ще стигне — без да разбира каквото и да е, думаше стрина Маша и навеждаше очи към децата. А после се обръщаше към някоя от дъщерите и по навик добавяше: — Да беше ми донесла нещо да хапна, а...

Тук оставяме чегемци, още повече, че те прекрасно си карат и без нас, обаче, ако стане нужда, пак ще се върнем към тях, ако, както се казва, бог ни даде сили и при това никой не ги отнеме. А сега напускаме Чегем, защото е пусто даже и в любимия Чегем без Тали, без нейния весел глас, без нейната утоляваща душата усмивка...

[1] Лази — южнокавказка народностна група, която живее в Аджарска АССР и Абхазка АССР, както и в Турция. — Б.пр. ↑

[2] Чача — вид местна ракия. — Б.пр. ↑

[3] Ясик — натурален данък, с който са били облагани някои народи в стара Русия. — Б.пр. ↑

Издание:

Фазил Искандер. Сандро от Чегем
ИК „Народна култура“, София, 1976

Абхазка. Първо издание

Редактор: Иван Пауновски

Коректор: Лидия Стоянова

Художник: Красимира Златанова

Художник-редактор: Ясен Васев

Техн. редактор: Александър Димитров

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.